

Η ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΥΠΟ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ
ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

1. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑΣ

Ἡ χριστιανικὴ ποιητικὴ δημιουργία ἔφθασεν εἰς τὸ κορύφωμα τῆς ἀκμῆς της κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ στ' αἰῶνος. Ἡ ἀνθησις αὐτὴ ἐθεωρήθη ἀπότομος καὶ οἱ νεώτεροι ἐρευνῆται τῆς γραμματολογίας κατέβαλαν πολλὰς προσπάθειας πρὸς ἐρμηνείαν της ὡς παραδόξου φαινομένου. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ἡ ἔρευνα εὐρίσκετο εἰς πρῶϊμα στάδια, ἦσαν δικαιολογημέναι ὁποιαδήποτε παρερμηνεῖαι· τὸ κακὸν εἶναι ὅτι αὗται συνεχίζονται καὶ σήμερα, ὁπότε αἱ γνώσεις μας ὡς πρὸς τὰ ὑμολογιακὰ προβλήματα ἔχουν πλουτισθῆ καὶ διασαφηνισθῆ ἐπαρκῶς.

Τὸ πρῶτον πρόβλημα πὸν συνήντησαν οἱ ἐρευνῆται εἶναι τὸ περὶ τοῦ χρονικοῦ σημείου τῆς ἐμφανίσεως τῆς χριστιανικῆς ὑμνογραφίας. Δεδομένου δὲ ὅτι τὸν περασμένον αἰῶνα δὲν εἶχε κἂν γίνεαι ἀντιληπτὸν ὅτι ὑπῆρχαν ἀξιόλογοι χριστιανικοὶ ὕμνοι παλαιότεροι τοῦ Ρωμανοῦ, ὑπεστηρίχθη ὅτι τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ, τὸν στ' δηλαδὴ αἰῶνα ἢ ὀλίγον ἐνωρίτερον, ἤρχισεν ἀναπτυσσομένη ἡ ἑλληνικὴ ὑμνογραφία.

Μὲ τὸ πρόβλημα τοῦτο συνεδέθη ἀμέσως καὶ τὸ περὶ τῆς προελεύσεως τῆς ἑλληνικῆς ὑμνογραφίας. Ἀπλῆ δὲ σύγκρισις μὲ τὴν λογοτεχνικὴν παραγωγὴν τοῦ Ἐφραίμ, σύρου θεολόγου καὶ ὑμνογράφου ἀκμάσαντος τὸν δ' αἰῶνα, ἐφανέρωσε τὴν συγγένειαν μ' ἐκείνην. Καθίστατο συνεπῶς εἰς τοὺς παλαιότερους ἐρευνητὰς πρόδηλον ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ὑμνογραφία προῆλθε κατὰ μίμησιν καὶ διασκευὴν συριακῶν προτύπων. Φυσικὰ οὕτω ἐξεμηδενίζετο ἡ ἀξία καὶ τοῦ μεγαλυτέρου τῶν ἐλλήνων ὑμνογράφων Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ. Αἱ ἀντιρρήσεις γραμματολόγων τῆς περιοπῆς τοῦ Κρουμβάχερ δὲν ἴσχυσαν ν' ἀνατρέψουν τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν ἄλλων ἐρευνητῶν, καὶ αὐτῶν τῶν μαθητῶν του.

Ἄλλ' ὅταν ἐγνώσθησαν ὕμνοι ἑλληνικοὶ κατὰ πολὺ παλαιότεροι καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἐφραίμ, ἐχρειάσθη νὰ δοθῆ ἄλλη λύσις εἰς τὸ πρόβλημα. Λόγω φυλετικῶν προκαταλήψεων ἢ προσοχῆ καὶ πάλιν ἐστράφη ἔξω τοῦ ἑλληνικοῦ περιβάλλοντος τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Παρατηρήθη ὅτι ἡ μεταγενεστέρα ἑλληνικὴ ὑμνογραφία ἀνεπτύχθη ἐν στενῷ συνδέσμῳ μὲ τὴν εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν χρῆσιν τῶν βιβλικῶν ψαλμῶν. Πράγματι θεμελιῶδες στοιχεῖον τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν ἀπὸ τοῦ η' αἰῶνος μέχρι σήμερον παρέμεινεν ἡ *στιχολογία*. Ταύτης αἱ ἀρχαὶ ἀνιχνεύονται μόνον μέχρι τοῦ ε' ἢ τοῦ δ' αἰῶνος, ἀλλ' οἱ πλείστοι τῶν ἐρευνητῶν χωρὶς καμμίαν, ἔστω καὶ ἀσθενῆ, ἔνδειξιν ἔφθασαν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ὑμνογραφία εἶναι προῖον ἀναπτύξεως τοῦ μεταξὺ τῶν ψαλμικῶν

στίχων παρεμβαλλομένου έξωβιβλικού έφυμνίου. Ούτω ή ύμνογραφία έθεωρήθη ώς συνέχεια τής έβραϊκής ποιήσεως και κατά τά έξωτερικά και κατά τά έσωτερικά γνωρίσματα.

Τό εις τήν διάθεσίν μας τεθέν νεώτερον ύλικόν ώς πρός τήν ύμνογραφίαν άντι νά όδηγήση εις έκκαθάρισιν τών πραγμάτων έπέφερε μεγαλύτεραν σύγχυσιν' διότι έπεκάθησεν εις τά μέχρι τουδε γνωστά άνευ άφομοιώσεως, ώς ξένον και άνεξάρτητον στρώμα, και προκαλεί ήδη άντιφάσεις εις τήν διατύπωσιν γνωμών περι τής άρχαϊκής ύμνογραφίας. Ένω παραδέχονται πλέον οι έρευνηται ότι ύμνοι αύτοτελείς έχρησιμοποιοϋντο ήδη άπ' αυτάς τās πρώτας χριστιανικάς κοινότητας, διατηροϋν και τās παλαιότερας άντιθέτους άπόψεις περι μεταγενεστέρας προελεύσεως τής ύμνογραφίας είτε άπό τό έφύμνιον είτε άπό τήν ποιήσιν του Έφραϊμ.¹

Άλλο σπουδαϊον πρόβλημα είναι τό περι τής άναπτύξεως τής ποιήσεως εις τούς κύκλους τών γνωστικών συστημάτων και τής επιδράσεως αυτης εις τήν άνάπτυξιν τής εκκλησιαστικής ύμνογραφίας. Συνήθως ύπερτονίζεται ή θετική πλευρά τής ώθησεως που έδωσαν εις τήν άνάπτυξιν τής ύμνογραφίας τό παράδειγμα και τά πρότυπα τών αίρετικών, άλλ' είναι άξιον πολλου ένδιαφέροντος νά εξετασθῆ, μήπως άντιθέτως ό κίνδυνος νοθείας τής χριστιανικής διδασκαλίας δι' άθών έξωτερικώς αίρετικών ύμνων προεκάλεσε περιορισμόν εις τήν έλευθέραν σύνθεσιν εκκλησιαστικών ύμνων.

Άν άγνοοϋμεν ποία ακριβώς ήτο ή εκκλησιαστική μουσική κατά τά μεταγενέστερα στάδιά της, είναι εύλογον ν' άγνοοϋμεν περισσότερον ποία ήτο κατά τήν άρχαιοτάτην έποχήν τών διωγμών. Εις τό σημείον αυτό περισσότερον παρά εις οϊονδήποτε άλλο στηριζόμεθα επί εϊκασιών. Ο Wellesz όμως ύπεστήριξεν έσχάτως με σταθεράν πεποιθήσιν ότι ή εκκλησιαστική μουσική είναι Ιουδαιοσυριακής προελεύσεως.

Τ' άνωτέρω προβλήματα που άπησχόλησαν έως τώρα πολλούς, μαζί με μερικά άλλα και ιδίως μαζί με τό παραμεληθέν πρόβλημα περι τής σχέσεως του πρώτου χριστιανικού ύμνου πρός τήν ευχήν, έξετάζω εις τήν παρούσαν μελέτην, χρησιμοποιών νέον έντελώς πρίσμα και φυσικά καταλήγων εις διάφορα συμπεράσματα άπό τά τών άλλων έρευνητών τής ύμνογραφίας.

Εις τό έπόμενον κεφάλαιον παρατίθεται σύντομος άνάλυσις όλων τών γνωστών χριστιανικών ύμνων τών τριών πρώτων αιώνων προς έξ αρχής κατατοπισμόν του άναγνώστου.

¹ Βλ. τοιαύτας άντιφάσεις έν E. Wellesz, A History of Byzantine Music and Hymnography, Oxford 1949 σ. 119 και 120 κ. ά.

2. ΑΝΑΛΥΣΙΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΪΚΩΝ ΥΜΝΩΝ

Ἐκρίνα χρήσιμον νὰ παραθέσω σύντομον ἀνάλυσιν τῶν ἀρχαϊκῶν ὕμνων, ἐφ' ὅσον μάλιστα εἶναι καὶ εὐάριθμοι. Περιέλαβα μεταξὺ αὐτῶν τοὺς ὕμνους ὄχι μόνον τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ τῶν γνωστικῶν, οἱ ὅποιοι ἄλλωστε εἶναι ἀξιόλογοι ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων. Θὰ λεχθῆ εἰς ἄλλην εὐκαιρίαν ὅτι γίνεται πολὺ συχνὰ σύγχυσις μεταξὺ ὕμνων καὶ εὐχῶν ἢ καὶ ἄλλων ρυθμικῶν κειμένων. Προσεπάθεσα νὰ τὴν ἀποφύγω ἐδῶ. Ἀναλύω ὅσα κείμενα ἐψάλλοντο ἀπὸ τὸν λαὸν καὶ ὄχι τὰς εὐχὰς ποὺ ἀπηγγέλλοντο ἀπὸ τὸν προϊστάμενον τῆς συνάξεως ἢ τὰ τεμάχια ποὺ ἐγράφησαν ἀπὸ ἐμπνευσμένους συγγραφεῖς εἰς κάποιου εἶδους ποιητικὸν ρυθμὸν.¹ Παρὰ ταῦτα δὲν ἀπέκλεισα τοὺς ὕμνους τοῦ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως καὶ τοῦ Μεθοδίου Ὀλύμπου, οἱ ὅποιοι ἤμπορεῖ μὲν νὰ μὴ ἐψάλησαν ποτὲ εἰς ναόν, ἀλλὰ πιθανῶς ἐψάλησαν ἀπὸ μαθητὰς εἰς σχολεῖον ἢ κατ' οἶκον.

Οἱ ὕμνοι τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Λουκᾶ

Εἰς τὸ *Εὐαγγέλιον τοῦ Λουκᾶ* συναντῶμεν τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς ὕμνους. Εἶναι παράδοξον ὅτι οἱ ὕμνοι αὐτοὶ τῆς Ἰουδαιοχριστιανικῆς κοινότητος διετηρήθησαν εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τῆς παγκοσμίου ἀγάπης, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ἐξηγεῖται, ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὁ Λουκᾶς τοὺς εὗρεν εἰς τὴν Παλαιστίνην κατὰ τὴν διετῆ περίοδον ποὺ παρέμεινεν ἐκεῖ, ἐνῶ ὁ διδάσκαλός του Παῦλος ἦτο ἐγκλειστος εἰς τὰς φυλακὰς τῆς Καισαρείας. Εἶχαν πιθανῶς ἤδη μεταφρασθῆ ἀπὸ τὴν ἀραμαϊκὴν.

Οἱ ὕμνοι εἶναι συντεθειμένοι κατὰ τὴν τεχνικὴν τῆς ἑβραϊκῆς ποιήσεως μὲ κύριον στοιχεῖον τὸν παραλληλισμὸν μελῶν·

καθεῖλε δυνάστας ἀπὸ θρόνων
καὶ ὕψωσε ταπεινούς·
πεινῶντας ἐνέπλησεν ἀγαθῶν
καὶ πλουτοῦντας ἐξαπέστειλε κενούς.

Εἶναι δυνατόν ν' ἀνεύρωμεν εἰς αὐτοὺς σχεδὸν ὅλα τὰ ἔξωτερικά γνωρίσματα τῆς ἑβραϊκῆς ποιήσεως, ἀλλ' ἔχουν μ' ἐκείνην κοινὸν κάτι

---

¹ Ὡς π. χ. τὸ εἰς ἰάμβους ποίημα ἀνωνύμου πρεσβύτου κατὰ τοῦ βαλεντινιστοῦ Μάρκου. ποὺ διετήρησεν ὁ Εἰρηναῖος, *Ἐλεγχ.* 1,15,6.

περισσότερον· μαρτυροῦν τὸν ἴδιον τρόπον ἀντικρύσματος τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ ἐκ μέρους τῶν πλασμάτων του. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ φραστικὴ των εἶναι εἰλημμένη κατὰ τὸ ἥμισυ περίπου ἀπὸ τὸν *Ψαλτῆρα* καὶ ἀπὸ ἄλλα βιβλία τῆς Π. Διαθήκης. Μόνον ἡ δοξολογία τῶν ἀγγέλων εἶναι ἀπηλλαγμένη ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτήν, ἀλλ' αὕτη βεβαίως εἶναι σύντομος ὕμνος ἀποτελούμενος ἀπὸ 11 μόλις λέξεις.

Ἡ *ὥδῃ τῆς Θεοτόκου*² ἀπηγγέλθη ἀπὸ τὴν Μαρίαν κατὰ τὴν συνάντησίν της μετὰ τὴν Ἑλισάβετ εἰς πόλιν τῆς ὄρεινῆς Ἰουδαίας ὀλίγον χρόνον μετὰ τὸν εὐαγγελισμόν. Μόλις εἰσῆλθεν αὕτη εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ζαχαρίου ἠσπασθη τὴν Ἑλισάβετ, τῆς ὁποίας τὸ βρέφος ἐσκίρτησεν εἰς τὴν κοιλίαν. Αὕτη ἐπλήσθη πνεύματος ἁγίου καὶ ἀπήγγειλεν ὕμνον, τοῦ ὁποίου τμῆμα, τὸ μόνον διασωθέν, ἐνεσωματώθη εἰς γνωστὸν τροπάριον·

εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶ

καὶ εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου.³

Εἰς ἀπάντησιν ἡ Μαρία ἀπήγγειλε τὸν ὑπὸ ἐξέτασιν ὕμνον, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖται ἀπὸ 14 στίχους εἰς πέντε στροφάς. Εἰς τὰς πρώτας στροφάς ἡ εὐχαριστία τῆς Θεοτόκου πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τὰ μεγαλεῖα ποῦ ἐνήγησε μέσῳ αὐτῆς μετατρέπεται εἰς δοξολογίαν· μεγάλη ἔπραξεν ὁ Κύριος πρὸς αὐτήν, τὸν μεγαλύνει λοιπὸν ἡ ψυχὴ της. Εἰς τὰς ἐπομένας στροφάς γίνεται ἐπεξεργασία τοῦ θέματος τῆς ταπεινώσεως· ὁ Θεός, ποῦ πάντοτε ἤμειβε τοὺς ταπεινούς, τῶρα ἐτίμησε τὴν ταπεινὴν κόρην. Ἡ τελευταία στροφή ἀναφέρεται εἰς τὴν προσεχῆ σωτηρίαν ποῦ θ' ἀποτελέσῃ πραγματοποίησιν τῆς ἐπαγγελίας τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς πατέρας.

Ὁ ὕμνος οὗτος ἐχρησιμοποιεῖτο βεβαίως ἀπὸ τὴν Ἰουδαιοχριστιανικὴν κοινότητα τῆς Παλαιστίνης. Βραδύτερον, πιθανῶς πρὸ τοῦ ε' αἰῶνος, εἰσῆλθεν εἰς γενικὴν χρῆσιν καὶ ἔπειτα ἀπετέλεσε τὸ πρῶτον μέρος τῆς στιχολογίας τῆς θ' ὥδῆς, ψαλλόμενον ἀκόμη μέχρι σήμερον εἰς τὸν ὄρθρον.

Ἡ *ὥδῃ τοῦ Ζαχαρίου*⁴ ἀπηγγέλθη ἀπὸ τὸν πατέρα τοῦ Βαπτιστοῦ κατὰ τὴν ὀγδόην ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του ἡμέραν, ὅποτε τοῦ ἐδόθη καὶ τὸ ὄνομα Ἰωάννης. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μακροπεριόδους στροφάς, παρυσιαζούσας χαλαρότητα συνδέσεως τῶν ἐννοιῶν πιθανῶς λόγῳ κακῆς μεταφράσεως. Εἰς τὴν πρώτην στροφήν ἐκτίθεται ἡ αἰτιολογία τῆς εὐλογήσεως τοῦ Κυρίου διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἐπαγγελίας· εἰς τὴν δευτέραν διατυπώνεται προφητεία περὶ τῆς προδρομικῆς ἐνεργείας τοῦ παιδίου εἰς τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας τοῦ λαοῦ.

² Λουκᾶ 1,46 - 55.

³ Λουκᾶ 1,42. Πιθανῶς τὸ δίστιχον ἀπετέλει ἐξ ἀρχῆς τὸν ὅλον ὕμνον.

⁴ Λουκᾶ 1,68 - 79.

Ὁ ὕμνος εἰσῆχθη εἰς γενικὴν χρῆσιν μαζὺ μὲ τὸν προηγούμενον καὶ ἀπετέλεσε τὸ δεύτερον μέρος τῆς στιχολογίας τῆς θ' ᾠδῆς, ἀλλ' ἤδη τείνει νὰ τεθῆ εἰς ἀχρησίαν.

Ὁ ὕμνος τῶν ἀγγέλων⁵ ἐψάλη ἀπὸ πλήθη οὐρανίου στρατιᾶς, εὐθὺς μετὰ τὴν ἀναγγελίαν τῆς γεννήσεως εἰς τοὺς ἀγραυλοῦντας ποιμένας, ὡς αἶνος πρὸς τὸν Θεόν. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς συντομωτάτους στίχους, εἰς τοὺς ὁποίους ἐκφράζεται κατὰ τρόπον ἐπιγραμματικὸν καὶ μεγαλειώδη ἡ κατάστασις πού μέλλει νὰ ἐπικρατήσῃ κατὰ τὸν ἀνατείλαντα αἰῶνα. Εἰς τοὺς οὐρανοὺς δοξολογία πρὸς τὸν Θεόν· εἰς τὴν γῆν εἰρήνη γεμάτη εὐδοκίαν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ὁ ὕμνος αὐτὸς ἀπετέλεσε τὸ προοίμιον τῆς κατ' ἐξοχὴν δοξολογίας πού ψάλλεται εἰς τὸ τέλος τοῦ ὄρθρου καὶ εἰς ἄλλας ἀκολουθίας.

Ἡ ᾠδὴ τοῦ Συμεῶν⁶ ἀπηγγέλθη ἀπὸ τὸν ἅγιον αὐτὸν ἄνδρα τὴν στιγμὴν πού ἐδέχθη εἰς τὰς ἀγκάλας του τὸ παιδίον Ἰησοῦν, τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του. Ἀποτελούμενος ἀπὸ ἕξ στίχους περικλείει ἔκφρασιν τῆς προσωπικῆς ἐμπειρίας τοῦ προφήτου αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν ἐδοκίμασεν ὅταν εἶδε πλέον τὴν σωτηρίαν πού ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν λαῶν. Σήμερα χρησιμοποιεῖται εἰς τὸ τέλος τοῦ ἑσπερινοῦ ὀλίγον πρὸ τῆς ἀπολύσεως, ὅπου ἐτέθη προφανῶς λόγῳ τῆς φράσεως «νῦν ἀπολύεις» μὲ τὴν ὁποίαν ἀρχίζει. Δὲν ψάλλεται πλέον, ἀλλ' ἀπαγγέλλεται.

Οἱ ὕμνοι τῶν κοινοτήτων τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου

Τὴν ὕμνογραφίαν τῶν ἐκκλησιῶν τῆς διασπορᾶς ἐκπροσωποῦν οἱ ὕμνοι πού ἀπαντοῦν εἰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου καὶ εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου.

Ὅταν μελετῶμεν τοὺς ὕμνους τοῦ Παύλου εὐρισκόμεθα εἰς νέον ἐντελῶς περιβάλλον. Ἦμπορεῖ νὰ διατηροῦν καὶ αὐτοὶ ὀλίγα ἑβραϊκὰ στοιχεῖα, λέξεις ἢ φράσεις, ὅπως τὸ «ἀμήν» καὶ τὸ «εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων», ἀλλὰ σπανίως χρησιμοποιοῦν ὁμοίαν φρασεολογίαν. Δὲν διατηροῦν τὸν παραλληλισμὸν μελῶν καὶ στηρίζονται εἰς νέαν ρυθμικὴν τεχνικὴν. Ἀποτελοῦνται ἀπὸ στίχους συντόμους πού ἔχουν ἀριθμὸν συλλαβῶν κατὰ τὸ δυνατὸν ἴσον ἢ προσεγγίζοντα. Περικλείουν ὅμως καὶ οὐσιαστικώτερα κατὰ νέον πού δὲν ὑπῆρχεν εἰς τοὺς ἑβραϊκοὺς ὕμνους· νέαν πίστιν καὶ νέον φρόνημα. Οἱ ὕμνοι οὗτοι ἀπηγγέλλοντο ἐμμελῶς κατὰ τὰς συναθροίσεις τῶν πιστῶν πρὸς τέλεσιν τῆς θείας εὐχαριστίας καὶ προφανῶς ἔχουν συναχθῆ ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν ἀπόστολον. Εἶναι πολὺ σύντομοι καὶ ἡ δομὴ

⁵ Λουκᾶ 2,14.

⁶ Λουκᾶ 2,29-32.

των δεικνύει ὅτι ἀπετέλουν τὸ τέλος τῶν εὐχῶν πὺ ἐλέγετο ἀπὸ ὅλον τὸ ἐκκλησίασμα.

Τρεῖς ἀπὸ τοὺς ὕμνους εἶναι μικραὶ δοξολογίαι. Ἄπευθύνεται πρὸς τὸν Θεὸν δόξα ὡς δημιουργὸν καὶ βασιλέα, ἀπὸ τὸν ὁποῖον προέρχονται καὶ εἰς τὸν ὁποῖον θὰ ἐπιστρέψουν τὰ πάντα. Ἐἰς τὴν *Πρὸς Ἐφεσίου*ς ἐπιστολὴν κατὰ τὰς ἰδιαιτέρας τάσεις τῆς ἡ δόξα ἀπευθύνεται διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ διὰ τῆς Ἐκκλησίας ὡς φορέως τῆς χάριτος.⁸

Δύο ἄλλα τεμάχια τῆς *Α΄ πρὸς Τιμόθεον* εἶναι ὁμολογιακά. Τὸ ἓνα ἀναφέρεται εἰς τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ Θεοῦ ὁ ὁποῖος εἶναι

ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων
καὶ κύριος τῶν κυριευόντων

καὶ δὲν εἶναι προσιτὸς εἰς τὴν θέαν ὁποιοῦδήποτε ἀνθρώπου.⁹ Μέρος τοῦ ὕμνου ἐνεσωματώθη εἰς τὸν χερουβικὸν τοῦ Μεγάλου Σαββάτου. Τὸ ἄλλο τεμάχιον ἀναφέρεται εἰς τὸ μυστήριον τῆς εὐσεβείας, δηλαδὴ τὴν ἐνανθρώπησιν καὶ τὸ ἐπίγειον ἔργον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ·

ὅς ἐφανερώθη ἐν σαρκί,
ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι,
ᾧφθη ἀγγέλοις...
ἀνελήφθη ἐν δόξῃ.¹⁰

Τεμάχιον τῆς *Πρὸς Φιλιππησίου*ς ἐπιστολῆς περιγράφει ρυθμικῶς δλόκληρον τὴν «ἱστορίαν» τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τῆς προϋπάρξεώς του ὡς Λόγου μέχρι τῆς κενώσεως διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως καὶ μέχρι τῆς νέας ἀνυψώσεώς του· καταλήγει διὰ δοξολογήσεως τοῦ Θεοῦ.¹¹

Ἐνα σύντομον τέλος τεμάχιον ἀναφέρεται εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὸν Χριστόν. Ὁ καθεύδων πρέπει νὰ ἐγερθῇ, ὥστε νὰ τοῦ φωτίσῃ ὁ Χριστός.¹² Ὁ Παῦλος εἰσάγει τὸ κείμενον μὲ τὴν ἔνδειξιν «διὸ λέγει». Εἶναι ἄγνωστον ποῖον ἐννοεῖ ἐδῶ λέγοντα, ἀλλὰ ἴσως ἐννοεῖ κάποιον ἀνώνυμον μαθητὴν του ποιητὴν, ἂν ὄχι τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Πιθανῶς λοιπὸν τὸν ὕμνον τοῦτον δὲν συνέθεσεν ὁ Παῦλος.

Ὅλοι αὐτοὶ οἱ ὕμνοι ἀσφαλῶς ἐψάλλοντο κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους, ἀλλ' ἀργότερα περιῆλθαν εἰς ἀχρησίαν.

Ἄπηχῆσεις ὕμνου περιέχει καὶ τὸ τμήμα τῆς *Α΄ Πέτρου* πὺ ἀναφέρεται εἰς τὸν θάνατον, τὴν εἰς ἄδου κάθοδον καὶ τὴν πρὸς οὐρανὸν πορείαν τοῦ Χριστοῦ.¹³

⁷ Ρωμ. 11,36. *Α΄ Τιμ.* 1,77.

⁸ Ἐφ. 3,21.

⁹ *Α΄ Τιμ.* 6,15.

¹⁰ *Α΄ Τιμ.* 3,16.

¹¹ Φιλ. 2, 6 - 11.

¹² Ἐφεσ. 5,14.

¹³ *Α΄ Πέτρου* 3,18 - 22.

Μεγαλυτέραν ποικιλίαν ρυθμῶν καὶ ἐννοιῶν παρουσιάζουν οἱ ὕμνοι τῆς Ἐποικίως. Μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι συντεταγμένοι κατὰ τὰ πρότυπα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἀλλ' οἱ περισσότεροὶ ἀκολουθοῦν τὴν νέαν τεχνικήν. Καὶ οἱ τελευταῖοι περικλείουν ἐνίοτε ἀπηχῆσεις ἀπὸ τοὺς βιβλικούς ψαλμοὺς ἢ ἀπὸ προφητικὰ κείμενα, ὅπως ἐξ ἄλλου καὶ οἱ προηγούμενοι κατέχουν ἔντονον χριστιανικὸν χρῶμα. Γενικῶς πάντως οἱ ὕμνοι δανείζονται πολὺ ὀλιγωτέρας φράσεις ἀπὸ τὴν Π. Διαθήκην παρ' ὅσας τὸ περὶ αὐτοὺς κείμενον εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι ἐντεταγμένοι. Ἡ ποιητικὴ τεχνικὴ τῶν περιορίζεται εἰς τὴν κατὰ στίχους διαίρεσιν καὶ τὸν ρυθμὸν πού εἶναι δυνατὸν νὰ δοθῇ εἰς αὐτοὺς μὲ τὴν κατάλληλον ἀπαγγελίαν, ἐνῶ ὁ ποιητικὸς χαρακτήρ τῶν τονίζεται περισσότερο ἀπὸ τὰς ἐννοίας καὶ τὴν φραστικὴν. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξετασθῇ ἐνταῦθα τὸ ζήτημα τῆς γλώσσης εἰς τὴν ὁποίαν ἐγράφησαν πρωτοτύπως, ἀλλὰ γίνεται δεκτὸν ὅτι ἐγράφησαν ἑλληνιστί.

Σχεδὸν ὅλοι οἱ ὕμνοι αὐτοὶ εἶναι δοξολογιακοί, μερικοὶ δὲ ἀρχίζουν μὲ τὴν φράσιν «ἄξιός εἰ». Ἀπὸ τοὺς ἐξ ὕμνων πού ἀπευθύνονται πρὸς τὸν Θεὸν ὁ ἕνας ἀκολουθεῖ τὰ πρότυπα τῶν ψαλμῶν¹⁴ φόβον καὶ δοξολογίαν προκαλοῦν τὰ θαυματουργὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ:

τίς οὐ μὴ φοβηθῆ, Κύριε,
καὶ δοξάσῃ τὸ ὄνομά σου;

Οἱ ἄλλοι εἶναι δοξολογίαι ἢ προσκλήσεις εἰς δοξολόγησιν τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν δημιουργίαν, τὴν σοφίαν, τὴν δύναμιν καὶ ἰδιαίτερος διὰ τὴν σωτηρίαν.¹⁵ Τέλος ἕνας ἄλλος ἀποτελεῖ διασκευὴν τοῦ τρισαγίου τοῦ Ἡσαΐου,¹⁶ διὰ τῆς προσθήκης συνήθους εἰς τὴν Ἐποικίως στίχου:

ἅγιος ἅγιος ἅγιος
Κύριος ὁ Θεὸς ὁ Παντοκράτωρ,
ὁ ἦν καὶ ὁ ὢν καὶ ὁ ἐρχόμενος.

Μέσω τοῦ χωρίου τούτου πιθανῶς εἰσῆχθη ὁ τρισάγιος ὕμνος εἰς τὴν λειτουργίαν πολὺ ἐνωρίς· ἤδη μαρτυρεῖται εἰς τὴν Ἀ' Κλήμεντος.¹⁷

Πέντε ἄλλοι ὕμνοι ἔχουν ὡς ἀντικείμενον τὸ ἄρνιον τὸ ὁποῖον σφαγὴν ἠγόρασε διὰ τοῦ αἵματός του ἀνθρώπους ἀπὸ κάθε φυλὴν καὶ ἔθνος. Τὸ ἄρνιον, ὁ Χριστός, δοξολογεῖται ἄλλοτε μαζὶ μὲ τὸν καθήμενον ἐπὶ τοῦ θρόνου Θεόν,¹⁸ ἄλλοτε ἰδιαίτερος.¹⁹ Εἰς τὸν τελευταῖον ψάλλεται χαρ-

¹⁴ Ἐποικίως, 15,8 κ.ε.

¹⁵ Ἐποικίως, 4,8 Ἐποικίως, 6,3.

¹⁶ Ἐποικίως, 5,13, 7,10.

¹⁵ Ἐποικίως, 4,11, 7,12, 19,1, 19,5.

¹⁷ Ἀ' Κλήμ. 34.

¹⁸ Ἐποικίως, 5,9, 5,12.

μόσυνον ἀλληλοῦτα διὰ τοὺς γάμους τοῦ ἀρνίου μετὰ γυναῖκα ἐτοίμην, τὴν Ἐκκλησίαν.²⁰

καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἠτοίμασεν ἑαυτὴν
καὶ ἐδόθη αὐτῇ ἵνα περιβάληται
βύσσινον λαμπρὸν καθαρὸν.

Εἰς ἓνα ἀκόμη ὕμνον δοξολογεῖται ὁ Χριστὸς ὡς πρωτότοκος τῶν νεκρῶν καὶ ὡς μέλλον νὰ ἔλθῃ μετὰ τῶν νεφελῶν.²¹

Οἱ ὕμνοι τῆς Ἀποκαλύψεως παρίστανται ἡδόμενοι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τοὺς ἀγγέλλους, τοὺς πρεσβυτέρους κ. ἄ. Πιθανώτατα ἐψάλλοντο εἰς τὰς κοινότητας τῆς Μ. Ἀσίας κατὰ τὴν τέλει τῆς θείας εὐχαριστίας, τῆς συνεχιζομένης αὐτῆς θυσίας τοῦ ἀρνίου· ἄλλ' οὔτε αὐτοὶ διετηρήθησαν αὐτούσιοι εἰς τὴν μεταγενεστέραν λειτουργικὴν πράξιν τῆς Ἐκκλησίας.

* *

Εἰς τὴν Πρὸς Ἐφεσίους Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰγνατίου²² ἀπαντᾷ ρυθμικὸν τεμάχιον ὁμολογιακοῦ καὶ προφανῶς ἀντιαιρετικοῦ χαρακτῆρος· πρόκειται πιθανῶς περὶ ἀποσπάσματος ὕμνου, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Χριστὸς κηρύσσεται ὡς

εἷς ἰατρὸς σαρκικὸς καὶ πνευματικός,
γεννητὸς καὶ ἀγέννητος,
ἐν σαρκὶ γενόμενος Θεός,
ἐν θανάτῳ ζωὴ ἀληθινή.

Αἱ ᾠδαὶ Σολομῶντος

Ἡ μόνη συλλογὴ ὕμνων τῆς περιόδου αὐτῆς ποὺ διεσώθη μέχρις ἡμῶν εἶναι ἡ ὑπὸ τὸν τίτλον ᾠδαὶ Σολομῶντος.

Αἱ ᾠδαὶ αὐταὶ ἦσαν γνωσταὶ ἀπὸ πηγὴν τοῦ δ' αἰῶνος,²³ ἀνευρέθησαν ὅμως μόλις ἐσχάτως εἰς συριακὸν χειρόγραφον, ὅπου ἀκολουθοῦνται ἀπὸ τοὺς Ψαλμοὺς Σολομῶντος, φαρισαϊκὸν ἔργον τοῦ α' π. χ. αἰῶνος.²⁴ Μερικαὶ εἶναι ἐμπνευσμέναι ἀπὸ ψαλμοὺς τῆς Π. Διαθήκης, ἄλλα ὅμως ὕμνοῦν τὸν Χριστὸν καὶ περιγράφουν γεγονότα ἐκ τοῦ βίου του. Κατὰ τὸ πλεῖστον περικλείουν μυστικὰς ἐννοίας ἀγνώστους εἰς τὴν Ἰουδαϊκὴν ποιητικὴν παράδοσιν, ὑπενθυμιζούσας δὲ ἑλληνιστικὰς συγκρητι-

²⁰ Ἀποκ. 12,10-12.

²¹ Ἀποκ. 1,4 κ.ἑ.

²² Πρὸς Ἐφ. 7,2.

²³ Λακτ. Instit. 4,12, 3.

²⁴ J. Rendel Harris, the Odes and Psalms of Solomon, Cambridge 1909.

στικὰς ἰδέας. Παριστοῦν τὸν πιστὸν βυθιζόμενον εἰς τὴν θεώρησιν τοῦ Θεοῦ καὶ ἐνούμενον μετ' αὐτοῦ. Τὸ πρόσωπον διὰ τοῦ ὁποίου ἐκφράζεται ἡ εὐχαριστία καὶ ὁ αἶνος εἶναι ἄλλοτε ὁ ποιητής, ἄλλοτε ὁ Χριστός.

Πέντε ἀπὸ τὰς ᾠδὰς χρησιμοποιοῦνται εἰς τὸ γνωστικὸν σύγγραμμα *Πίστις Σοφία*, ἡ πρώτη δὲ εἶναι γνωστὴ μόνον ἀπὸ τὸ ἔργον αὐτό. Εἰς πολλὰς ἀπὸ αὐτὰς ἀναμφιβόλως ἐκφράζονται γνωστικαὶ ἀντιλήψεις. Πιθανῶς ἀπετέλουν συλλογὴν ὕμνων κάποιας μετριοπαθοῦς γνωστικῆς μερίδος, συνταχθέντων ἀπὸ ποιητὴν τοῦ β' αἰῶνος μ. Χ. εἰς τὴν ἑλληνικὴν.

Τὸ περιεχόμενον τῶν πλὴν τῆς δευτέρας, ἡ ὁποία ἐλλείπει, ἔχει συντόμως ὡς ἑξῆς :

1. Ὁ Κύριος εἶναι ὁ στέφανος τῆς ἀληθείας ποῦ τιμᾷ τὴν κεφαλὴν τῶν πιστῶν καὶ αὐξάνεται ἐπ' αὐτῆς.²⁵

3. Ὁ πιστὸς ποῦ ἀγαπᾷ τὸν Υἱὸν ζητεῖ νὰ ἐνωθῆ μετ' αὐτόν, νὰ γίνῃ καὶ ὁ ἴδιος υἱὸς καὶ ὁ πόθος του δὲν μένει ἀνικανοποίητος.

4. Πλούσια εἶναι τ' ἀγαθὰ τῆς ὑπὸ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ διαβιώσεως. Μία ὥρα πίστεως εἰς αὐτόν εἶναι πολυτιμότερα ἀπὸ ὅλας τὰς ἡμέρας καὶ ὅλα τὰ ἔτη χωρὶς αὐτόν.

5. Ἡ ἐλπίς τοῦ χριστιανοῦ δὲν θὴ διαψευσθῆ. Ὅταν καταστραφῶν ὅλα τὰ αἰσθητά, αὐτὸς δὲν θ' ἀφανισθῆ, διότι ὁ Κύριος εἶναι μαζύ του καὶ αὐτὸς εἶναι μετ' αὐτόν.²⁶

6. Τὸ ρεῦμα τῆς γνώσεως εἶναι σὰν παταμὸς ποῦ αὐξανόμενος συνεχῶς θὰ πλημμυρίσῃ ὅλην τὴν γῆν καὶ θὰ καταστρέψῃ πᾶν μὴ χριστιανικόν, καὶ αὐτὸν τὸν ναὸν τοῦ Σολομῶντος.²⁷

7. Εἰς τὴν ᾠδὴν αὐτὴν ὁ Θεὸς παρουσιάζεται μετ' ἀπαθητικότητα ἀσυνήθιστον εἰς τὴν ἰουδαϊκὴν σκέψιν, ἀλλ' ἴσως συνήθη εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν. Ὁ εὐσεβὴς στρέφει τὴν ἀγάπην του πρὸς τὸν Θεόν, ὅπως ὁ πατήρ πρὸς τὸ παιδί καὶ ὁ νέος πρὸς τὴν ἡγαπημένην του· γνωρίζει μόνον τὸν δρόμον ποῦ ὀδηγεῖ πρὸς αὐτόν. Διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τὸ μέγα ἔγινε μικρόν· ἀλλ' ὁ Λόγος κατέστη πατήρ τῆς γνώσεως καὶ ἀνοίγει δρόμον ὄχι στενόν, σὰν τὸν ἀναγγελλόμενον εἰς τὸ Εὐαγγέλιον, παρὰ πλατύτατον.

8. Ὁ καιρὸς τῆς ἀγνοίας ἐπέρασε· τώρα ὁ λυτρωτὴς Χριστὸς ὑψώθη. Ἡ ἀλήθεια ποῦ ἔφερεν αὐτὸς ἦτο ἄλλοτε μυστήριον, ἀλλ' ἤδη ἐγνώσθη. Πρέπει ὅλοι ν' ἀναγνωρίσουν τὸν Θεόν, νὰ τὸν ἀγαπήσουν καὶ νὰ τοῦ ἀπευθύνουν αἶνον. Καὶ ὁ αἶνος ποῦ ἀπευθύνουν ἀκολουθεῖ τὰ πρότυπα τῆς Π. Διαθήκης.

9. Ὁ ποιητὴς ἐπιθυμεῖ ν' ἀνακινώσῃ τὸ σχέδιον τοῦ Θεοῦ·

²⁵ Γνωστὴ ἀπὸ τὴν *Πίστιν Σοφίαν* 59.

²⁶ *Πίστις Σοφία* 58.

²⁷ *Πίστις Σοφία* 65.

ἀνοίξατε τ' αὐτιά σας·
 δώσατέ μου τὴν ψυχὴν σας
 διὰ νὰ σᾶς δώσω τὴν ψυχὴν μου.

Ἐὐχόμενοι εἶναι διὰ τὸν στέφανον τῆς ἀληθείας· εἰς τὸν ἀσκούμενον ἀνήκει ἡ ἐπικράτης ἐπὶ τοῦ ψεύδους καὶ τοῦ θανάτου, ἡ κυριαρχία τοῦ κόσμου.

10. Ὅσα λέγει ὁ ποιητὴς εἶναι ἀληθινά, διότι ὁ Κύριος τοῦ ἠΐθρου τὸ στόμα καὶ τοῦ ἀνύψωσε τὴν καρδίαν μὲ τὸ φῶς του. Ὁ Χριστὸς μὲ τὴν νικηφόρον ὁρμὴν τῆς νέας γνώσεως ὑπεδούλωσε τοὺς λαοὺς ποὺ εἶναι σκορπισμένοι εἰς τὴν γῆν. Τώρα ἀναγνωρίζουν τὸν Θεὸν καὶ ξεύρουν τὸν δρόμον.

11. Ὅποιος μένει σταθερῶς εἰς τὸν βράχον τῆς ἀληθείας ἀποκτᾷ εἰς τὸν παράδεισον ἓνα χωράφι μὲ πλουσιῶς καρποφοροῦντα δένδρα.

12. Ὁ ὑπερβατικὸς Θεὸς θὰ ἔμενεν ἄγνωστος, ἂν δὲν εἶχεν αὐτοαποκαλυφθῆ. Ἀπεκαλύφθη διὰ τοῦ Λόγου τῆς ἀληθείας, ὁ ὁποῖος εἶναι ταχὺς καὶ διαφανής· εἶναι φῶς ποὺ ἀνάπτει τὸν νοῦν. Εἶναι εὐτυχεῖς ὅσοι ἐσυνεντίσθησαν διὰ τοῦ Λόγου.

13. Ὁ Κύριος μᾶς ἀνοίγει τοὺς ὀφθαλμούς· εἶναι μαγικὸς καθρέπτης, εἰς τὸν ὁποῖον βλέπομεν πλὴν τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ τὸ πνεῦμα καὶ αὐτὸν τὸν Κύριον. Ὁ καθρεπτιζόμενος εἰς τὸν καθρέπτην τοῦ πνεύματος γίνεται καὶ ὁ ἴδιος πνεῦμα.

14. Ὁ Θεὸς εἶναι ταυτοχρόνως πατὴρ καὶ υἱός, ἀλλ' εἶναι καὶ μήτηρ. Δίδει τὸ στῆθος εἰς τὸ παιδί διὰ νὰ τὸ τροφοδοτήσῃ. Ὅπως τὰ μάτια τοῦ παιδιοῦ εἶναι στραμμένα πρὸς τὸν πατέρα, οὕτω καὶ τοῦ ποιητοῦ τὰ μάτια εἶναι στραμμένα πρὸς τὸν Κύριον·

παῖξέ μου τὴν κιθάραν, Κύριε,
 διὰ νὰ σὲ ὑμνωῶ μὲ κάθε εἶδους μελωδίαν.

15. Ὁ Κύριος εἶναι ἥλιος. Ὁ εὐσεβὴς ἀπέκτησε δι' αὐτοῦ ὀφθαλμούς καὶ βλέπει τὴν ἁγίαν ἡμέραν του· ἐγκατέλειψε λοιπὸν τὸν δρόμον τῆς πλάνης.

16. Τοῦ κτίστου ἔργον εἶναι ἡ οἰκοδόμησις· τοῦ ποιητοῦ, ἡ ἀνύμνησις τοῦ Θεοῦ· νὰ ψάλλῃ θριαμβευτικῶς τὴν ὠραιότητα τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου ποὺ ἐδημιούργησεν. Ἡ ᾠδὴ αὕτη ἀκολουθεῖ βιβλικὰ πρότυπα.

17. Περιγράφει τὴν ἔνωσιν μὲ τὸν Χριστόν·

συνήντησα τὸ πρόσωπον καὶ τὴν μορφήν
 μιᾶς νέας ὑπάρξεως·
 εἰσηλθα εἰς αὐτὴν καὶ ἐσώθην.

18. Ἐκφράζει εὐχαριστίαν τοῦ ψαλμοδοῦ ποὺ ἀπηλλάγη ἀπὸ ἀε-

ρώσειαν. Ὅταν ἦτο ἄρρωστος, ἐνίκα τὸ ψεῦδος· τώρα πού ἔγινε καλὰ νικᾷ ἡ ἀλήθεια.

19. Μὲ μίαν τολμηρὰν εἰκόνα περιγράφεται ἡ θεία εὐχαριστία ὡς κοινὴ χάρις τῶν προσώπων τῆς ἁγίας Τριάδος·

ἓνα ποτήρι γάλα μου ἐδόθη,
ἀνάμικτον μὲ γλυκύτητα τοῦ Κυρίου·
τὸ ποτήρι εἶναι ὁ Υἱός,
ὁ ἀλμεχθεῖς, ὁ Πατήρ
καὶ ὁ ἀλμεκτής, τὸ ἅγιον Πνεῦμα.

Τὸ πνεῦμα προσφέρει εἰς τοὺς Αἰῶνας καὶ ὅσοι πίνουν μεταβαίνουν εἰς τὸ πλήρωμα.

20. Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ πνεῦμα· ἄρα πνευματικὴ μόνον θυσία εἶναι δυνατὸν νὰ τοῦ προσφερθῇ· θυσία καθαρὰ καὶ ὄχι θυσία αἵματος. Εἶδος βαρβάρου θυσίας εἶναι καὶ ἡ ὁδήγησις ἀνθρώπων εἰς τὴν δουλείαν.

21. Ἀποτελεῖ ἐπεξεργασίαν τοῦ ἰδίου θέματος μὲ τῆς φῶδης 18. Θεραπευθεὶς ἀπὸ ἀσθένειαν ὁ ποιητής, ἐξεδύθη τὸ φόρεμα τοῦ θανάτου καὶ ἐνεδύθη τὸ φόρεμα τοῦ φωτός.

22. Ὁ Χριστὸς εὐχαριστεῖ διὰ τὸν θρίαμβόν του κατὰ τῶν καταχθονίων. Κατέβη ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς διὰ τοῦ κόσμου εἰς τὸν ἄδην, ἔφε-
ρεν ἐκεῖ τὴν σωτηρίαν καὶ ἔπειτα ἀκολουθήσας τὸν ἴδιον δρόμον μαζὺ
μὲ τοὺς νεκροὺς ἀνέβη πάλιν εἰς τοὺς οὐρανοὺς. Τὸ θέμα τοῦτο πού
ἐμφανίζεται κατὰ πρῶτον εἰς τὴν *Α΄ Πέτρον*²⁸ ἐπεξεργάσθησαν καὶ ἄλλοι
συγγραφεῖς ἀποκρύφων ἔργων.²⁹

23. Οὐρανία ἐπιστολὴ κατὰ μαγικὸν τρόπον φθάνει διὰ γῆς καὶ
θαλάσσης εἰς τὸν ἐκλεκτόν, τὸν υἱὸν τοῦ βασιλέως· αὐτὸς τὴν ἀναγινώ-
σκει δημοσίᾳ καὶ καθίσταται φανερόν ὅτι πρόκειται περὶ διαθήκης πού
ἀναδεικνύει αὐτὸν κληρονόμον τῆς βασιλείας. Εἶναι παραλλαγὴ τοῦ θέμα-
τος πού ἀναπτύσσεται εἰς τὴν φῶδὴν τοῦ πολυτίμου μαργαρίτου, τὴν ἐνσω-
ματωθεῖσαν εἰς τὰς *Πράξεις Θωμᾶ*.³⁰

24. Δίδει ἐρμηνείαν τοῦ βαπτίσματος καὶ τοῦ χρίσματος. Αἱ κακαὶ
δυνάμεις τοῦ ἄδου, ἀνθιστάμεναι, σφραγίζονται καὶ ἐκμηδενίζονται.

25. Ἀποτελεῖ εὐχαριστήριον ἄσμα δι' ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ δεσμᾶ
κατὰ βιβλικὰ πρότυπα.³¹

26. Τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ ἔχουν οἱ οἰκεῖοί του, οἱ ἐμπνευσμένοι
τραγουδισταί· εἰς αὐτοὺς ἀποκαλύπτεται. Θέτει εἰς τὰ χέρια των τὴν κιθά-
ραν καὶ τοὺς τραγουδεῖ τὸ ἄσμα του.

27. Ψάλλει ὁ Χριστὸς, ὑπενθυμίζων ὅτι ἤπλωσε τὰ χέρια του εἰς

²⁸ 3,19 ἐξ. 4,6.

³¹ Κεφ. 108 κέ.

²⁹ *Πιστις Σοφία* 71.

³⁰ *Πιστις Σοφία* 69.

τὸν σταυρὸν καὶ καθηγιασθῆ ἀπὸ τὸν Πατέρα. Οἱ λόγοι αὐτοὶ ἐπαναλαμβάνονται καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ᾠδῆς 42 (1-3).

28. Ὁμιλεῖ πάλιν ὁ Χριστός, βεβαιῶνων ὅτι μήτηρ του εἶναι ἡ Ζωή. Μὲ τὸ φίλημά της εὔρε τὸ πνεῦμά της καὶ ἐγένεν ἀθάνατος. Διὰ τοῦ θανάτου ἐπετεύχθη ἡ σωτηρία τοῦ κόσμου πὸν ἐφαίνετο κατεστραμμένως.

29. Ὁ ποιητὴς εὐχαριστεῖ διὰ τὴν σωτηρίαν ἀπὸ θανάσιμον ἀσθένειαν καὶ ἀπὸ ἀπειλὴν ἐχθρῶν. Ὁ Κύριος τοῦ ἐφανερώθη καὶ τοῦ ἔδειξε τὰ σημεῖά του· τὴν βασιλικὴν σφραγίδα καὶ τὸ σκῆπτρον. Τότε οἱ ἐχθροὶ ἐξηφανίσθησαν.

30. Ἡ πηγὴ τῆς Ζωῆς πὸν ἄλλοτε ἦτο κλειστή, εἶναι τώρα ἀνοικτή·

ἀντλήσατε ὕδωρ!

31. Ἀφ' οὔτου ἐφάνη ὁ Κύριος, ἐξηφανίσθησαν αἱ δυνάμεις τοῦ ἄδου, ἡ ἀφροσύνη καὶ ἡ πλάνη. Τώρα μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἐπικρατοῦν ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια· διὰ τοῦτο δοξολογεῖται ὁ Χριστός.

32. Οἱ πιστοὶ πρέπει νὰ εἶναι ὅσιοι.

33. Ἡ χάρις, ὅπως ὁ Χριστός, καταβαίνει συχνὰ ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς καὶ ἐπιστρέφει. Ὅποιος τὴν ἀκούει καὶ τὴν ἀκολουθεῖ, γνωρίζει ὅτι δὲν εἶναι δαιμόνιον, ἀλλὰ παρθένος ἱππότις.

34. Ὅποιος δὲν κατέχει τὴν γνῶσιν εἶναι δίψυχος· ἀνήκει καὶ ἄνω καὶ κάτω. Ἀντιθέτως ὅποιος ἔχει γνῶσιν ἀνήκει εἰς τὸ ἄνω πὸν ὑπάρχει πράγματι· τὸ κάτω εἶναι φαινόμενον, μηδέν.

35. Ἡ ψυχὴ πὸν κατέχεται ἀπὸ δαίμονας δὲν ἠμπορεῖ ν' ἀναβῆ ὑψηλά· ἀναβαίνει μόνον τοῦ βαπτισμένου πιστοῦ. Αὐτὸς γίνεται παιδί καὶ ἀντὶ τοῦ γάλακτος τῆς μητρὸς τρέφεται μὲ τὴν δροσιὰν τοῦ Κυρίου.

36. Ὁ ποιητὴς πὸν προσεύχεται μὲ τραγούδια ἀναγεννᾶται διὰ τοῦ πνεύματος· φθάνει πλησίον τοῦ Κυρίου.

37. Ὁ ποιητὴς ἔτεινε τὰ χέρια καὶ ὁ Κύριος τοῦ ἀπήντησεν· ἦλθεν εἰς αὐτὸν ὁ λόγος. Διὰ τοῦτο τὸν εὐχαριστεῖ.

38. Ὅποιος ἀκολουθεῖ τὴν ἀλήθειαν εἶναι σὰν οἰκοδόμημα πὸν ἔχει θεμέλια εἰς τὸ πλευρὸν τοῦ Κυρίου· σὰν δένδρον πὸν τὸ ἐφύτευσεν ὁ Κύριος. Ἡ ψυχὴ, ὀδηγουμένη ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν, ταξιδεύει εἰς τοὺς οὐρανοὺς.

39. Ποταμοὶ ταχύτεροι τῆς ἀστραπῆς ρέουν ἀπὸ τὸν παρόντα πρὸς τὸν μέλλοιτα κόσμον· διὰ μέσου αὐτοῦ μόνον αἱ πισταὶ ψυχαὶ ἠμποροῦν νὰ εὔρουν τὸν δρόμον. Ὅποιος τιμᾷ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου εἶναι ἀσφαλῆς.

40. Ἡ αἰωνία ζωὴ εἶναι θεῖον δῶρον πολῦτιμον, τὸ ὅποιον δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀποκτήσῃ ὁ ὀκνηρὸς ἄνθρωπος. Χρειαίεται πρὸς τοῦτο θαρραλέα πίστις.

41. Τὸν ὕμνον ἀπευθύνει ἡ κοινότης διὰ τὴν σωτηρίαν. Ἦλθεν ἡ μεγάλη ἡμέρα τῶν προφητῶν. Ὅλοι οἱ εὐσεβεῖς ἀναπέμπουν αἶνον, οἱ ἀγαπῶντες ἀναπέμπουν ὄσμα καινόν.

42. Ὁ Χριστὸς ἤπλωσε τὰ χέρια καὶ ἠγιασθη. Ὁ πιστὸς ἐκτείνει τὰ χέρια καὶ ἐνώνεται μετὰ τὸν ἐσταυρωμένον. Ὁ θάνατος ἠττήθη ἡ ἀγάπη εἶναι ἰσχυροτέρα ἀπὸ τὸν θάνατον.

Ἄλλοι γνωστικοὶ ὕμνοι

Κατέχομεν πολὺ ὀλίγα ποιητικὰ τεμάχια γνωστικῶν συγγραφέων, διατηρηθέντα μάλιστα διὰ δευτέρας τοῦλάχιστον χειρός. Προέρχονται δὲ πιθανῶς ὅλα ἀπὸ τὴν περὶ τὸ 200 ἐποχὴν.

Τῶν Ὀφριτῶν ἢ Ναασσηγῶν διέσωσεν ὁ Ἰππόλυτος δύο ὕμνους.⁸² Εἰς τὸν ἕνα γίνεται λόγος περὶ τοῦ πρώτου Ἀνθρώπου ποὺ εἶναι ἀρσενόθηλος, ἰσοδύναμος μετὰ τὰς πρώτας ἀρχάς ἀπὸ αὐτὸν προῆλθαν οἱ Αἰῶνες.

Ἀπὸ σοῦ πατῆρ
καὶ διὰ σὲ μήτηρ . . .
πολιτα οὐρανοῦ,
μεγαλῶνυμε ἄνθρωπε .

Τὸ δεύτερον ποίημα, κάπως μακρότερον, διηγεῖται τὰς τύχας τῆς ψυχῆς ποὺ ἔχει βυθισθῆ εἰς τὴν ὕλην. Περιπλανωμένη εἰς τὸ χάος καὶ κυριαρχουμένη ἀπὸ τὸν θάνατον ἀγωνιᾷ τέλος σώζεται διὰ τῆς γνώσεως.

Ὁ Ἰππόλυτος διέσωσεν ἐπίσης καὶ ἕνα ποίημα τῶν Βαλεντινιστῶν.⁸³ Ὁ ποιητὴς βλέπει τὰ πάντα νὰ κρέμανται καὶ ὀχοῦνται εἰς διαδοχικὴν σειρὰν·

αἰθέρος πάντα κρεμάμενα πνεύματι βλέπω,
πάντα δ' ὀχοῦμενα πνεύματι νοῶ.

Βλέπει τὴν σάρκα κρεμαμένην ἀπὸ τὴν ψυχὴν, τὴν ψυχὴν ὀχομένην διὰ τοῦ ἀέρος, τὸν αἶρα κρεμάμενον ἀπὸ τὸν αἰθέρα, τοὺς καρπούς φερόμενους ἀπὸ τὸν βυθόν, τὸ βρέφος ἀπὸ τὴν μήτραν.

Τοῦ διασημοτέρου τῶν γνωστικῶν ποιητῶν Βαρδεσάνους δὲν διέσωθησαν δυστυχῶς ὀλόκληρα ποιήματα, μόνον δὲ μετὰ δισταγμοῦ δυνάμεθα ν' ἀποδώσωμεν εἰς αὐτὸν τεμάχια διασωθέντα ἀνωνύμως. Ὁ Ἐφραίμ περιέσωσε πέντε ἀποσπάσματα αὐτοῦ,⁸⁴ ἐκ τῶν ὁποίων τὰ δύο πρώτα εἶναι μονόστιχα. Τὰ δύο ἐπόμενα, ἀναφερόμενα εἰς τὸν παράδεισον, λέγουν ὅτι τὸν ἐθεμελίωσαν τὰ θεῖα ὄντα, τὸν ἐφύτευsen ἡ ἔνωσις τοῦ

⁸² Κατὰ αἰρέσ. 5,6 καὶ 5,10.

⁸³ Κατὰ αἰρέσ. 6,37.

⁸⁴ Παρὰ Ε. Hennecke, Neutestam. Apokryphen², Tübingen 1924 σελ. 437 (εἰς γερμ. μετάφρασιν).

πατρός καὶ τῆς μητρὸς καὶ τὸν ἐγονιμοποίησαν τὰ βήματά των· αἱ πύλαι του ἀνοίγουν πρὸ τῆς μητρὸς διὰ τῆς παρακλήσεως. Τὸ τελευταῖον ἀπόσπασμα ἐξεικονίζει τὸν ἀνθρώπινον πόθον πρὸς θεώρησιν τοῦ θείου συμποσίου καὶ τῆς Σοφίας, τῆς Ἀχαμῶθ, καθημένης εἰς τὰ γόνατα τοῦ Θεοῦ.

Πότε θὰ ἴδωμεν τὴν θυγατέρα σου
 πὸ τὴν κρατεῖς εἰς τὰ γόνατά σου
 καὶ τὴν καταβαυκαλᾷς;

* * *

Εἰς τὰς *Πράξεις Θωμᾶ* εἶναι ἐνσωματωμένον μακρὸν ποίημα, ἡ «ᾠδὴ τοῦ μαργαρίτου» ἢ, ὅπως συνηθεστέρα λέγεται, ἡ «ᾠδὴ τῆς ψυχῆς». ⁸⁶ Ὁ ποιητὴς διηγεῖται εἰς πρῶτον πρόσωπον τὰς περιπετείας ἡγεμονόπαιδος. Ἐστάλη ἀπὸ τοὺς γονεῖς του, τοὺς βασιλεῖς τῆς Ἀνατολῆς, ν' ἀρπάσῃ τὸν πολύτιμον μαργαρίτην, τοῦ ὁποίου λαμπρότερος δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὸν κόσμον. Τὸν ἐφύλασεν εἰς τὴν Αἴγυπτον τρομερὸς δράκων, ὁ δὲ νεανίας ἀντὶ ν' ἀποκοιμίσῃ τὸν δράκοντα παρεσύρθη αὐτὸς εἰς τὰ δίκτυα τῶν ἀπολάυσεων τοῦ κόσμου καὶ ἀπεχαυνώθη· ἕως ὅτου ἐπιστολὴ τῶν γονέων του φθάσασα εἰς τὰ χέρια του κατὰ μυστηριώδη τρόπον, τὸν ἀφύπνισε καὶ τὸν κατέστησε προσεκτικόν· ἔλαβε τὸν μαργαρίτην καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πατρίδα του. Τὰ ἐνδύματά του ἔλαβαν παράξενον, θεῖαν λάμπριν, καθὼς ἐπλησίαζεν εἰς τὸν θρόνον τοῦ βασιλέως, τοῦ πατρός του.

Ὁ ὕμνος οὗτος, προῖον δυνατῆς πράγματι ἐμπνεύσεως, ἀποδίδεται ἀπὸ διαφόρους ἔρευνητὰς εἰς τὸν Βαρδεσάνην. Ὅπως εἶδαμεν, τὸ ἴδιον θέμα ἀναπτύσσεται καὶ εἰς τὴν ᾠδὴν Σολομῶντος 23. Ἀνήκουν εἰς τὸν ἴδιον κύκλον σκέψεως καὶ κατὰ κάποιον τρόπον ἐκπροσωποῦν τὴν ποιητικὴν σχολὴν τοῦ Βαρδεσάνου καὶ τοῦ υἱοῦ του Ἀρμονίου.

Εἰς τὰς *Πράξεις Ἰωάννου* διατηροῦνται διάφορα ρυθμικὰ τεμάχια εὐχῶν καὶ ὕμνων. Ἐν ἀπὸ αὐτὰ ⁸⁶ δεικνύει τὸν στενὸν σύνδεσμον μεταξὺ εὐχαριστηρίου εὐχῆς καὶ ὕμνου. Ἄλλο τεμάχιον ⁸⁷ παριστᾷ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν κατὰ τὴν νύκτα τῆς συλλήψεως ὡς τοποθετήσαντα τοὺς μαθητὰς εἰς γῦρον καὶ ἀκολούθως ὀδηγήσαντα αὐτοὺς εἰς ἐνθουσιαστικὸν χορόν· ἐνῶ ἔψαλλεν ὕμνον, ἐκεῖνοι ὑπήχουν τὸ «ἄμήν».

Σωθῆναι θέλω καὶ σῶσαι θέλω·
 ἄμήν.
 Λυθῆναι θέλω καὶ λῦσαι θέλω·
 ἄμήν.

⁸⁶ Κεφ. 108 κ. ε.

⁸⁶ Κεφ. 85.

⁸⁷ Κεφ. 95 εξ.

Βρωθῆναι θέλω καὶ φαγεῖν θέλω
ἀμῆν.

Ἑκκλησιαστικοὶ ὕμνοι τοῦ β' καὶ γ' αἰῶνος

Εἰς τὰ τελευταῖα κεφάλαια τῆς *Πρὸς Διόγνητον* ἐπιστολῆς ὑπάρχουν χριστολογικὰ τεμάχια ὅχι ἀπλῶς ρυθμικὰ—πρᾶγμα ὅχι καὶ τόσον σπουδαῖον, ἀφοῦ δλόκληρον τὸ σύγγραμμα εἶναι συντεταγμένον εἰς ρυθμὸν—ἀλλὰ καὶ μὲ περιεχόμενον ἴδιον τῶν εὐχῶν καὶ τῶν ὕμνων. Ἀναμφιβόλως ὁ συγγραφεὺς ἐχρησιμοποίησεν εὐρέως τὸ ὑμνολογιακὸν ὕλικὸν τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ τὰ τεμάχια εἰς τὴν παροῦσαν μορφήν των δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν ὡς αὐτοτελεῖς ὕμνοι πλὴν ἴσως ἑνός, τὸ ὁποῖον καὶ κατακλείεται διὰ δοξολογίας.³⁸

Ὁ ὕμνος τοῦ λυχνικοῦ προσέρχεται κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Μεγάλου Βασιλείου³⁹ ἀπὸ τὴν παλαιοτάτην χριστιανικὴν ἐποχὴν, ἀλλ' ἐσφαλμένως ἀπεδίδετο εἰς τὸν μάρτυρα Ἀθηνογένην, ὁ ὁποῖος εἶχε συνθέσει ἄλλους ὕμνους. Φαίνεται ὅτι ἀρχικῶς ἀπετελεῖτο ἀπὸ δύο στροφάς, εἰς τὰς ὁποίας ὕμνεῖτο μὲ κατανυκτικὸς λόγους ὁ Ἰησοῦς Χριστός· «ὡς ἰλαρόν... Ἰησοῦ Χριστέ» καὶ «ἄξιόν σε... δοξάζει». Ἀργότερα προσετέθη καὶ ἓνα ἐφύμνιον πρὸς τὴν Τριάδα, τὸ ὁποῖον ἐψάλλετο εἰς τὸ τέλος ἐκάστης τῶν δύο στροφῶν.⁴⁰ Τὸ ἐφύμνιον εἶναι καλλιτεχνικώτερον, παρατηροῦμεν δὲ εἰς αὐτὸ ἐσκεμμένην ὁμοιοκαταληξίαν, ἰσοσυλλαβίαν καὶ ὁμοιοτονίαν.

Ἰδόντες φῶς ἔσπερινὸν   υ—υ—υυ—
ὕμνοῦμεν Πατέρα Υἱὸν   υ—υ—υ—
καὶ ἅγιον Πνεῦμα Θεὸν   υ—υ—υ—

Τῆς ἰδίας περίπου ἐποχῆς, δηλαδὴ τοῦ β' αἰῶνος, εἶναι δύο ὀρθόδοξοι εὐχαριστιακοὶ ὕμνοι ποὺ ἀνιχνεύονται εἰς τὰς *Πράξεις Θωμᾶ*.⁴¹ ἐψάλλοντο κατὰ τὴν κοινωνίαν τοῦ μυστηρίου.

Τρεῖς ἀρχαιότατοι σύντομοι ὕμνοι τῶν θεοφανείων, προερχόμενοι ἀπὸ τὸν γ' αἰῶνα, διεσώθησαν εἰς πάπυρον τῶν ἀρχῶν τοῦ δ' αἰῶνος.⁴² Ὁ τελευταῖος παρουσιάζει τοὺς ποιμένας δοξολογοῦντας τὴν Τριάδα, οἱ

³⁸ Κεφ. 12.

³⁹ *Περὶ ἀγ. Πνεύμ.* 29.

⁴⁰ Βλ. καὶ F. Dölger, *Lumen Christi, Antike und Christentum*, τόμ. 5 σελ. 14 ἔξ.

⁴¹ Βλ. ἀποκατάστασιν Νεΐλου προχσίρως ἐν Π. Τρεμπέλα, *Ἐκλογή Ὁρθ. Ἐλλ. ὕμνογραφίας* Ἀθήναι 1949 σ. 15 ἔξ.

⁴² G. Bickel, *Das älteste liturgische Schriftstück*, Mitt. aus der ~~Zeitschrift~~ der Erzherzogs Rainer II 1887 σ. 83 ἔξ.

ἄλλοι δύο ὅμως φαίνονται ὡς ἀπλᾶ ἐφύμνια. Ὁ δεύτερος μάλιστα εἶναι μονόστιχος·

εἶδαμεν σημεῖον ἕξ οὐρανοῦ ἀστέρος φανέντος.

Ἡ συνθετικὴ τεχνικὴ των εἶναι ἀντιφωνικὴ, ἀλλὰ καὶ σύμφωνος μὲ τὴν ἀρχαίαν χριστιανικὴν ὑμνογραφικὴν παραδόσιν.

Ἀκέφαλος ὕμνος τοῦ γ' αἰῶνος διεσώθη εἰς πάπυρον τῆς Ὁξυρ-
 ρύγγου⁴³ καὶ ἡ ἀξία του εἶναι μεγίστη, διότι εἶναι ὁ μόνος ἀρχαῖος χρι-
 στιανικὸς ὕμνος τοῦ ὁποίου διεσώθη καὶ ἡ μελωδικὴ παρασημαντικὴ. Οἱ
 πρῶτοι στίχοι του εἶναι εἰς ἀναπαιστικὰ μέτρα, ἐνῶ οἱ ἐπόμενοι ἀκολου-
 θοῦν εἰς πεζὸν ρυθμὸν, διότι πλέκονται μὲ τὴν τυποποιημένην τριαδικὴν
 δοξολογίαν. Ὅχι μόνον ἡ τεχνικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔμπνευσις τοῦ ὕμνου εἶναι
 ξένη πρὸς τὴν ἑβραϊκὴν ποίησιν·

... ἠὼ σιγάτω
 μηδ' ἄστρα φασφόρα λείπε
 ποταμῶν ροθίων πᾶσαι,
 ὑμνούντων δ' ἡμῶν
 πατέρα χ' υἱὸν χ' ἅγιον πνεῦμα ...

Εἰς πάπυρον τῆς συλλογῆς τοῦ λόρδου Amherst⁴⁴ διεσώθη πολὺ
 πλημμελῶς ἀξιόλογος ὕμνος τοῦ γ' αἰῶνος. Μαρτυρεῖ τὴν μετάβασιν ἀπὸ
 τὴν ποσοτικὴν προσφῶδιαν εἰς τὴν τονικὴν διὰ τοῦ κατὰ προτίμησιν το-
 νισμοῦ τῶν μακρῶν συλλαβῶν. Ἡ τεχνικὴ του ὅμως εἶναι καὶ ἄλλως λο-
 γία· ὁ ὅλος ὕμνος ἀποτελεῖται ἀπὸ 24 ἀλφαβητικὰς τριστίχους στροφάς,⁴⁵
 ἐκάστης τῶν ὁποίων οἱ στίχοι ἀρχίζουσιν μὲ τὸ ἴδιον γράμμα.

Ξένους εἶπε Θεὸς διατρέφειν,
 ξένους καὶ μὴ δυναμένους
 ξένιζε, τὸ πῦρ ἵνα διαφύγῃς.

Ὅν ἔπεμψε πατὴρ ἵνα πάθῃ,
 Ὁ λαβῶν ζωὴν αἰωνίαν,
 Ὁ λαβῶν κράτος ἀθανασίας.

Ὁ ὕμνος περιγράφει τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν ἐμπειρίαν τοῦ
 νέου χριστιανοῦ.

⁴³ Τὸν ὑπ' ἀριθμ. 1786. H. Albert, Das älteste Denkmal der christlichen Kirchenmusik, Die Antike 2, 1926 σ. 282 κ. ἑ.

⁴⁴ E. Preuschen, Ein altchristlicher Hymn, Zeit. für N.W. und die Kunde d. Urchristentums 1901 τ. 2, μέρος 1 σελ. 73 κ. ἑ.

⁴⁵ Ὑπὸ μεταγενεστέρως χειρὸς προσετέθη καὶ 25ῃ στροφῇ.

Ἕμνους τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας συναντῶμεν εἰς τὰς Διαταγὰς Ἀποστόλων. Αὐτὴ ἡ συλλογὴ διατάξεων προέρχεται ἀπὸ τὸν δ' αἰῶνα, ἀλλὰ τὸ ὑλικόν της ἀνάγεται εἰς προηγουμένους χρόνους καὶ οἱ περιεχόμενοι ὕμνοι ἐψάλλοντο πιθανῶς ἤδη τὸν γ' αἰῶνα. Ὁ πρῶτος τῶν ὕμνων αὐτῶν,⁴⁶ ὑποτυπῶδης μορφῆ τοῦ πρώτου μέρους τῆς σημερινῆς δοξολογίας, ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσαρας στροφάς τῶν ὁποίων ἡ πρώτη καλεῖ εἰς αἶνον, αἰνεῖτε, παῖδες, Κύριον,

αἱ δὲ ἀκόλουθοι δύο ἀπευθύνουν τὸν αἶνον πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἁμνοῦ τοῦ αἵροντος τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. Εἰς τὴν τελευταίαν στροφήν, προφανῶς ἀνεξάρτητον κατ' ἀρχάς, χρησιμοποιεῖται ἡ τριαδικὴ δοξολογία. Εἰς τὸν δεύτερον ὕμνον,⁴⁷ ἐνσωματωθέντα ἤδη εἰς τὴν ἀκολουθίαν τῆς τραπέζης, εὐλογεῖται ὁ Κύριος ὡς δίδων τροφήν εἰς πᾶσαν σάρκα καὶ παρακαλεῖται νὰ πληρώσῃ εὐφροσύνης τὰς καρδίας μας· ἡ δοξολογία ἀπευθύνεται πρὸς αὐτὸν διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καὶ εἰς τοὺς δύο ὕμνους ἀνευρίσκομεν χαρακτηριστικὰ τῆς ἐβραϊκῆς ψαλμωδίας, τοῦτο δὲ συνδέεται μὲ τὴν προέλευσιν τῶν Διαταγῶν Ἀποστόλων ἀπὸ Ἐκκλησίαν ἐπηρεαζομένην ὑπὸ τῶν ἰουδαϊζόντων. Βεβαίως οἱ ὕμνοι συνετάχθησαν μετὰ τὴν εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν εἰσαγωγὴν τῶν βιβλικῶν ψαλμῶν. Εἰς τὴν ἰδίαν συλλογὴν εὐρίσκομεν ἀπήχησιν τοῦ ὕμνου «εἰς ἅγιος εἰς Κύριος».⁴⁸

Ἄλλοι δύο ὕμνοι συνταχθέντες πιθανῶς κατὰ τὸν γ' αἰῶνα περιέχονται εἰς τὸν ἀλεξανδρινὸν κώδικα τῆς ἁγίας Γραφῆς. Ὅλοι οἱ στίχοι τῶν ἐνεσωματώθησαν εἰς τὴν δοξολογίαν, τῆς ὁποίας ἀποτελοῦν ἤδη τὸν κύριον κορμόν. Τὸ παρακλητικὸν στοιχεῖον περὶ ἐπιδείξεως ἐλέους ἐπικρατεῖ τοῦ δοξαστικοῦ. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ὕμνοι μαρτυροῦν ἐπίδρασιν βιβλικῶν προτύπων.

Ὁ ὕμνος Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως

Ὁ λόγος τοῦ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως περὶ τὸ τέλος τοῦ Παιδαγωγοῦ λαμβάνει μορφὴν πανηγυρικὴν μετατρεπόμενος εἰς εὐχὴν καὶ ἀκολούθως εἰς ὕμνον, τὸν ὕμνον τῶν παιδῶν, ὁ ὁποῖος πιθανῶς ἐψάλλετο εἰς τὴν σχολὴν ἀπὸ τοὺς μαθητὰς του. Εἶναι γραμμένος εἰς ἀναπαιστικὰ δίμετρα καὶ μονόμετρα μὲ παρεμβολὰς σπονδείων καὶ δακτύλων, ἀλλ' εἶναι προφανῆς ἡ προσπάθεια τοῦ συνθέτου νὰ προσαρμόσῃ τὴν στιχουργικὴν εἰς τὴν σύγχρονόν του προφορὰν τῆς γλώσσης.

Ὁ ὕμνος ἀποτελεῖ ἐπίκλησιν πρὸς ἀπευθύνουν οἱ «χριστογόνοι», ὁ χορὸς τῆς εἰρήνης, πλεκομένην μὲ ἄφθονα ἐπίθετα καὶ διανθιζομένην μὲ ἄλλεπαλλήλους εἰκόνας.

⁴⁶ Διατ. Ἀποστ. 7,48.

⁴⁷ Διατ. Ἀποστ. 7,49

⁴⁸ Διατ. Ἀποστ. 8,13

Ὁ Χριστός, τὸν ὁποῖον ἐπικαλοῦνται οἱ παῖδες, παρίσταται ἀλληλο-
 διαδόχως ὡς στόμα ἄδαῶν πάλων, ὡς πηδάλιον πλοίων ἀσφαλές, ὡς
 πτερὸν ὀρνίθων περιπλανωμένων, ὡς ποιμὴν ὁδηγῶν βασιλικά ἀρνία, ὡς
 γεωργός, ὡς ἀλιεὺς ἀλιεύων ψυχὰς μὲ τὰς γλυκεῖας τέρψεις τῆς θείας ζωῆς,
 ὡς μήτηρ τρέφουσα τὰ τέκνα τῆς με οὐράνιον γάλα, ὡς βασιλεὺς ἐπι-
 φυλάσσωσιν εἰς τοὺς δούλους αἰωνίας ἀμοιβάς·

Στόμιον πάλων ἄδαῶν
 πτερὸν ὀρνίθων ἀπλανῶν
 οἴαξ νηῶν ἀτρεκῆς
 ποιμὴν ἀμνῶν βασιλικῶν·
 τοὺς σοὺς ἀφελεῖς
 παῖδας ἄγειρον
 αἰνῶν ἀγίως
 ὕμνων ἀδόλως
 ἀκάκοις στόμασι
 παίδων ἠγήτορα Χριστόν...

Εἰς τὸ τέλος τοῦ *Παιδαγωγοῦ* προσετέθη ὑπὸ μεταγενεστέρου ἀνα-
 γνώστου καὶ ἄλλος ὕμνος.

Ὁ ὕμνος τοῦ Μεθοδίου Ὁλύμπου

Ὁ Μεθόδιος εἰς πολλὰ ἐμιμήθη τοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνος.
 Ὁ Πλάτων εἰς τὸ *Συμπόσιον* παρουσιάζει τὸν Ἀγάθωνα ὡς ἀπευθύνον-
 τα περὶ τὸ τέλος τοῦ λόγου του ὕμνον εἰς τὸν ἔρωτα. Καὶ ὁ Μεθόδιος
 δὲ παραθέτει εἰς τὸ τέλος τοῦ *Συμποσίου τῶν δέκα παρθένων* ὕμνον εἰς
 τὸν νυμφίον Χριστόν. Αἱ παρθένοι συγκεντρῶνονται κάτω ἀπὸ τὸ δέντρον
 ἀμνὸς ἀγνός, πέριξ τῆς Ἀρετῆς. Κατ' ἐντολὴν αὐτῆς σηκώνονται ὄλαι καὶ
 ἡ Θέκλα τονίζει ὕμνον, εἰς ἐκάστην τῶν 24 ἀλφαβητικῶν στροφῶν τοῦ ὁποῖου
 αἱ ἄλλαι ἐπιλέγουσιν τὸ ἐφύμνιον. Κάθε στροφή τοῦ ὕμνου ἀποτελεῖται ἀπὸ
 τρεῖς μακροῦς, συνήθως δεκατετρασύλλαβους, στίχους καὶ ἓνα σύντομον,
 συνήθως ὀκτασύλλαβον. Ἐπικρατεῖ ὁ ἴαμβος εἰς τετράμετρα ἀκατάληκτα
 καὶ δίμετρα. Τὸ ἐφύμνιον ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα μακρὸν δεκαπεντασύλλα-
 βον καὶ ἓνα σύντομον ὀκτασύλλαβον στίχον·

ἀγγεύω σοὶ καὶ λαμπάδας φαεσφόρους κρατοῦσα
 νυμφίε ὑπαντάνω σοι.

Εἶναι προφανές ὅτι καὶ εἰς τοῦ Μεθοδίου τὴν στιχουργίαν ὑπεισέ-
 χονται νέα στοιχεῖα· ὁ ἀριθμὸς συλλαβῶν καὶ ὁ τόνος.

Εἰς τὸ ποίημα ἐξυμνεῖται τὸ θεῖον κάλλος τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ἐγκρατείας·

βροτῶν πολυστένακτον ὄλβον ἐκφυγοῦσα καὶ
βίου τρυφῆς ἔρωτα μωρόν, σαῖς ὑπ' ἀγκάλαις
ζωηφόροις ποθῶ σκέπτεσθαι καὶ βλέπειν τὸ σὸν
κάλλος διηνεκῶς, μάκαρ...

3. Η ΑΡΧΑΪΚΗ ΥΜΝΩΔΙΑΚΗ ΟΡΟΛΟΓΙΑ

“Όταν σήμερα ακούωμεν τὴν λέξιν ψαλμός, ἢ σκέψις μας μεταβαίνει εἰς κάποιον ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ Δαβίδ ἢ ἄλλου ἱεροῦ ἀνδρός, ποὺ περιλαμβάνονται εἰς τὸ *Ψαλτήριον* τῆς Π. Διαθήκης. Εἶναι ὅμως πολὺ ἐσφαλμένον νὰ νομίζωμεν ὅτι καὶ οἱ παλαιότεροι χριστιανοὶ λέγοντες «ψαλμὸν» ἐνόουν ποίημα τοῦ Δαβίδ. Ὅσοι δὲν ἔχουν κατὰ νοῦν τὴν διάκρισιν αὐτὴν κινδυνεύουν νὰ παρερμηνεύσουν πολλὰ χωρία ἐκκλησιαστικῶν συγγραμμάτων καὶ νὰ διαγράψουν ἐσφαλμένην εἰκόνα περὶ τῆς ἀρχαϊκῆς ψαλμωδίας.

Οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν ὑμνολογίαν φέρουν εἰς στήριξιν τῆς γνώμης των περὶ τοῦ ὅτι οἱ βιβλικοὶ ψαλμοὶ ἐχρησίμευσαν ὡς οἱ πρῶτοι ὕμνοι τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας μερικὰ χωρία, εἰς τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος περὶ ψαλμῶν ἀορίστως, χωρὶς ἐνδειξιν ὅτι πρόκειται περὶ τῶν ποιημάτων τῆς Π. Διαθήκης. Ἄς ἀνακρίνωμεν δύο ἀπὸ αὐτὰ, ἓνα ἀπαντῶν εἰς ἐπίγραμμα εἰς νεαρὸν ψάλτην προερχόμενον ἐκ Βιθυνίας καὶ ἄλλο ἀπαντῶν εἰς ἔργον τοῦ Τερτυλιανοῦ¹

ψαλμοῖς τε ἀγείοις καὶ ἀναγνώσμασι πάντας ἐθίζων¹
scripturae leguntur aut psalmi canuntur.²

Τὰ χωρία εἶναι σχεδὸν ταυτόσημα μὲ μίαν μικρὰν παραλλαγὴν, ἢ ὁποῖα εἶναι ἀκριβῶς ὅ,τι χρειάζεται διὰ νὰ μᾶς διαφωτίσῃ ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῶν «ψαλμῶν» εἰς τὸ πρῶτον χρησιμοποιεῖται ἡ λέξις «ἀναγνώσματα», *lectiones*, ἐνῶ εἰς τὸ δεύτερον ἢ ἀνάλογος λέξις εἶναι *scripturae*, «γραφαί». Ἐφ’ ὅσον εἰς τὰς Γραφὰς περιέχονται καὶ οἱ ψαλμοὶ τοῦ Δαβίδ, ἄλλο πρᾶγμα ἐννοεῖ ὁ Τερτυλιανὸς γράφων *psalmi canuntur*, ὅπως καὶ ὁ στίχος τοῦ ἐπιγράμματος.

Ἐπὶ τῆς ἐξουσίας εἶναι ἓνα χωρίον εἰς αὐτὸν τὸν Παῦλον, τὸ ὁποῖον σαφέστατα ὁμιλεῖ περὶ ψαλμοῦ ὑπὸ ἔννοιαν διάφορον τοῦ βιβλικοῦ ἔσματος. «Ὅταν συνέρχησθε, ἕκαστος ψαλμὸν ἔχει, διδαχὴν ἔχει, γλῶσσαν ἔχει· πάντα πρὸς οἰκοδομὴν γινέσθω».³

Εἶναι προφανές ὅτι ἐδῶ πρόκειται περὶ ὕμνου ψαλλομένου εἰς τὰς συναθροίσεις τῶν πρῶτων χριστιανῶν ὡς ἐλευθέρου στοιχείου τῆς ὅλης

¹ Diction. d' archéol. chrét. et de lit. τ. 2 σ. 919.

² Τερτ. De anima 3.

³ Α' Κορ. 14, 26. Περβλ. καὶ 14, 15.

ἐνθουσιαστικῆς λατρείας μαζί με τὸ κήρυγμα, τὴν γλωσσολαλιὰν κ.λ.π. Τὸ ἴδιον μαρτυρεῖ καὶ ἀπόσπασμα ἀγνώστου συγγραφέως τοῦ 200 περίπου διατηρηθὲν ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου· «ψαλμοὶ δὲ ὅσοι καὶ ᾠδαὶ ἀδελφῶν ἀπ' ἀρχῆς ὑπὸ πιστῶν γραφεῖσαι τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ ὑμνοῦσι θεολογοῦντες».⁴

«Ψαλμὸς» λοιπὸν ἐσήμαινε τότε καὶ ἄλλα ποιήματα πλὴν τῶν τοῦ Δαβίδ, ὁμοίως δὲ καὶ «ψαλμωδία».

Τώρα πλέον εἶναι εὐκόλον νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὸ περίφημον χωρίον τοῦ Παύλου περὶ τῶν διαφόρων τύπων χριστιανικῶν ᾄσμάτων. «Ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ἐνοικεῖτω ἐν ὑμῖν πλουσίως, ἐν πάσῃ σοφίᾳ διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτούς, ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς ἐν χάριτι ᾄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ».⁵

Ἡ λέξις *ψαλμὸς* ἐσήμαινε ἀρχικῶς ᾄσμα ᾄδόμενον με συνοδεῖαν κιθάρας ἢ ὀποιοῦδήποτε χορδοτόνου ὄργανου.⁶ Ὁ Μέγας Βασιλεὺς καλεῖ τὸν ψαλμὸν λόγον μουσικὸν κρουόμενον καὶ μελωδούμενον ἀρμονικῶς.⁷ Ἐπομένως ἡ λέξις δὲν σημαίνει κἂν ὕμνον εἰς Θεὸν πάντοτε· μάλιστα εἰς ἓνα χωρίον τῆς Π. Διαθήκης σημαίνει ἀπλῶς κιθάραν.⁸ Κατ' ὀλίγον ὁμως ἐγενικεύθη εἰς τὴν δῆλωσιν τοῦ ἐνοργάνου λατρευτικοῦ ὕμνου, ἀπὸ τὴν ἔννοιαν δὲ αὐτὴν ἀργότερα ἐξέπεσε καὶ τὸ στοιχεῖον τὸ δηλωτικὸν τοῦ ὄργανου. Πάντως εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ λέξις δὲν ἐσήμαινε κατ' ἀνάγκην ψαλμὸν τοῦ Δαβίδ, διὰ τοῦτο δὲ τότε ἐχρησιμοποιοῦν πρὸς δῆλωσιν τούτου τὴν ἐνδειξιν «Δαβίδ» ἢ ἄλλην παρομοίαν. Εἶναι δὲ ἀξιοσημεῖωτον ὅτι καὶ ὁ Χρυσόστομος εἰς τόσον πολὺ προχωρημένην ἐποχὴν λέγει «ὁ Δαβίδ» τέσσαρας φορὰς εἰς ἓνα σχετικῶς σύντομον χωρίον.⁹ Οὕτω καὶ *ψαλμωδία* ὠνομάσθη ἡ μελωδῆσις ὕμνων πρὸς τὸν Θεὸν γενικῶς, *ψάλτης* δὲ ὁ μελωδῶν τοὺς ὕμνους.

Ἦμνος ἐσήμαινε κυρίως ᾄσμα αἴνου εἰς Θεὸν ἢ ἥρωα· ᾠδὴ δὲ ἐσήμαινε κάθε εἶδος ᾄσματος, ἀλλ' ἰδίως ἀνεφέρετο εἰς τὴν λυρικὴν ποίησιν.

Ποία εἶναι λοιπὸν ἡ ἔννοια τῶν τριῶν ὄρων εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον τοῦ Παύλου; Οἱ ἐρμηνευταὶ διαφωνοῦν μεταξύ των ὀξύτερα τόσον, ὥστε ν' ἀπαιτῆται πολὺς κόπος καὶ διὰ νὰ παραθέσωμεν ἀπλῶς τὰς γνώμας των. Ἄλλοι δέχονται ὅτι ἡ διαφορὰ ἔγκειται εἰς τὸ εἶδος τοῦ μέλους μόνον, ἄλλοι θεωροῦν τοὺς ὄρους ὡς ἀναφερομένους εἰς διάφορα εἶδη ᾄσμάτων τῆς Π. Διαθήκης, ἄλλοι νομίζουν ὅτι οἱ μὲν ψαλμοὶ δηλώνουν ᾄσματα τοῦ *Ψαλτηρίου*, οἱ δ' ἄλλοι δύο ὄροι χριστιανικὰ ποιήματα, καὶ οὕτω καθεξῆς.

Ἄν δὲν ἐκκινήσωμεν ἀπὸ τὴν νοοτροπίαν τοῦ Παύλου καὶ τὴν

⁴ Ἐκκλ. Ἰστ. 5, 28.

⁵ Ἀριστοφ. Ὅρν. 218.

⁶ Α' Βασ. 16, 18.

⁷ Κολ. 3, 16. Βλ. καὶ παράλλ. Ἐφεσ. 5, 19.

⁸ Εἰς 29 *ψαλμ.* 3.

⁹ Περὶ μετανοίας M. P. G. 49, 282.

ὄλην συγκρότησιν τοῦ λατρευτικοῦ βίου τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων τῆς διασπορᾶς, τὰς ὁποίας αὐτὸς ἴδρυσεν, θὰ παρασυρῶμεθα ἀπὸ τὰς λέξεις καὶ δὲν θὰ εὐρωμέν ποτε τὴν πραγματικὴν ἔννοιαν. Ἐπιτρέπεται νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ Παῦλος, αὐτὸς ὁ ἀκούραστος κήρυξ τῆς ἐλευθερίας καὶ διαδότης τῶν χαρισμάτων τοῦ πνεύματος, θὰ συνίστα εἰς τοὺς μαθητὰς του νὰ λατρεύουν τὸν Θεὸν ψάλλοντες τὰ παλαιὰ ἄσματα πού θὰ τοὺς ἐνεθύμιζαν τὸν νόμον εἰς κάθε στιγμὴν; Νομίζω, ὄχι.

Θὰ εὐρωμεν τί ἔννοεῖ ἐδῶ ὁ Παῦλος, ἂν ἀνατρέξωμεν εἰς τὴν *Α' Πρὸς Κορινθίους* ἐπιστολήν, εἰς τὸ δέκατον τέταρτον κεφάλαιον τῆς ὁποίας γίνεται εὐρὺς λόγος περὶ τῶν χαρισμάτων τοῦ πνεύματος πού ὠδήγουν τοὺς πιστοὺς εἰς πληθὺς ἐνθουσιαστικῶν φαινομένων· γλωσσολαλίαν, προφητείαν, ἐρμηνεύειαν, προσευχήν. Μεταξὺ τῶν φαινομένων τούτων ὁ Παῦλος περιλαμβάνει καὶ τὸ ψάλλειν τῷ πνεύματι. Ὁ ἀπόστολος ἐπαινεῖ τὰς ἐκδηλώσεις ταύτας, ἀλλὰ ζητεῖ καὶ τὴν ἐν νηφαλιότητι λατρείαν, λέγων·

προσεύξομαι τῷ πνεύματι,
προσεύξομαι δὲ καὶ τῷ νοῖ·
ψαλῶ τῷ πνεύματι,
ψαλῶ δὲ καὶ τῷ νοῖ.¹⁰

«Ψάλλειν τῷ νοῖ» σημαίνει μελώδησιν κατανοητῶν ἄσματων, δηλαδὴ τῶν ψαλμῶν καὶ τῶν ὕμνων τοῦ πρηγουμένου χωρίου· «ψάλλειν τῷ πνεύματι» σημαίνει μελώδησιν ἀκατανοήτων ἄσματων, δηλαδὴ τῶν πνευματικῶν ᾠδῶν. Τὸ «ψάλλειν τῷ πνεύματι» ὁ Παῦλος ὀνομάζει εἰς τὴν συνέχειαν τῆς ἐπιχειρηματολογίας αὐτῆς «ψαλμὸν»¹¹ κατὰ τὸν συνήθη τότε ὄρον, ἀλλ' ἢ σύγχυσις ἦτο εὐκόλος καὶ ἀργότερα, ὅταν συνέτασσε τὰς ἐπιστολάς *Πρὸς Κολοσσαεῖς* καὶ *Πρὸς Ἐφεσίους*, εἶχεν εὖρει εἰδικὸν ὄνομα δι' αὐτό· πνευματικὴ ᾠδή. Εὐρωμεν οὕτω τί σημαίνει διὰ τὸν Παῦλον ὁ τελευταῖος ἀπὸ τοὺς τρεῖς ὄρους· σημαίνει τὰ ἄσματα τὰ ὁποία ἀπήγγελλαν κατὰ τὰς στανθροῖσεις οἱ ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἐμπνεόμενοι χριστιανοὶ καὶ τὰ ὁποία ἦσαν ἀπὸ ἀπόψεως λογικῆς συνεχείας ἀκατανόητα κατὰ τὸ πλεῖστον. Τὰ ἄσματα ταῦτα δὲν ἐπέζησαν πολὺ τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς.

Οἱ δὲ ἄλλοι ὄροι, ψαλμοὶ καὶ ὕμνοι, εἶναι ταυτόσημοι· σημαίνουν τὰ θρησκευτικὰ ἄσματα «τῷ νοῖ», αὐτὰ πού ἔχουν λογικὸν εἰρμόν. Τὰ μέλη τῶν κοινοτήτων τοῦ Παύλου κατὰ τὴν προέλευσίν των ὀνόμαζαν

¹⁰ *Α' Κορ.* 14, 15 ἔξ. Τὴν προσοχὴν μου εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐπέστησε κατὰ πρῶτον ὁ καθηγητὴς κ. Δ. Μωραΐτης, τὸν ὁποῖον εὐχαριστῶ θερμῶς.

¹¹ *Α' Κορ.* 14, 26.

τὰ ᾠσματα αὐτὰ διαφόρως· οἱ μὲν Ἰουδαιοχριστιανοὶ «ψαλμούς», οἱ δὲ ἐθνικοχριστιανοὶ «ᾠμους». Διὰ τοῦτο ὁ Παῦλος ἐχρησιμοποίησε μαζὺ καὶ τοὺς δύο αὐτοὺς ὄρους, οἱ ὅποιοι παρέμειναν ἐπὶ καιρὸν ταυτόσημοι. Ὅταν βραδύτερον ὁ ὄρος «ψαλμὸς» περιορίσθη εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν δῆλωσιν ποιήματος τοῦ Δαβίδ, ἀπέμεινεν ὁ ὄρος «ᾠμος» εἰς δῆλωσιν τῶν χριστιανικῶν λατρευτικῶν ᾠμάτων.

4. ΜΑΡΤΥΡΙΑΙ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑΣ

Τὰ ἀνωτέρω χωρία τοῦ Παύλου εἶναι χρονολογικῶς τὰ πρῶτα πού μνημονεύουν τὴν χρῆσιν εἰς τὴν λατρείαν νέων χριστιανικῶν ὕμνων. Εἰς τὰς ἐπιστολάς αὐτοῦ καὶ εἰς ἄλλα βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης εὐρίσκομεν, ὅπως εἶδαμεν ἄλλοῦ, πολυαριθμούς ὕμνους πλήρεις ἢ ἀποσπασματικούς. Ἡ χριστιανικὴ ὕμνογραφία δὲν ἐξέλιπε μετὰ τοὺς ἀποστολικούς χρόνους. Συναντῶμεν ἓνα ὑπαινιγμὸν περὶ τῶν ἀντικειμένων τῶν ὕμνων καὶ τοῦ τρόπου ἐκτελέσεώς των εἰς ἐπιστολὴν τοῦ Ἰγνατίου, ἀκμάσαντος κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς μεταποστολικῆς περιόδου· «τὸ γὰρ ἀξιονόμαστον ὑμῶν πρεσβυτέριον, τοῦ Θεοῦ ἄξιον, οὕτω συνήρμοσται τῷ ἐπισκόπῳ ὡς χορδαὶ κιθάρα... Καὶ οἱ κατ' ἄνδρα δὲ χορὸς γίνεσθε, ἵνα σύμφωνοι ὄντες ἐν ὁμοιοῖα, χρῶμα Θεοῦ λαβόντες, ἐν ἐνότητι ἄδετε ἐν φωνῇ μιᾷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τῷ Πατρὶ».¹

Ἄλλ' ἤδη ἀπὸ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἔχομεν μαρτυρίαν ἐθνικοῦ συγγραφέως περισσότερον δηλωτικὴν. Ὁ ἔπαρχος τῆς Βιθυνίας Πλίνιος ὁ νεότερος, περιγράφων τὰ περὶ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν χριστιανῶν εἰς ἐπιστολὴν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Τραϊανὸν περὶ τὸ 112, ἀναφέρει ὅτι οὗτοι συνέρχονται τὴν πρωΐαν καὶ ψάλλουν ὕμνους εἰς Χριστὸν ἀντιφωνικῶς· ante lucem convenire carmenque Christo quasi deo dicere secum in vices.² Ἄλλαι μαρτυρίαι προέρχονται ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ γ' αἰῶνος, εἶναι δὲ τοῦ Τερτυλλιανοῦ, τοῦ Ὠριγένους³ καὶ ἄλλων. Ἐμνημονεύθη ἤδη τὸ χωρίον ἀνωνύμου συγγραφέως κατὰ τὸ ὁποῖον ψαλμοὶ καὶ ᾠδαὶ εἶχαν γραφῆ ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ πιστῶν.⁴

Καὶ ὕμνογράφοι τῆς ἐποχῆς ταύτης μνημονεύονται. Ὁ Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας ἠσχολήθη μὲ τὴν διαρρύθμισιν τῆς λατρείας· ὁ Ἰουστίνος εἶχε συντάξει σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον *Ψάλτης*,⁵ τὸ ὁποῖον ὀλίγη ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι περιεῖχεν ὕμνους, ὁ δὲ Ἰππόλυτος εἶχε συνθέσει Ὠδὰς εἰς ὅλας τὰς Γραφάς, αἱ ὁποῖαι μνημονεύονται εἰς τὸν κατάλογον ἔργων, τὸν λαξευμένον ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ εὐρεθέντος ἀνδριάντος του. Ἄλλοι γνωστοὶ ὕμνογράφοι εἶναι ὁ μάρτυς Ἀθηνογένης,⁶ εἰς τὸν

¹ Ἐφ. 4.

² Πλινίου Epist. 10, 96.

³ Τερτ. De spectac. 29. Ὠριγ. Κατὰ Κέλσον 8, 67.

⁴ Εὐσ. Ἐκκλ. Ἰστ. 5, 2. Ἄλλας μαρτυρίας βλ. αὐτόθι 7, 30. Διατ. Ἀποστ. 2, 59 κλπ.

⁵ Εὐσ. Ἐκκλ. Ἰστ. 4, 18.

⁶ Βασ. Περὶ ἀγ. Πνεύμ. 29.

ὁποῖον ἀπὸ σύγχυσιν ἀπεδόθη ὁ ὕμνος τοῦ λυχνικοῦ, ὁ Νέπως ἐπίσκοπος Ἀρσινόης¹ καὶ ὁ Ἰέρακας.²

Ἄλλὰ φυσικὰ καταντᾷ ὀλίγον φαιδρὸν ν' ἀσχολούμεθα μὲ τὴν ἀνεύρεσιν μαρτυριῶν περὶ ὑπάρξεως ὕμνων καὶ ὕμνογράφων κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν περίοδον τῆς Ἐκκλησίας, ἀφοῦ ἔχομεν ὕμνους αὐτουσίους τῶν ὁποίων ἀνάλυσις παρετέθη ἀνωτέρω. Οἱ ὕμνοι αὐτοὶ διειρηθήσαν εἰς βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης, τῶν ἀποστολικῶν πατέρων, τῶν ἀπολογητῶν, εἰς ἀπόκρυφα συγγράμματα, εἰς κανονικὰς συλλογὰς καὶ εἰς παπύρους. Αἱ μαρτυρίαι ἀπλῶς ὑπεβοήθησαν εἰς τὴν ἀνίχνευσίν των.

¹ Εὐσ. Ἐκκλ. Ἱστ. 7, 24.

² Ἐπιφ. Κατὰ αἰγέσ. 67, 3.

Δύο *Γεροντικά*¹ ἀποδίδοντα τὴν ἐκκλησιαστικὴν λατρευτικὴν πράξιν τοῦ ε' αἰῶνος μᾶς πληροφοροῦν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἶχεν ἐπιχειρηθῆ ἢ εἰσαγωγή τροπαρίων ψαλλομένων μεταξὺ τῶν στίχων τῶν βιβλικῶν ψαλμῶν καὶ ᾠδῶν. Ἐθεωρήθη ὅτι ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ προήλθε δι' ἀναπτύξεως τῶν μικρῶν ἐξωβιβλικῶν ἐφυμνίων πού ἔψαλλεν ἡ χριστιανικὴ κοινότης εἰς τὰ ἐνδιάμεσα τῶν ψαλμικῶν στίχων, ὡς τὰ «ἀλληλούϊα», «ἀμήν», «Κύριε ἐλέησον», «σῶσον ἡμᾶς Κύριε», «οἴκτειρόσόν με Κύριε».² Διὰ τοῦτο δὲ τὸ ἐφύμνιον ἀπεκλήθη καὶ «μητρικὸν κύτταρον» τῆς χριστιανικῆς ὑμνογραφίας καὶ οὕτω θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῆ τὸ γεγονός ὅτι τὸ μὲν *κοντάκιον* πού εἶναι ἀρχαιότερον ἔχει πάντοτε ἐφύμνιον, ἐνῶ ὁ *κανὼν* πού εἶναι νεώτερος σπανιώτατα ἔχει.³

Ἐχει βέβαια δημοσιευθῆ καὶ *κανὼν* ἀντιφώνων τῶν ψαλμῶν,⁴ ἀλλ' ὁ κῶδιξ πού περιέχει τὸν *κανόνα* αὐτὸν ἀνήκει εἰς τὸν θ' αἰῶνα καὶ θετικὰς μαρτυρίας περὶ τῆς σχετικῆς πράξεως εἰς προγενεστέρους χρόνους δὲν ἔχομεν. Πάντως ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ εἶναι δυνατὸν νὰ μεταφέρωμεν τὴν πράξιν εἰς χρόνον προγενέστερον τοῦ δ' αἰῶνος. Τὰ μνημονευθέντα ἀνωτέρω *Γεροντικά*, πού ὁμιλοῦν περὶ καινοφανοῦς συνηθείας, ἀποκλείουν τοιαύτην ὑπόθεσιν. Ἐπομένως ἡ μετάθεσις τῆς στιχολογιακῆς ψαλμωδίας ἀπὸ τὸν δ' αἰῶνα εἰς τὴν περίοδον τῶν διωγμῶν μόνον εἰς αὐθαιρέτους ὑποθέσεις εἶναι δυνατὸν νὰ στηριχθῆ.

Τὸ σπουδαῖον εἶναι ὅτι κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν, ἢ τοῦλάχιστον μέχρι τῶν μέσων τοῦ γ' αἰῶνος, δὲν ἔχομεν καὶ καμμίαν ἀσφαλῆ μαρτυρίαν περὶ τοῦ ὅτι ἤδοντο βιβλικοὶ ψαλμοὶ καθ' ὅποιονδήποτε τρόπον, παραδόξως δὲ οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν ὑμνολογίαν δὲν ἔδωσαν προσοχὴν εἰς τὸ ἀξιοσημείωτον τοῦτο φαινόμενον.

¹ Βλ. ἐν W. Christ - M. Paranikas, *Anthologia graeca carminum christianorum*, Lipsiae 1871 σ. XXXIX κ. ε.

² K. Krumbacher, *Ιστορ. Βυζ. Λογοτεχνίας* (μετ. Σωτηριάδου) Ἀθήναι 1900 τ. 2, σ. 512 ἐξ. Th. Klauser *Akklation, Reall. f. Antike und Christentum* 1, 225 ἐξ. Ἐ. Ἀντωνιάδου, *Περὶ τῶν ἐν ταῖς ἱεραῖς ἡμῶν ἀκολουθίαις προκειμένων καὶ ἀλληλουαρίων*, Πρακτ. Χριστ. ἀρχ. Ἐταιρ. 1933 σ. 24 ἐξ. Π. Τρεμπέλα, ἔργ. μν. σελ. η'. Α. Φυτράκη *Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν ποίησις*, Ἀθήναι 1957, σ. 9 ἐξ.

³ K. Krumbacher, ἔργ. μν. 2, 512 ἐξ.

⁴ Π. Τρεμπέλα, ἔργ. μν. σ. 39 ἐξ.

Ἐφ' ὅσον θεωρεῖται βέβαιον ὅτι αἱ Διαταγαὶ Ἀποστόλων ἀποδίδουν τὴν ἐκκλησιαστικὴν προᾶξιν τῶν ἀρχῶν τοῦ δ' αἰῶνος, τότε εἰς τὸ ἔργον αὐτὸ ἀπαντᾷ ἡ πρώτη ἀναμφισβήτητος μαρτυρία περὶ χρήσεως ψαλμῶν εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν. Ὅριζεται ἐκεῖ νὰ ψάλλωνται ὁ μὲν 62 ψαλμὸς εἰς τὸν ἕρθρον, ὁ δὲ 140 εἰς τὸν ἑσπερινόν.⁵ Ὅλοι αἱ προγενέστεραι μαρτυρίαι εἶναι ἢ ἀσαφεῖς ἢ ἐπισηφαλεῖς. Σύμφωνα μετὰ ὅσα εἴπαμεν εἰς προηγούμενον κεφάλαιον δὲν ἀποδίδομεν πλέον σημασίαν εἰς τὰ χωρία ποὺ ἀναφέρουν ἀπλῶς τὰς λέξεις «ψαλμὸς» ἢ «ψαλμωδία», διότι πιθανώτατα ταῦτα ὁμιλοῦν πάντοτε περὶ χριστιανικῶν ὕμνων.

Ἐξ ὧν ἔχω ὑπ' ὄψιν μου ἀξίζουσιν νὰ προσεχθῶν ἰδιαιτέρως τρεῖς μόνον μαρτυρίαι, προερχόμεναι ὅλοι ἀπὸ τὴν περὶ τὸ 200 ἐποχὴν. Ἡ πρώτη εἶναι τοῦ Τερτυλλιανοῦ, λέγοντος ὅτι κατὰ τὰς χριστιανικὰς συναθροίσεις προσεκαλεῖτο ὁ δυνάμενος νὰ ψάλλῃ εἰς τὸν Θεὸν εἴτε ἀπὸ τὰς ἀγίας Γραφὰς εἴτε ἀφ' ἑαυτοῦ post aquam manualem et lumina, ut quisque de scripturis sanctis vel de proprio ingenio potest, provocatur in medio Deo canere.⁶ Τὸ de scripturis sanctis, ἔφ' ὅσον λέγεται «νὰ ψάλλῃ», κρίνεται ὡς σημαῖνον «ἀπὸ τοὺς ψαλμοὺς τοῦ Δαβίδ». Ἄλλ' ἐδῶ πάλιν πρόκειται περὶ ἑρμηνείας λέξεων. Ἄν διὰ τὴν μελωδίαν αἱ πηγαὶ μας χρησιμοποιοῦν πολὺ συχνὰ τὸ ρῆμα ρηθῆναι, διατι θὰ ἀπεκλείετο νὰ χρησιμοποιοῦν διὰ τὴν ρυθμικὴν ἀπαγγελίαν τὸ ρῆμα ψάλλειν, canere; Ἐπειτα δὲ καὶ ἂν ἐπρόκειτο περὶ βιβλικῶν ὕμνων, διατι οὔτοι θὰ ἦσαν κατ' ἀνάγκην ψαλμοὶ τοῦ Δαβίδ καὶ ὄχι ᾠδαὶ τῆς Κ. Διαθήκης;

Ἀσαφὲς εἶναι καὶ τὸ χωρίον τῆς Ἀποστολικῆς παραδόσεως τοῦ Ἰππολύτου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται «εἶναι καθωρισμένον τὸ ἀλληλούϊα». Ὡς «ἀλληλούϊα» ἐκλαμβάνονται οἱ γνωστοὶ ψαλμοὶ τοῦ Ψαλτηρίου, πρᾶγμα ποὺ δὲν εἶναι τόσον βέβαιον. Ἐξ ἄλλου τὸ τεμάχιον αὐτὸ σώζεται μόνον εἰς τὴν αἰθιοπικὴν παραλλαγὴν τοῦ ἔργου τούτου, περὶ τοῦ ὁποίου δὲν ἔχουν διασαφηνισθῆ πλήρως ὅλα τὰ περιστατικά. Δὲν ἔμπορεῖ ν' ἀποκλεισθῆ ὅτι πρόκειται περὶ προσθήκης μεταγενεστέρας.

Εἰς τὰς Πράξεις Παύλου κατ' ἀπόσπασμα παπύρου τοῦ Ἀμβούργου⁶ διατηρεῖται ἡ φράσις «ὑπὸ αὐτῶν ψαλμῶν τε Δαβίδ καὶ ᾠδῶν», ἀναφερομένη εἰς τὴν ἀκολουθίαν τῆς θείας εὐχαριστίας. Εἶναι ἡ μόνη ρητὴ μαρτυρία ἀπὸ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν καὶ θὰ ἦτο ἀξιόλογος, ἂν δὲν εἶχε καὶ αὐτὴ κάποιαν ἀσάφειαν. Καὶ κατὰ πρῶτον ἡ φράσις εἶναι ἀσύντακτος «ὑπὸ αὐτῶν ψαλμῶν τε». Ἄντι τοῦ «αὐτῶν» πρέπει ἴσως ν' ἀναζητήσωμεν κάποιον οὐσιαστικόν, ἐκτὸς ἐὰν ἔχη ἐκπέσει ὁλόκληρος

⁵ Διατ. Ἀπ. 2, 59. Πρβλ. καὶ 2, 57. 83 καὶ Ἰω. Χρυσοστ. *Εἰς ψαλμ.* 140.

⁶ Apolog. 39, 18.

⁷ Hennecke, ἔργ. μν. σελ. 581.

⁸ Ἐν W. Schubert καὶ C. Schmidt, Hamburg 1936 σ. 50 ἐξ.

φράσις μετὰ τὴν λέξιν ταύτην, διὰ τῆς ὁποίας καὶ ἡ ἔννοια τοῦ χωρίου θὰ ἦτο διάφορος. Ἐπειτα ἀπολύτως βέβαιοι δὲν εἴμεθα περὶ τῆς χρονολογίας τῆς συντάξεως τῆς παραλλαγῆς αὐτῆς τοῦ ἔργου.

Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, ἀκόμη δηλαδὴ καὶ ἂν δεχθῶμεν ὅτι αἱ μαρτυρίαι αὗται, προερχόμεναι ἀπὸ τὴν περὶ τὸ 200 ἐποχὴν, εἶναι αὐθεντικαὶ καὶ καταφατικαί, μένει ἕνα κενὸν 150 περίπου ἐτῶν, κατὰ τὸ ὁποῖον δὲν εἴμεθα βέβαιοι περὶ τοῦ ὅτι ἐψάλλοντο βιβλικοὶ ψαλμοὶ κατὰ τὰς χριστιανικὰς συναθροίσεις. Ἡ σιωπὴ τῶν πηγῶν εὐνοεῖ τὴν ἀρνητικὴν ἀποψιν τοῦ ζητήματος. Κυρίως δὲ ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ σιωπὴ τοῦ Ἰουστίνου. Περιγράφων οὗτος μὲ ἀρκετὰς λεπτομερείας τὰ τῆς ἀκολουθίας τῆς θείας εὐχαριστίας, δὲν ἀναφέρει τίποτε περὶ ψαλμῶν τοῦ Δαβίδ.⁹ Θὰ ἴδωμεν εἰς ἄλλο σημεῖον τῆς ἐργασίας ταύτης τί ἀναφέρει περὶ ὕμνων.

Γράφεται συχνότατα ὅτι οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ παρέλαβαν τοὺς βιβλικούς ψαλμούς ἀπὸ τὴν Ἰουδαϊκὴν συναγωγὴν.¹⁰ Δεδομένου δὲ ὅτι ὁ δίδων πρέπει νὰ κατέχη τὸ πρᾶγμα ποὺ δίδει, γεννᾶται τὸ ἐρώτημα, ἂν ἡ συναγωγὴ ἐχρησιμοποιοίη ψαλμούς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ ψαλμοὶ κατ' ἀρχὴν προωρίζοντο διὰ τὸν ναόν, ὅπου ἐψάλλοντο μὲ συνοδείαν ὀργάνων, ἰδίως ἐγχόρδων. Ὅταν οἱ Ἰουδαῖοι ἐσύρθησαν εἰς τὴν Βαβυλῶνα αἰχμάλωτοι, δὲν ἠδύναντο οὔτε νὰ διανοηθοῦν ὅτι θὰ ἔψαλλαν τ' ἄσματα τοῦ Θεοῦ μακρὰν τοῦ ναοῦ καὶ μάλιστα ἐπὶ γῆς ἀλλοτρίας.

Ἐκεῖ ἐπερώτησαν ἡμᾶς οἱ αἰχμαλωτεύσαντες ἡμᾶς

~~ἡμᾶς~~ ᾠδῶν ~~ἡμᾶς~~

καὶ οἱ ἀπαγαγόντες ἡμᾶς ὕμνον·

ἄσατε ἡμῖν ἐκ τῶν ᾠδῶν Σιών!

Πῶς ἄσωμεν τὴν ᾠδὴν Κυρίου ἐπὶ γῆς ἀλλοτρίας; ¹¹

Ἀκόμη καὶ σήμερα οἱ Ἰουδαῖοι δὲν χρησιμοποιοῦν ἐνόργανον μουσικὴν εἰς τὰς ἐκτὸς τῆς Παλαιστίνης συναγωγάς,¹² ἀλλὰ βέβαια τώρα μελωδοῦν εἰς αὐτὰς τοὺς ψαλμούς. Οὔτε τοῦτο δὲν συνέβαινε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οἱ καλοὶ Ἰουδαῖοι ἐπανελάμβαναν κατ' οἶκον τοὺς ψαλμούς 145-150 κάθε ἡμέραν.¹³ Ὁ Κύριος καὶ οἱ μαθηταὶ του, ἀφοῦ ἔφαγαν τὸ Πάσχα, ὕμνησαν τὸν Θεόν· προφανῶς εἶπαν τοὺς ψαλμούς 113-118.¹⁴ Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν συναγωγὴν δὲν κατέχομεν καμμίαν ἀπολύτως μαρτυρίαν ὅτι ἐλέγοντο ἐκεῖ ψαλμοὶ μέχρι τῶν μέσων τοῦ

⁹ Α' Ἀπολ. 65. 67.

¹⁰ Βλ. προχείρως E. Wellesz, ἔργ. μν. σ. 119 κ. ἀ. Α. Φυτράκη, ἔργ. μν. σ. 6.

¹¹ Ψαλμ. 136² ἐξ.

¹² Βλ. A. M. Rothmüller, Der Musik der Juden σ. 57.

¹³ Shabbat 118^b (Jose ben Halaftha).

¹⁴ Ματθ. 26, 30.

β' αἰῶνος μ. Χ.¹⁵ Φαίνεται ὅτι κύριον στοιχείον τῆς λειτουργίας τῶν συναγωγῶν ἦτο ἡ ἀνάγνωσις τῶν Γραφῶν καὶ ἡ διδασχῆ.

Δὲν εἶναι γνωστὸν πότε εἰσῆχθησαν οἱ βιβλικοὶ ψαλμοὶ εἰς τὴν συναγωγὴν, εἶναι πάντως πιθανὸν ὅτι τοῦτο συνέβη περὶ τὸ 150 μ. Χ. Ὅταν τὸ 70 μ. Χ. κατεστράφη ὁ ναός, ἤλπιζαν ὅτι θὰ ἤρχετο ἡμέρα πού θὰ ἐπανιδρύνετο, ὥστε εἰς τὰς ἀυλὰς του ν' ἀκουσθῆ πάλιν ὁ ὕμνος εἰς τὸν πατρῶον Θεόν· ἀλλὰ μετὰ τὴν ὀλοσχερῆ καταστροφὴν τῆς Ἱερουσαλήμ κατὰ τὸν τελευταῖον ρωμαιοῦδαϊκὸν πόλεμον (133-135 μ. Χ.) τέτοια ἐλπίς ἀπέβαινε ματαία. Φυσικὰ δὲν ἐπρόκειτο νὰ σιγήσουν διὰ παντὸς τὰ χεῖλη τῶν Ἰουδαίων· διὰ τοῦτο εἰσῆγαγαν εἰς τὴν συναγωγὴν τοὺς ψαλμούς, χωρὶς ἐνόργανον συνοδείαν πάντως, ἴσως διὰ νὰ μείνη κάποιον στοιχείον πού θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς τὸν ναὸν τοῦ μέλλοντος ἢ ἴσως διὰ πρακτικωτέρους λόγους, διὰ νὰ μὴ προκαλοῦν δηλαδὴ τὴν προσοχὴν τῶν κατεχόντων καὶ τῶν ξένων πού τοὺς ὑπέβλεπαν.

Εἶναι ἐπομένως ἄτοπον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἰσῆγαγε τοὺς ψαλμούς κατὰ τὸ παράδειγμα καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῆς συναγωγῆς πού δὲν εἶχεν ἀκόμη ψαλμούς. Εἰς τὴν πρώτην Ἐκκλησίαν οἱ μὲν Ἰουδαιοχριστιανοὶ δὲν ἦσαν διατεθειμένοι νὰ μελωδῆσουν ψαλμούς ἐκτὸς τοῦ ναοῦ, οἱ δὲ ἐθνικοχριστιανοὶ δὲν τοὺς ἐγνώριζαν.

Οἱ ψαλμοὶ ὅμως μετ' ὀλίγους αἰῶνας ἀπετέλεσαν τὸν κύριον σκελετὸν τῆς νυχθημέρον ἀκολουθίας καὶ πρέπει ν' ἀναλύσωμεν τὰς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐπῆλθεν ἡ μεταβολὴ αὐτή. Δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν μεταβολὴν εἰς τὴν συχνότητα τῶν εἰς τοὺς ψαλμούς παραπομπῶν τῶν συγγραφέων κατὰ τὴν διαδοχὴν τῶν περιόδων. Ἐνῶ εἰς τὴν Κ. Διαθήκην τὸ *Ψαλτήριον* εἶναι τὸ συχνότερα χρησιμοποιούμενον βιβλίον τῆς Π. Διαθήκης καὶ αἱ εἰς αὐτὸ παραπομπαὶ πλησιάζουν τὸ ἡμισυ τοῦ συνόλου, εἰς τοὺς ἀποστολικούς πατέρας ἀλλάσσει ἡ εἰκὼν· ἐξαιρεῖται ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Κλήμεντος, ὁ ὁποῖος ἦτο πιθανώτατα Ἰουδαϊκῆς καταγωγῆς. Ἐπειτα παρακολουθοῦμεν τὴν κίνησιν τῶν παραπομπῶν εἰς συγγράμματα ὁμοειδῆ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ὡς ἐξῆς· εἰς τὰς δύο *Ἀπολογίας* τοῦ Ἰουστίνου (περὶ τὸ 150) αἱ εἰς τοὺς ψαλμούς παραπομπαὶ εἶναι ὀλιγώτεροι τοῦ 20 τοῖς ἑκατὸν τοῦ συνόλου· εἰς τὸν *Προτριπικόν* τοῦ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως (περὶ τὸ 200) φθάνουν τὸ 25 τοῖς ἑκατόν· εἰς τὴν *Εὐαγγελικὴν ἀπόδειξιν* τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας (περὶ τὸ 315) ἀνέρχονται εἰς 35 τοῖς ἑκατόν. Εἰς μεταγενεστέρας ἐποχὰς οἱ ψαλμοὶ κυριαρχοῦν ἀπολύτως εἰς τὰ

¹⁵ J. F. Moore, *Judaisme*, Cambridge 1946 τ. 1, 296. Πρβλ. καὶ W. Bauer, *Wortgottesdienst*, 21, 11. H. Lietzmann, *The Beginnings of the Christian Church* (μετ. ἐκ τοῦ γερμ.), 1953 σ. 148.

θεολογικά συγγράμματα. Ἡ ἐξέλιξις αὐτῆ ἐξεικονίζει καλῶς τὴν αὔξησιν τῆς χρήσεως τοῦ *Ψαλτηρίου* εἰς τὴν χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν.

Ἀρχικῶς διὰ τοὺς χριστιανοὺς οἱ ψαλμοὶ δὲν ἦσαν ὕμνοι, ἦσαν γραφή· ὁ ψαλμῶδὸς ὀνομάζεται προφήτης καὶ εἰς μεταγενεστέρους συγγραφεῖς, ἀκόμη καὶ κατὰ τὸν δ' αἰῶνα.¹⁶ Οἱ παλαιοὶ χριστιανοὶ εὗρισκαν ὅτι εἰς κάθε ψαλμὸν ἢ ὁμιλεῖ ὁ Χριστὸς ἢ γίνεται λόγος περὶ τοῦ Χριστοῦ,¹⁷ ὁ δὲ Ἀδγουστίνος ἐσυνόψιζε τὴν παλαιότεραν χριστιανικὴν συνείδησιν, ὅταν ἔλεγεν ἀργότερα *psalmus est vox totius Christi, capitis et corporis*.¹⁸ Διὰ τοῦτο πρὸς ἐρμηνείαν τῶν ψαλμῶν ἐχρησιμοποιήθη εὐρύτατα ἡ τυπολογικὴ μέθοδος. Τὸ *Ψαλτήριον* ἀνεγινώσκετο κατ' ἰδίαν ὑπὸ τῶν χριστιανῶν ὡς γραφή, ὅπως ἡ Πεντάτευχος καὶ οἱ Προφῆται, καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο δι' ἀπολογητικούς σκοποὺς, ἀλλὰ δὲν ἐχρησιμοποιεῖτο ἐξ ἀρχῆς εἰς τὰς κοινὰς συναθροίσεις. Ἀργότερα ὅμως, ὅταν ἡ ἐλευθερία τῆς χριστιανικῆς λατρείας περιορίσθη, πλὴν δὲ τῶν ἀποστολικῶν ἔργων εἰσήχθη καὶ τῶν προφητικῶν βιβλίων ἢ ἀνάγνωσις,¹⁹ ἤρχισαν ν' ἀναγινώσκωνται κατὰ τὰς συναθροίσεις καὶ οἱ ψαλμοὶ ὡς προφητικὰ συγγράμματα. Κατὰ τὸ στάδιον τοῦτο ἀπηγγέλλοντο ἀκόμη ἀπλῶς καὶ δὲν ἐψάλλοντο. Ἐπομένως ἡ πρώτη χριστιανικὴ χρῆσις τῶν ψαλμῶν ὑπῆρξεν ἀπολογητικὴ καὶ διδακτικὴ.

Ἦδη κατὰ τὴν ἐποχὴν πού οἱ ψαλμοὶ εἰσήχθησαν εἰς τὴν λατρείαν ὡς ἀνάγνωσμα συνέβαιναν σπουδαιόταται θρησκευτικαὶ ζυμώσεις ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῶν κόλπων τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ Γνωστικοὶ διαμόρφωναν ἰδικὴν τῶν λατρειῶν μὲ πλῆθος ὕμνων μελωδικῶς ψαλλομένων. Βεβαίως ἀπουσίαζαν ἀπὸ τὸ ὕμνολόγιόν των οἱ βιβλικοὶ ψαλμοί, διότι ἀπερρίπτοντο ὑπὸ τῶν πλείστων Γνωστικῶν καὶ αὐτοὶ μαζὺ μὲ ὅλην τὴν Π. Διαθήκην ὡς ἔργα κατωτέρου θεοῦ. Διὰ τῶν ὕμνων πάντως τῶν Γνωστικῶν ἐδημιουργεῖτο μέγας κίνδυνος διὰ τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας, τὰ ὅποια εὐχαρίστως ἐμάνθαναν τὰς μελωδίας των καὶ εὐκόλως παρεσύροντο ἀπὸ τὰς ἐντέχνως διατυπωμένας αἰρετικὰς διδασκαλίας των. Ἡ Ἐκκλησία εἶχε τρόπον ἀντιδράσεως καὶ τὸν ἔθεσεν εἰς ἐφαρμογὴν πρὸς καταπολέμησιν τῶν Γνωστικῶν· ὅπως ἐσταθεροποίησε καὶ ἀπὸ ἄλλης πλευρᾶς τὰ πράγματα διὰ τοῦ καθορισμοῦ τοῦ κανόνος τῆς Κ. Διαθήκης, τοῦ πλουτισμοῦ τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως καὶ τῆς συντάξεως ἐπισκοπικῶν καταλόγων, ἀπεφάσισε νὰ τὰ σταθεροποιήσῃ καὶ ἀπὸ λατρευτικῆς πλευρᾶς. Οἱ χριστιανοὶ ἔπρεπε ν' ἀποφεύγουν τὴν χρῆσιν νέων ὕμνων, διότι δυνα-

¹⁶ Ἰω. Χρυσοστ. *Περὶ ἀκαταλ.* 1, 4 κ. ἀ.

¹⁷ Βλ. Ἰουστ *Διάλ.* 37 ἐξ. 85. 98. Ὡριγ. *Κατὰ Κέλσου* 2,11.19. Πρβλ. B Fischer, *Die Psalmenfrömmigkeit der Märtyrerkirche*, Freiburg 1949 σελ. 6.

¹⁸ *Enarrationes in Psalmos*,

¹⁹ Ἰουστ, *Α'* Ἀπολ. 65

τὸν νὰ ἦσαν γνωστικῆς προελεύσεως· καλύτερα νὰ μελωδοῦν τοὺς ψαλμοὺς τῆς Π. Διαθήκης ποὺ ἦσαν ἀναμφισβητήτου θεολογικοῦ κύρους!

Ἦδη εἶχεν ἀρχίσει ἡ μελώδης τῶν ψαλμῶν εἰς τὴν συναγωγὴν καὶ τὸ πρᾶγμα διηκολύνε τὴν μελωδικὴν χοῆσίν των καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Δὲν εἶναι παράδοξον ὅτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς παρετηρήθη κάποια ἐλαφρὰ καὶ ἀκίνδυνος λατρευτικὴ ἐπίδρασις τῆς συναγωγῆς ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν, ἐπίδρασις ποὺ ἐσυνεχίσθη ἐπὶ αἰῶνας ἀκόμη, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος.²⁰ Ὁ Παῦλος δὲν θὰ ἠνείχετο ἄλλοτε τέτοιαν ἐπίδρασιν, ἀλλὰ τώρα δὲν ὑφίστατο ἐκείνη ἡ ὀξεία ἀντίθεσις πρὸς τὸν Ἰουδαϊσμόν. Ἡ ἀπολογητικὴ χοῆσις τῆς Π. Διαθήκης εἰς τὸν πόλεμον κατὰ τῶν ἐθνικῶν καὶ ἡ τυπολογικὴ ἐρμηνεία τῆς εἶχαν ἐξοικειώσει τοὺς χριστιανοὺς μὲ τὸν Ἰουδαϊσμόν.

Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ἡ πρώτη ἀναμφισβήτητος μαρτυρία περὶ τῆς μελωδικῆς χρήσεως τῶν βιβλικῶν ψαλμῶν εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν προέρχεται ἀπὸ τὰς Διαταγὰς Ἀποστόλων, τῶν ὁποίων αἱ κύριαι πηγαὶ κατὰ τὰ βιβλία 2 καὶ 8 εἶναι Ἰουδαϊζουσαι. Ἐξ ἄλλου καὶ ὁ Παῦλος ὁ Σαμοσατεύς, ποὺ ἀπήτησε νὰ μὴ ψάλλουν οἱ χριστιανοὶ ὕμνους «εἰς τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν ὡς δὴ νεωτέρους καὶ τῶν νεωτέρων συγγράμματα»,²¹ δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς καθυστερημένος Ἰουδαϊζων, ἀφοῦ ἠρνεῖτο τὴν θεϊαν προέλευσιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Βέβαια ἡ ἀμυντικὴ αὐτὴ τάσις περιόρισε κάπως τὴν σύνθεσιν χριστιανικῶν ὕμνων, ὅπως ἦτο φυσικόν, οὕτω δὲ αἱ γινῶμαι πλείστων ἐρευνητῶν περὶ τοῦ ὅτι ὤθησιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς χριστιανικῆς ὕμνογραφίας ἔδωσεν ἡ γνωστικὴ ὕμνογραφικὴ δραστηριότης ἐλέγχονται ἐσφαλμέναι. Δὲν ἐπιτρέπεται πάντως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ ἐλευθερία συνθέσεως κατηργήθη ὀλοσχερῶς, καὶ μάλιστα εἰς περιοχάς, ὅπου ὁ κίνδυνος ἐκ μέρους τῶν Γνωστικῶν ἦτο ἀνύπαρκτος ἢ μικρός. Ἄλλ' ἤδη ἐτίθεντο δεσμευτικοὶ περιορισμοί. Συχνότατα πρὸς σύνθεσιν ὕμνου ἐλαμβάνετο ὡς βάσις ἓνα ψαλμικὸν θέμα· π. χ. ἡ ψαλμικὴ φράσις «ραντιεῖς με ὑσσώπω»²² διεσκευάσθη ὡς ἐξῆς· «ραντιεῖς μὴ ὑσσώπω ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ ξύλου».

Συμπέρασμα τῆς ἀνωτέρω ἐπιχειρηματολογίας εἶναι ὅτι οἱ ψαλμοὶ εἰσῆχθησαν εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν κατὰ τὰ μέσα τοῦ β' αἰῶνος ὡς προφητικὸν ἀνάγνωσμα· ἔπειτα κατὰ τὰς ἀρχὰς ἢ πιθανῶς κατὰ τὰ μέσα τοῦ γ' αἰῶνος ἀντὶ ἀναγνώσεως ἐπεβλήθη ἡ ἐμμελὴς ἀπαγγελία τῶν ψαλμῶν, ἡ ὁποία μετ' ὀλίγον κατέληξεν εἰς τὴν μελώδης τῶν. Ὑμνοὶ χριστιανικοὶ συνετίθεντο ἀπ' αὐτῆς τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ συνεπῶς ἡ βιβλικὴ ψαλμοφῶν δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχη ἀποτελεσματικὴν ἐπίδρασιν

²⁰ Κατὰ Ἰουδαίων.

²¹ Εὐσ. Ἐκκλ. Ἰστ. 7, 30.

²² Πάλλμ. 50, 7.

κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον τῆς χριστιανικῆς ὕμνογραφίας. Κατὰ τὰ Γεροντικά πὸν ἐμνημονεύσαμεν ἄνωτέρω τροπάρια παρεμβληθέντα εἰς τοὺς ψαλμικοὺς στίχους ἐξένισαν μὲ τὴν περίτεχνον μελωδίαν των τοὺς αὐστηροὺς μοναχοὺς. Ἐθεωρήθησαν ὡς διαταράσσοντα τὴν «τάξιν τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας», κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ ψαλμοὶ ἐλέγοντο χωρὶς τροπάρια· τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ἡ εἰσαγωγή τῶν τροπαρίων εἶχεν ἐπιχειρηθῆ προσφάτως μόλις, δηλαδὴ τὸν δ' αἰῶνα.

Ἐπομένως οἱ βιβλικοὶ ψαλμοὶ ἤρχισαν νὰ ἐπηρεάζουν τὴν χριστιανικὴν ὕμνογραφίαν ἀπὸ τοῦ δ' μόλις αἰῶνος· ἀπὸ τὸ ἐφύμνιόν των ἀναπτυχθὲν κατ' ὀλίγον προῆλθεν ἡ πλοκὴ τῆς μεταγενεστέρας ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως, τῆς στιχολογιακῆς ποιήσεως τῶν στιχηρῶν καὶ τῶν κανόνων. Ἀντιθέτως τὸ κοντάκιον, πὸν ἐνεφανίσθη ὑπὸ τὴν ὀριστικὴν του μορφὴν τὸν ε' αἰῶνα, ἀποτελεῖ συνέχειαν καὶ ἐξέλιξιν τοῦ πρώτου χριστιανοῦ ὕμνου πὸν ἐγεννήθη, ἀνεξαρτήτως ὁποιασδήποτε ξένης ἐπιρροῆς, ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν εὐχὴν. Τὰ ποιητικὰ δηλαδὴ εἶδη τοῦ κοντακίου καὶ τοῦ κανόνος μαρτυροῦν καὶ τὴν σειρὰν ἐμφανίσεως τοῦ αὐτοτελοῦς χριστιανοῦ ὕμνου καὶ τῆς ψαλμωδίας. Τὸ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν βιβλικὴν ποιήσιν κοντάκιον προηγῆθη τοῦ κανόνος, διότι στηρίζεται εἰς τὸν ἀρχαιότερον σύντομον αὐτοτελεῖ χριστιανικὸν ὕμνον· ὁ κανὼν ἀνεπτύχθη ἀργότερα, διότι ἀργότερα ἐχρησιμοποιήθη καὶ ἡ στιχολογιακὴ ψαλμωδία, ἀπὸ ἐξέλιξιν τῆς ὁποίας προῆλθεν.

6. Η ΘΕΩΡΙΑ ΠΕΡΙ ΣΥΡΙΑΚΗΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ ΤΩΝ ΥΜΝΩΝ

Εἰς συγγράμματα πραγματευόμενα ὑμνολογικὰ προβλήματα εἶναι δυνατόν νὰ συναντήσωμεν καὶ τὰς δύο ταύτας ἀλληλοσυγκρουόμενας γνώμας περὶ τῆς προελεύσεως τῆς ἑλληνικῆς ὑμνογραφίας ἢ μόνον μίαν ἀπὸ αὐτάς· ὅτι αὕτη προῆλθε καὶ ἀπὸ τὴν βιβλικὴν ψαλμωδίαν καὶ ἀπὸ τὴν συριακὴν ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν. Ἀλληλοσυγκρούονται αἱ γνώμαι αὗται, ὅταν δὲν τίθενται περιορισμοὶ εἰς τὰ εἶδη ὑμνογραφίας. Ἄλλως θὰ εἶχαν τὰ πράγματα, ἂν ἐλέγετο ὅτι τὰ μὲν τροπάρια καὶ οἱ κανόνες προέρχονται ἀπὸ τὴν βιβλικὴν ψαλμωδίαν, τὰ δὲ κοντάκια ἀπὸ τὴν συριακὴν ὑμνογραφίαν. Εἰς τὴν ἀναζήτησιν ξένων προτύπων δι' ὅλα τὰ εἶδη τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως συντελεῖ βεβαίως τὸ γεγονός ὅτι ἡ μορφή τῆς ποιήσεως ταύτης εἶναι καθ' ὅλα νέα ἐν σχέσει μὲ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν, ἀλλ' ἀναμφιβόλως συντελεῖ καὶ ἡ συνήθης τάσις τῶν ξένων ἐρευνητῶν ν' ἀρνοῦνται ἢ νὰ μειώνουν τὴν ἑλληνικότητα τῶν πολιτιστικῶν ἐκδηλωμάτων, ἰδίως κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, τάσις ποὺ ὀφείλεται προφανῶς εἰς ὑποσυνειδητοὺς φυλετικὰς καὶ θρησκευτικὰς προκαταλήψεις.¹

Τὸ θέμα τοῦτο ἐφάπτεται τοῦ ζητήματος τῆς καταγωγῆς τῆς ρυθμικῆς τεχνικῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ λεχθοῦν τὰ δέοντα εἰς τὸ μεθεπόμενον κεφάλαιον. Ἡ σειρά τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τὴν σημιτικὴν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν δύναται νὰ συνοψισθῇ ὡς ἑξῆς κατὰ τὴν ἀνωτέρω ὑπόθεσιν· τὸν β' αἰῶνα μ. Χ. συνετέθησαν αἱ ᾠδαὶ *Σολομῶντος* βάσει ἑβραϊκῶν προτύπων.² Εὐθεία γραμμὴ χαράσσεται ἀπὸ τὰς ᾠδὰς αὐτάς εἰς τὴν συριακὴν ποίησιν τοῦ γνωστικοῦ Βαρδεσάνου καὶ τοῦ υἱοῦ του Ἀρμονίου, οἱ ὅποιοι συνέταξαν νέον *Ψαλτήριον* περιέχον 150 ψαλμούς. Τὸν δ' αἰῶνα ὁ Ἐφραϊμ ἠναγκάσθη νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν τεχνικὴν καὶ νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς ἐμπνεύσεως τῆς ποιήσεως αὐτῆς πρὸς ἐξάλειψιν τῆς ἐπιρροῆς τῆς εἰς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Συρίας. Τέλος ἀπὸ τοῦ Ἐφραϊμ ἐδανείσθησαν τὸν ὕμνον οἱ Ἕλληνες ὑμνογράφοι. Ἡ φαντασία ὠρισμένων ἐρευνητῶν, ἐργασθεῖσα ἐντόνως, ἀνεῦρεν εἰς τοὺς συντόμους ἀπὸ ἀναπαίστους ὕμνους τοῦ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως ἐπί-

¹ Πρὸβλ. περὶ τῆς χριστιανικῆς τέχνης J. Strygowsky, *Ursprung der christlicher Kirchenkunst*, Leipzig 1920 σ. 18.

² R. Harris καὶ A. Mangano, *The Odes and Psalms of Solomon*, 1920.

δρασιν τῆς ἰουδαϊκῆς λιτανείας· ἀνεῦρεν ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς ὕμνους τοῦ ἑλληνιστοῦ Συνεσίου Πτολεμαίδος ἰουδαϊκὴν ἐπίδρασιν. * Οὕτω ὁ χριστιανικὸς ὕμνος ἐγεννήθη παραδόξως εἰς τὴν πενιχρὰν συριακὴν παράδοσιν καὶ ὄχι εἰς τὴν πλουσίαν ἑλληνιστικὴν. ⁴

Δὲν χρειάζεται νὰ δώσωμεν πολλὴν προσοχὴν εἰς τοὺς τελευταίους τούτους ἰσχυρισμούς, ἀλλ' αἱ προηγούμεναι ὑποθέσεις πού κατοχυρώνονται καὶ μὲ μερικὰς ἀξιολόγους μαρτυρίας πρέπει νὰ μᾶς ἀπασχολήσουν ἐπ' ὀλίγον.

Πρῶτον αἱ Ῥοδαὶ τοῦ Σολομώντος, σωζόμεναι μὲν εἰς τὴν συριακὴν γραφεῖσαι δὲ πρωτοτύπως εἰς τὴν ἑλληνικὴν, δὲν συνετέθησαν ἀποκλειστικῶς βάσει ἑβραϊκῶν προτύπων. Προσεκτικὴ ἀνάλυσις αὐτῶν δεικνύει μορφολογικὴν καὶ ἄλλην συγγένειαν μὲ τοὺς σιβυλλικοὺς χρησμούς καὶ μὲ ἄλλα ἔθνηκα ποιήματα καὶ δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι εἶναι προϊόντα τοῦ θρησκευτικοῦ συγκρητισμοῦ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πού εἶχεν ἐπωφεληθῆ τῆς ἰουδαϊκῆς πνευματικῆς παραδόσεως κατὰ μικρὰν μόνον ἀναλογίαν· τοῦτο ὑποδεικνύεται καὶ ἀπὸ μόνον τὸ γεγονός ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὰς τάξεις τῶν Γνωστικῶν πού ἦσαν συνειδητοὶ ἀντιἰουδαῖσταί. Δεύτερον· τοῦ Βαρδεδσάνους καὶ τοῦ Ἀρμονίου δὲν σώζονται ὁλόκληροι ὕμνοι, ὥστε νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς συγγενείας των μὲ τὰς ἀνωτέρω ᾠδὰς. Ἐν δὲ στηριχθῶμεν εἰς τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα καὶ εἰς τὴν ᾠδὴν τοῦ μαργαρίτου, ⁵ βλέπομεν ὅτι ὁ Βαρδεδσάνης ἦτο κάτοχος ἐμπνεύσεως ὑψηλοτέρας τῆς τοῦ ποιητοῦ τῶν ἀνωτέρω ᾠδῶν καὶ ἐχρησιμοποιοῖ τεχνικὴν ἐντελῶς διάφορον τῆς ἑβραϊκῆς.

Εὐτυχῶς πρὸς μορφολογικὴν ἀξιολόγησιν τῆς ποιήσεως τῶν δύο τούτων σύρων αἰρετικῶν ἔχομεν μερικὰς ἱστορικὰς μαρτυρίας. Ὁ Σωζόμενος σημειώνει ὅτι ὁ Ἀρμόνιος εἶχε λάβει ἑλληνικὴν παιδείαν, ἴσως μάλιστα εἰς τὰς Ἀθήνας· «Ἀρμόνιόν φασι, διὰ τῶν παρ' Ἑλλησι λόγων ἀχθέντα, πρῶτον μέτροις καὶ νόμοις μουσικοῖς τὴν πάτριον φωνὴν ὑπαγαγεῖν καὶ χοροῖς παραδοῦναι». ⁶ Θεωρεῖται πιθανὸν ὅτι ὁ υἱὸς συνειργάσθη μὲ τὸν πατέρα εἰς τὴν σύνταξιν τῶν ὕμνων πού ἔλαβαν μορφὴν ἑλληνικῶν ποιημάτων εἰς τὴν συριακὴν γλῶσσαν. Ταύτην τὴν ποιήσιν ἐμίμηθη εἰς τὰ μέσα τοῦ δ' αἰῶνος ὁ Ἐφραΐμ· «τὴν ἁρμονίαν τοῦ μέτρου ἐκεῖθεν λαβὼν, ἀνέμιξε τὴν εὐσέβειαν καὶ προσενήνοχε τοῖς ἀκούουσιν ἥδιστον ὁμοῦ καὶ ὀνησιφόρον φάρμακον». ⁷ Τὰ ποιήματα τούτου, μετα-

* Π. χ. E. Wellesz ἔργ. μν. σελ. 128 ἔξ.

⁴ Βλ. σύνοψιν τῶν πορισμάτων εἰς P. Maas, Das Kondakion, Byz. Zeit. 19 (1910) σ. 289, κ. ἔ. E. Παντελάκη, Τὰ λειτουργικὰ βιβλία τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, 1931 σ. 20. E. Wellesz ἔργ. μν. σελ. 122.

⁵ Πράξ. Θωμᾶ 108 κ. ἔ.

⁶ Σωζομ. Ἐκκλ. Ἰστ. 3, 16.

⁷ Θεοδωρήτου Ἐκκλ. Ἰστ. 4, 26. Πρβλ. καὶ Σωζομ. ἐνθα ἀνωτ.

φρασθέντα εἰς τὴν ἑλληνικὴν, εἶχαν ἀπολύτως ταιριασμένους τοὺς λόγους μὲ τὸ μέλος, διότι ἐπανῆλθαν εἰς οἰκεῖον ἔδαφος.

Εἶναι φυσικώτερον νὰ ἔλαβαν τὰ πράγματα τοιαύτην ἐξέλιξιν παρ' ὅσον εἶναι νὰ ἔλαβαν τὴν προηγουμένως ἐκτεθεισάν ἀντίθετον. Εἰς τὴν Συρίαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐδέσποζεν ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς^ο καὶ μάλιστα περισσότερον παρ' ὅσον εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὁ δὲ ἑλληνισμὸς τῆς Συρίας ἀντέσχευ εἰς τὸν ἀραβισμόν μετὰ τὴν κατάκτησιν τοῦ ζ' αἰῶνος ἑρρωμένως. Ἐξ ἄλλου πρὸ τοῦ Βαρδεσάνους δὲν ὑπῆρχε συριακὴ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις οὔτε κἄν ἄλλο συριακὸν λογοτεχνικὸν εἶδος· τὰ λαμπρὰ ποιήματα τούτου μόνον ἐξ ἐπιδράσεως ἦτο δυνατόν νὰ φιλοτεχνηθοῦν, ἢ δὲ ἐπίδρασις ἠδύνατο νὰ προέρχεται μόνον ἀπὸ τὸν ἐπικρατοῦντα πολιτισμόν. Τέλος θὰ ἦτο νοητὸν νὰ προέλθῃ ἡ ἑλληνικὴ ὑμνογραφία ἀπὸ τὴν συριακὴν, μόνον ἐὰν ἡ πρώτη ἐνεφανίζετο μετὰ τὸν δ' αἰῶνα, ἐνῶ, ὅπως ἐσημειώθη ἤδη, αὕτη εἶναι τόσον ἀρχαία ὅσον εἶναι καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς διασπορᾶς.

Ἐφ' ὅσον κατὰ τ' ἀνωτέρω ἡ ἑλληνικὴ ὑμνογραφία δὲν προέρχεται ἐν συνόλῳ ἀπὸ τὴν συριακὴν, μένει νὰ ἐξετασθῇ μήπως τὸ κοντάκιον καὶ ἄλλα μεταγενέστερα ὑμνογραφικὰ εἶδη προέρχονται ἀπ' αὐτήν. Οἱ κυριώτεροι ἑλληνες ὑμνογράφοι ἀπὸ τοῦ στ' μέχρι τοῦ η' αἰῶνος κατάγονται πράγματι ἀπὸ τὴν Συρίαν ἢ ἀπὸ τὰς πέριξ αὐτῆς ἐπαρχίας. Θὰ ἦτο ὅμως ἄτοπον νὰ στηρίζωμεν εἰς τὴν διαπίστωσιν ταύτην ὑπόθεσιν περὶ τοῦ ὅτι οὗτοι ἀνεδείχθησαν διότι ἔζησαν εἰς συριακὸν ποιητικὸν περιβάλλον. Ἐζων εἰς τὰς ἑλληνικὰς μεγαλουπόλεις τῆς Συρίας, ἐνῶ οἱ σῦροι συγγραφεῖς ἔζων εἰς τὰς μικροτέρας πόλεις τῶν ἀνατολικῶν περιοχῶν πού πάντοτε διετέλουν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας. Ἀντιθέτως λοιπὸν οἱ σῦροι ποιηταὶ ἀνεδείχθησαν διὰ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ποιητικοῦ περιβάλλοντος· ὁ Ἐφραίμ, παρ' ὅλον ὅτι δὲν φαίνεται νὰ ἐγνώριζε καλὰ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, δὲν ἔμεινεν ἔξω τῆς ἐπιρροῆς ταύτης.

Ἐρχόμενοι τώρα εἰδικώτερον εἰς τὸ *κοντάκιον*, σημειώνομεν ὅτι τοῦτο πράγματι παρουσιάζει πολλὴν συγγένειαν μὲ τὰ ὑπὸ τὰ ὀνόματα *σουγκίθα* καὶ *μαντράσιε* ποιητικὰ εἶδη τοῦ Ἐφραίμ. Ὁ Παρὰ ταῦτα ποιητικὸν εἶδος παρόμοιον μὲ τοῦ κοντακίου προὔπηρχεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησιαστικὴν φιλολογίαν. Ὁ ὕμνος τῶν παρθένων εἰς τὸ *Συμπόσιον* τοῦ Μεθοδίου Ὀλύμπου ἔχει ὅλα τὰ γνωρίσματα τοῦ μεταγενεστέρου κοντακίου. Ἡ ἐπίδρασις ἐπομένως τοῦ Ἐφραίμ δύναται νὰ γίνῃ δεκτὴ μόνον ὡς πρὸς τὸ παράδειγμα· πολλοὶ τὸν ἐθαύμαζαν καὶ ἀνέπτυσσαν θέματα παρόμοια μὲ

^ο Βλ. Α. Φυτράκη ἔργ. μν. σ. 41 κ. ἔ.

^ο Π. Τρεμπέλα ἔργ. μν. σελ. πθ' κ. ἔ.

τὰ ἰδικά του, ἀλλὰ τὰ ποιητικὰ εἶδη πὸν ἐκαλλιέργησε προὔπηρχαν αὐτοῦ. Πάντως ὑπερβάλλονται συνήθως αἱ ὁμοιότητες ἑλληνικῶν κοντακίων καὶ ποιημάτων τοῦ Ἐφραίμ· ὅταν ὑπάρχουν, πρέπει ν' ἀναζητηθῇ ἴσως κοινὴ πηγὴ εἰς ἀπολεσθέντας παλαιοὺς ὕμνους.¹⁰

Κατεβλήθη ἀνωτέρω προσπάθεια ἀποδείξεως τοῦ ὅτι ἡ καταγωγὴ τῆς ἑλληνικῆς ὕμνογραφίας δὲν εἶναι οὔτε ἐβραϊκὴ οὔτε συριακὴ. Ἄν ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἀπὸ τοῦ 50 καὶ ἑξῆς ἤρχετο εἰς διαρκῶς στενωτέραν ἐπαφὴν μὲ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ ἐξελληνίζετο κατὰ τὰ ἐξωτερικὰ της ἐκδηλώματα, δὲν ἐσημειώθη βεβαίως ἐξαίρεσις ὡς πρὸς τὴν ὕμνογραφίαν.

---

¹⁰ Ἐπιτυχῆ ἀναίρεσιν τῆς θεωρίας περὶ συριακῆς καταγωγῆς τοῦ κοντακίου βλ. ἐν Α. Φυτιράκη ἔργ. μν. σελ. 33 κ.έ.

7. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΣΥΝΘΕΣΕΩΣ ΥΜΝΩΝ ΚΑΙ ΒΑΘΜΙΑΙΟΣ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ

Εἰς τὴν ἀρχαίῃν Ἐκκλησίαν ὅλα τὰ λατρευτικὰ στοιχεῖα ἦσαν ἐλεύθερα· δὲν ὑπῆρχε τίποτε καθωρισμένον. ¹ Ἡ λειτουργικὴ εὐχὴ συνετίθετο ἐλευθέρως ἀπὸ τὸν ἀπευθύνοντα αὐτὴν ἐξ ὀνόματος τῆς συναθροίσεως, μόνον δὲ δι' ἀτομικὴν χρῆσιν ὑπῆρχεν ἡ κυριακὴ προσευχή. Περὶ τὸ 100 εἰς τὴν *Διδαχὴν* παρέχονται δείγματα εὐχῶν πρὸς χρῆσιν κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας, ² ἀλλὰ σημειώνεται ἐκεῖ ὅτι οἱ *προφήται* ἠδύναντο ν' ἀπαγγείλουν εὐχὰς τῆς ἀρεσκείας των. Τοῦτο βεβαίως ἔπραττον καὶ οἱ λοιποὶ προϊστάμενοι τῆς Ἐκκλησίας, ἐφ' ὅσον ἠδύναντο.

Καὶ ἡ διδαχὴ ἦτο ἐλευθέρη. Ἐγίνετο ἀπὸ ὅποιονδήποτε χριστιανὸν ἀπευθύνοντα τὸ κήρυγμα εἴτε κατὰ πρόσκλησιν παρὰ τῶν προϊσταμένων εἴτε αὐτοκλήτως. Δὲν ἐστηρίζετο δὲ αὕτη οὔτε εἰς ἀνάγνωσμα ἀγιογραφικόν, ἐκτὸς μόνον τοῦ ὅτι ἐνίστε ἀντικαθίστατο ἀπὸ ἀνάγνωσιν συγγράμματος ἀποστόλου ἢ ἄλλου ἱεροῦ ἀνδρός. Ἡ χριστιανικὴ λατρεία γενικῶς διεμορφώθη ἀνεξαρτήτως τῆς ἰουδαϊκῆς λατρείας. ³

Ἐὰν λοιπὸν εἰς τὴν λατρείαν τῶν πρώτων χριστιανῶν ὅλα ἦσαν ἐλεύθερα, μόνον ἡ ὑμνωδία, τὸ κατ' ἐξοχὴν ἐλεύθερον καὶ αἰσθητικὸν στοιχεῖον τῆς λατρείας, θὰ ἦτο δεσμευμένη; Δὲν εἶναι φυσικὰ εὔκολον νὰ φαντασθῶμεν τὸν Παῦλον, πὺ ἐκήρυσσε τὴν ἐλευθερίαν ἀπὸ τὸν νόμον, ἐπιβάλλοντα τὴν χρῆσιν ἐβραϊκῶν ᾠσμάτων εἰς τὰς κοινότητάς του. Περὶ τούτου δὲν ἔχομεν καμμίαν ἔνδειξιν, ἐνῶ εἰς τὰς ἐπιστολάς του ἀπαντᾷ πλῆθος νέων χριστιανικῶν ὕμνων. Ὅτι δὲ εἰς τὰς κοινότητας αὐτὰς ὁ ὕμνος ἦτο ἐλεύθερος, τὸ βλέπομεν εἰς ἐκεῖνο τὸ χωρίον, ὅπου ὁ Παῦλος συγκαταλέγει καὶ τὴν ψαλμωδίαν εἰς τὰ ἐλευθέρως ἐκδηλούμενα χαρίσματα τοῦ πνεύματος. ⁴ Ἡ γλωσσολαλία, ἡ προφητεία, ἡ διδαχὴ, ὁ ὕμνος ἦσαν ἐκδηλώματα τῆς πλουσίας ἐσωτερικῆς ζωῆς τῶν πρώτων χριστιανῶν, οἱ ὅποιοι θὰ ἔπρεπε νὰ ἦσαν πνευματικῶς στεῖροι, ἂν δὲν ὕμνον τὸν Θεὸν μὲ ἰδικόν των τρόπον, ἐνῶ γνωρίζομεν ὅτι δὲν ἦσαν.

Εἶναι ἄλλο ζήτημα, ἂν δὲν διεσώθησαν ὅλοι οἱ ὕμνοι αὐτοί, διὰ λόγους πὺ θὰ σημειώσωμεν ἀλλαχοῦ. Πάντως ἐπειδὴ δὲν διεσώθησαν ἀρκετοί, διεγράφη ὑπὸ τῶν νεωτέρων δλόκληρος ἡ ὕμνογραφικὴ παραγωγή καὶ

¹ Β. Στεφανίδου, *Ἐκκλ. Ἱστορία*, Ἀθήναι 1948 σ. 41.

² *Διδαχὴ* 6 κ. ε.

³ H. Lietzmann ἔργ. μν. σελ. 148.

⁴ Α' Κορ. 14,15. Βλ. καὶ κεφ. 3 τῆς παρούσης μελέτης.

ὑπετέθη ὅτι ἡ χριστιανικὴ ὑμνογραφία ἐξεκίνησε μόλις τὸν γ' αἰῶνα καὶ φυσικὰ ἡ ἀρχὴ αὐτῆς συνεδέθη μὲ τὴν ὠθησιν ποῦ ἔδωσεν ἡ πλουσία ὑμνογραφία τῶν Γνωστικῶν.⁶

Ἀναφέρονται πολλοὶ αἰρεσιάρχαι ὡς ὑμνογράφοι· ὁ Βαλεντίνος, ὁ Βασιλείδης καὶ ἄλλοι. Ἰδίως ὅμως διεκρίθησαν ὁ Βαρδεσάνης καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρμόνιος, περὶ τῶν ὁποίων ἐγινε λόγος καὶ ἀνωτέρω. Συμφώνως πρὸς ποίημα τοῦ Ἐφραὶμ ὁ Βαρδεσάνης συνέθεσεν ὕμνους καὶ τοὺς ἐμελοποίησε· προσέφερε τὸ δηλητητήριον εἰς τοὺς ἀπλοῖκους ἀνθρώπους ἀνάμικτον μὲ μέλι.⁶ Ἀπὸ τὴν αἰρετικὴν ἐν γένει ποιητικὴν φιλολογίαν διεσώθησαν ὠρισμένα τεμάχια ποῦ ἀνελύσαμεν ἤδη εἰς προηγούμενον κεφάλαιον.

Ὁμιλοῦν περὶ θετικῆς ἐπιδράσεως τῆς φιλολογίας εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὀρθοδόξου ὑμνογραφίας, ἀλλ' ὅπως ἐλέχθη ἀνωτέρω, ἡ ἐπίδρασις ὑπῆρξεν ἀρνητικὴ. Οἱ ὀρθόδοξοι καὶ γενικῶς οἱ ἀντιγνωστικοὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἠγέται ἀπεθάρρυναν πλεον τὴν σύνθεσιν αὐτοσχεδίων ὕμνων. Ἦτο ἐπικίνδυνον ν' ἀκούωνται νέοι ὕμνοι εἰς τὰς συναθροίσεις. Ὁ Παῦλος ὁ Σαμοσατεύς, ἀπαγορεύσας τοὺς χριστολογικοὺς ὕμνους, ἀπηγόρευσε κατ' οὐσίαν ὅλους τοὺς χριστιανικοὺς ὕμνους. Τότε ἐστράφησαν πρὸς τοὺς ψαλμοὺς τῆς Π. Διαθήκης, ποῦ δὲν εἶχαν μὲν συνταχθῆ ἀπὸ χριστιανούς, ἀλλ' ὅπως δῆποτε ὠμίλουν περὶ Χριστοῦ καὶ ἦσαν ἀναμφισβητήτου αὐθεντικότητος.

Τὸν δ' αἰῶνα ἡ σύνοδος Λαοδικείας ἀπηγόρευσε «ἰδιωτικοὺς ψαλμοὺς λέγεσθαι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ» καὶ ὥρισε νὰ μὴ ψάλλῃ ἄλλος πλὴν τῶν κανονικῶν ψαλτῶν «τῶν ἀπὸ διφθέρας ψαλλόντων». Ἡ σύνθεσις ὕμνων βέβαια δὲν ἐξέλιπεν ἔκτοτε, ἀλλ' ἦσκειτο ὑπὸ περιορισμὸν καὶ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας, ἕως ὅτου παρῆλθεν ὁ κίνδυνος. Αἱ μεταγενέστεραι αἰρέσεις τοῦ Ἀρείου καὶ τοῦ Ἀπολιναρίου εἶχαν ἀντιθέτως εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὀρθοδόξου ὑμνογραφίας, ἐφ' ὅσον πλεον ἡ ἐποπτεία προελάμβανε τὰς παραχαράξεις.

⁶ G. Krüger, Realencycl. 6, 406. W. Christ, Geschichte der griechischen Literatur 4, 959. Α. Φυτράκη ἔργ. μν. σ. 12 κ. ἔ.

⁶ R. Duval, La littérature syriaque², Paris 1903 σ. 18 ἔξ.

⁷ Κανόνες 15 καὶ 59.

8. Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΤΩΝ ΥΜΝΩΝ

Ἡ σύνθεσις χριστιανικῶν ὕμνων ἀνεπτύχθη ἐν στενῷ συνδέσμῳ μετὰ τὰς εὐχὰς τῆς θείας εὐχαριστίας· εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῆ ὅτι προῆλθαν ἀπὸ αὐτὰς καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀποδίδουν τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν. Δὲν ἐπιτρέπεται καμμία ἀμφιβολία περὶ τούτου. Ὁ Ἰουστίνος, περιγράφων τὰ τελούμενα κατὰ τὴν θείαν λειτουργίαν,¹ δὲν ἀναφέρει παραδόξως περὶ ὕμνων τίποτε, ἀλλ' εἶναι ἀκατανόητον νὰ μὴ ἐψάλλοντο ὕμνοι εἰς τὰς συνάξεις κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, τὸ 150 μ.Χ., ἐνῶ ἐψάλλοντο προηγουμένως καὶ μετὰ ταῦτα. Εἰς ἕνα σημεῖον ὁμοίως τῆς περιγραφῆς του ὁ ἀπολογητὴς λέγει τὰ ἑξῆς· «ἔπειτα ἀνιστάμεθα κοινῇ πάντες καὶ εὐχὰς πέμπομεν». Πρόκειται περὶ εὐχῶν; Βεβαίως ὄχι, διὰ πολλοὺς μάλιστα λόγους· πρῶτον ὅτι αἱ εὐχαὶ ἐλέγοντο πάντοτε ἀπὸ τὸν προϊστάμενον τῆς συνάξεως, ἐπίσκοπον ἢ πρεσβύτερον, καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ ἐκκλησίασμα, δεύτερον ὅτι ἡ ἀνάπεμψις τῆς εὐχῆς ἀναφέρεται εὐθύς κατωτέρω, τρίτον ὅτι κατὰ τὴν ἐκφορὰν τῶν «εὐχῶν» ἐδῶ ἀνίστανται ὅλοι, ἐνῶ ἔπρεπε κατὰ τὴν συνήθειαν νὰ γονατίσουν, καὶ τοῦτο δεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ ὕμνων. Ἐνῶ δὲ ἐκεῖ ὁ Ἰουστίνος δὲν μνημονεύει ὕμνους, μνημονεύει εἰς ἄλλο χωρίον· «ἐκείνῳ...διὰ λόγου πομπᾶς καὶ ὕμνους πέμπειν».² Τὴν εὐχὴν διακρίνει ἐδῶ εἰς δύο, εἰς πομπᾶς (κατ' ἐξοχὴν εὐχὰς) καὶ εἰς ὕμνους.

Ἀπὸ τὸ πρῶτον χωρίον τοῦ Ἰουστίνου βλέπομεν πόσον στενῶς συνδέονται τὰ δύο λατρευτικὰ εἶδη τῆς εὐχῆς καὶ τοῦ ὕμνου, παρατηροῦμεν δὲ τὸ ἴδιον καὶ εἰς τὸ περιεχόμενον αὐτῶν. Ὁ ὕμνος τοῦ παύρου τῆς Ὁξυρρύγχου περιέχει καὶ τὴν τριαδικὴν ἐπίκλησιν πού ἐλέγετο ἰδίως κατὰ τὸ βάπτισμα·

ὕμνούντων δ' ἡμῶν

Πατέρα χ' Υἱὸν χ' Ἅγιον Πνεῦμα,

ὅπως καὶ ὁ ὕμνος τοῦ λυχνικοῦ. Ὑλικὸν τῶν εὐχῶν περικλείουν ἐν γένει ὅλοι οἱ παλαιοὶ χριστιανικοὶ ὕμνοι. Διὰ τοῦτο ὡς πρὸς τὴν μορφήν ὠρισμένων τεμαχίων παρατηρεῖται σοβαρὰ διαφωνία μεταξὺ τῶν ἐρευνητῶν· ἄλλοι τὰ θεωροῦν ὕμνους καὶ ἄλλοι εὐχὰς. Τοῦτο π. χ. συμβαίνει μετὰ τὸ τεμάχιον τῆς *Α' Κλήμεντος* 59 κ. ε.

¹ *Α' Ἀπολ.* 67

² *Α' Ἀπολ.* 13.

Δύο εὐχαὶ τῆς ᾿Αποκαλύψεως⁶ δεικνύουν τὴν μετάβασιν. Ἡ πρώτη ἀρχίζει ὡς ἑξῆς·

εὐχαριστοῦμέν σε,
Κύριε ὁ Θεὸς ὁ Παντοκράτωρ,
ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν,
ὅτι εἴληφας τὴν δύναμίν σου τὴν μεγάλην.

Ἡ συνέχεια δεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ εὐχῆς ρυθμικῆς.

Εἰς τὰς Διαταγὰς ᾿Αποστόλων ἀναφέρεται· «ἄξιον ὡς ἀληθῶς καὶ δίκαιον πρὸ πάντων ἀνυμνεῖν σε». Θὰ ἐθεώρει κανεὶς τοῦτο ὡς ἀρχὴν ὕμνου, ἀλλ' ὀλίγον προηγουμένως σημειώνεται ὅτι πρόκειται περὶ λόγων ἐπισκόπου, ἄρα περὶ εὐχῆς· «καὶ ὁ ἀρχιερεὺς εἰπάτω».⁴

Πράγματι ἡ διάκρισις εἶναι δύσκολος καὶ μόνον ἂν ἔχωμεν εἰδήσεις περὶ ἑνὸς τεμαχίου ὅτι ἐψάλλετο, δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι πρόκειται περὶ ὕμνου· ἐπίσης ἡ ὑπαρξὶς δοξολογιακῶν στοιχείων ἀποτελεῖ ἄλλην ἔνδειξιν. Οἱ ὕμνοι εἶναι κυρίως δοξολογίαι, αἱ εὐχαὶ περιέχουν κυρίως στοιχεῖα εὐχαριστίας καὶ παρακλήσεως, χωρὶς νὰ στεροῦνται ὀλοτελῶς τῆς δοξολογίας. Περὶ τὸ τέλος τοῦ γ' αἰῶνος μερικαὶ ἐπικλήσεις εἰς βοήθειαν ἔδωσαν ὑλικὸν εἰς διαμόρφωσιν ὕμνων παρακλητικῶν. Ἀργότερα ἐσημειώθη μεγαλύτερα ἀνάμειξις.

* *

Ἡ ἀρχαιότερα περὶ ὕμνων μαρτυρία πρὸς διαθέτομεν, ἡ τοῦ Ἰγνατίου τοῦ Θεοφόρου,⁵ δεικνύει ὅτι οἱ ὕμνοι ἀπηυθύνοντο εἰς τὸν Θεὸν Πατέρα διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Πράγματι ὅλοι οἱ ἀπὸ τὴν μέχρι αὐτοῦ ἐποχὴν σωζόμενοι ὕμνοι, πλὴν μερικῶν τῆς ᾿Αποκαλύψεως, ἀπευθύνονται πρὸς τὸν Πατέρα, ἀλλ' ἤδη εἰς τὸ ἴδιον χωρίον λέγεται καὶ «Ἰησοῦς Χριστὸς ἄδεται». Ἡ ἀμέσως ἐπομένη μαρτυρία, ἴσως σύγχρονος τοῦ Ἰγνατίου (112), εἶναι ἡ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Πλινίου, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται ρητῶς ὅτι οἱ ὕμνοι ἀπηυθύνοντο πρὸς τὸν Χριστόν. Ἐκτοτε ἔχομεν ἄλλας, δεικνύουσας ὅτι ἀντικείμενον τῶν ὕμνων ἦτο καὶ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός. «Ὑμνοὺς γὰρ εἰς μόνον τὸν ἐπὶ πᾶσι λέγομεν Θεὸν καὶ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Θεὸν Λόγον καὶ ὑμνοῦμέν γε Θεὸν καὶ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ, ὡς καὶ ἥλιος καὶ σελήνη καὶ ἄστρα καὶ πᾶσα οὐρανία στρατιά», λέγει ὁ Ὠριγένης.⁶

Παρατηροῦμεν λοιπὸν κάποιαν διαφορὰν ἀντικειμένου μεταξὺ ὕμνων καὶ εὐχῶν, καθ' ὅσον αἱ εὐχαὶ τότε ἀπηυθύνοντο εἰς μόνον τὸν Πατέρα διὰ τοῦ Υἱοῦ. Αἱ εὐχαὶ συνετάσσοντο κατὰ τὰ πρότυπα πρὸς ἔδωσεν ὁ

⁴ ᾿Αποκ. 11,17 κ. ε. καὶ 12,10 κ. ε.

⁵ Διατ. ᾿Απ. 8,12.

⁶ Ἐφ. 4.

⁶ Κατὰ Κέλσον 8,67. Βλ. καὶ Εὐσ. Ἐκκλ. Ἰστ. 5,28. Διατ. ᾿Αποστ. 2,59.

Χριστός, ὁ ὁποῖος ἀπηύθυνε τὴν προσευχὴν του εἰς τὸν Πατέρα κατὰ τὴν νύκτα τῆς συλλήψεως καὶ ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν πιστῶν τὸ «Πάτερ ἡμῶν». Ἡ ἔννοια τῆς μεσιτείας ἐπεκράτει ἀρχικῶς καὶ εἰς τοὺς ὕμνους, πρᾶγμα ποὺ δεικνύει ἐπίσης τὸν πρῶτον σύνδεσμον τῶν δύο εἰδῶν. Εἰς τὸν Παῦλον συναντῶμεν τὸ ἀπόσπασμα ὕμνου¹

αὐτῷ (Θεῷ) ἡ δόξα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ
καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.²

Ἡ μετάβασις ἀπὸ τὸν μεσιτικὸν εἰς τὸν πρὸς Χριστὸν ὕμνον ποὺ φαίνεται εἰς τὴν Ἐπιτολήν, μαρτυρεῖται καὶ εἰς τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Πλινίου. Καὶ τὰ δύο κείμενα συνετάχθησαν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Ἡ περιοχὴ αὕτη ὑπῆρξεν ἑστία τῶν μοναρχιανικῶν ἰδεῶν καὶ ἴσως αἱ ἰδέαι αὐταὶ ν' ἀνεπτύχθησαν καὶ ἐκ παρεξηγήσεως τοῦ χαρακτῆρος τῶν ὕμνων, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀπηυθύνοντο, ὅπως ἄλλοι, διὰ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, ἀλλ' ἀπ' εὐθείας εἰς αὐτὸν τὸν Υἱὸν ἢ τὸν Χριστὸν μόνον. Οἱ Ἰουδαῖζοντες τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως βλέπομεν εἰς τὰς Διαταγὰς Ἀποστόλων³ καὶ ὅπως μαρτυρεῖ τὸ παράδειγμα τοῦ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως, ἔκαμαν πάντοτε τὴν διάκρισιν καὶ δὲν ἠνείχοντο τὴν ἐξίσωσιν.

Οὕτω δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ ἀρχαῖκός χριστιανικός ὕμνος διεμορφώθη ἐν συνδέσμῳ μὲ τὴν εὐχὴν καὶ τὴν μετ' αὐτῆς πάλιν συνδεδεμένην ὁμολογίαν πίστεως τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου καὶ ὅτι ἀπὸ τὴν εὐχὴν ἠντλεῖ ἐκφραστικὰ μέσα καὶ ἐννοίας, ἐνῶ οἱ νεώτεροι ὕμνοι ἠντλοῦν κυρίως ἀπὸ τὴν ρητορείαν τῶν πατέρων.

Ἀπὸ τοῦ 200 περίπου ἐνεφανίσθησαν καὶ ὕμνοι εἰς τοὺς μάρτυρας, ἂν πιστεύσωμεν εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Τερτυλλιανοῦ.⁴ Ἐψάλλοντο κατὰ τὴν γενέθλιον ἡμέραν των, δηλαδὴ τὴν ἡμέραν τοῦ μαρτυρίου. Ὅπως δὲ οἱ ὕμνοι τῶν μαρτύρων ἐψάλλοντο κατὰ τὴν ἑορτὴν των, οὕτω εἶχον ὀρισθῆ καὶ διὰ τὰς παλαιστάτας δεσποτικὰς ἑορτὰς εἰδικοὶ ὕμνοι, ἐκ τῶν ὁποίων βραδύτερον προῆλθε τὸ κοντάκιον.

Πολυπλοκώτερα ἦσαν τ' ἀντικείμενα τῶν ὕμνων τῶν Γνωστικῶν, οἱ ὁποῖοι συχνὰ παρουσιάζουν ὁμιλοῦντα καὶ αὐτὸν τὸν Χριστόν. Δὲν λέγομεν δὲ τίποτε περὶ τῶν σιβυλλικῶν χρησμῶν, διότι οὗτοι μαζὺ μὲ μερικὰ ἄλλα κείμενα προῆλθαν ἀπὸ διασκευασθέντα ἐθνικὰ ποιήματα.

Εἰς προηγουμένον κεφάλαιον ἐμνημονεύθησαν τὰ ὀνόματα μερικῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν ποὺ διεκρίθησαν ὡς ὕμνογράφοι κατὰ τὴν ὑπ' ὄψιν περίοδον. Εἶναι ἀνάγκη τώρα νὰ γίνῃ κάποια διευκρίνησις.

Οἱ ὕμνογράφοι αὐτοὶ δὲν συνέτασσαν ὕμνους δι' ὁλόκληρον τὴν Ἐκκλησίαν· μερικῶν οἱ ὕμνοι ἴσως νὰ μὴ ἐχρησιμοποιήθησαν οὔτε εἰς τὴν

¹ Ἐφ. 3,11

² Διατ. Ἀποστ. 2,59

³ Scorpiace 7.

ιδικὴν των τοπικὴν Ἐκκλησίαν μετὰ τὴν πρώτην ἀπαγγελίαν των. Ἐξ ἄλλου κάθε τοπικὴ Ἐκκλησία εἶχε κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐκείνην ἐποχὴν τοὺς ἰδικούς της ὕμνους. Οἱ ὕμνοι αὐτοὶ συνετίθεντο ἀρχικῶς ἀπὸ ἑνα ἄτομον, ἀλλ' ἀμέσως καθίσταντο κτῆμα τῆς κοινότητος. Δὲν ἀνῆκαν εἰς πρόσωπα, ὅπως δὲν ἀνῆκαν οὔτε αἱ εὐχαὶ οὔτε αἱ χριστιανικαὶ προφητεῖαι, οὔτε ἐνίοτε αἱ ἐπιστολαὶ πού ἐστέλλοντο ἐξ ὀνόματος τῆς κοινότητος.

Οἱ ὕμνοι ἀπηυθύνοντο πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ὄχι πρὸς ἀναγνώστας· ἀπετέλουν διάλογον μεταξὺ τοῦ προσευχομένου καὶ τοῦ Θεοῦ καὶ δὲν προωρίζοντο δι' ἀνάγνωσιν. Συνέπεια τούτου ὑπῆρξεν ὅτι οἱ ὕμνοι δὲν καταγράφοντο, ἀλλ' οἱ πιστοὶ τοὺς ἐμάνθαναν δι' ἀκροάσεως εἰς τὰς συναθροίσεις. Δὲν εἶναι λοιπὸν παράδοξον ὅτι δὲν διεσώθησαν πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὕμνους τούτους αὐτούσιοι. Πλὴν τῆς μὴ καταγραφῆς των συνετέλεσαν εἰς τοῦτο καὶ ἄλλοι λόγοι· ὅτι κάθε τοπικὴ Ἐκκλησία εἶχε τοὺς ἰδικούς της ὕμνους κατὰ τὴν παλαιότεραν ἔμφασιν ἐπὶ τῆς αὐτοτελείας τῶν χριστιανικῶν παροικιῶν, καὶ ὅτι οὗτοι δὲν εἶχαν μόνιμον θέσιν εἰς τὴν λατρείαν, ἀλλ' ἀντικαθίσταντο ταχέως ἀπὸ ἄλλους κατὰ τὴν ἀρχικὴν ἐλευθερίαν. Καὶ ὅσοι δὲ παρέμειναν περισσότερον, ἐξετοπίσθησαν ἀργότερα, ὅταν ἐνεφανίσθησαν ὕμνοι ἀξιολόγων ποιητῶν, ὅπως τοῦ Ρωμανοῦ, διότι ἐθεωρήθησαν ἄτεχοι. Τὸ ἴδιον ἄλλωστε συνέβη μὲ τοὺς ὕμνους τοῦ Ρωμανοῦ τρεῖς αἰῶνας μετὰ τὴν σύνταξίν των· ἐξετοπίσθησαν ἀπὸ τοὺς κανόνας. Καὶ ὅμως ὁ Ρωμανὸς δὲν ἦτο τυχαῖος ποιητὴς καὶ ἐξ ἄλλου οἱ ὕμνοι του ἦσαν καταγεγραμμένοι. Ἀκριβῶς δὲ ἐπειδὴ οὗτος ἐν ἀντιθέσει μὲ τοὺς παλαιότερους ὕμνογράφους κατέγραφε τοὺς ὕμνους του, διὰ τοῦτο διεσώθησαν τουλάχιστον μερικοὶ ἀπ' αὐτούς. Δὲν ἦτο δυνατὸν τοῦτο νὰ συμβῆ καὶ μὲ τοὺς ἀρχαίους ὕμνους εἰς ἴσην κλίμακα.

Παρὰ ταῦτα διεσώθησαν ὀλίγοι ὕμνοι πλήρεις ἢ κατ' ἀποσπάσματα, περισσότεραι δὲ ἀπηγήσεις των διετηρήθησαν εἰς ρυθμικὰ τεμάχια διαφόρων συγγραμμάτων, ὅπως ἐσημειώθη εἰς ἄλλην θέσιν. Μέγα μέρος τοῦ ὕλικου των ἐνεσωματώθη εἰς μεταγενέστερα ποιήματα, ὅπως συνέβη καὶ μὲ τὸ ὕλικὸν παλαιότερων εὐχῶν πού ἐνεσωματώθη εἰς νεωτέρας, παραμένει ὅμως ἤδη ἀνεξιχνίαστον.

9. Η ΡΥΘΜΙΚΗ ΣΤΙΧΟΥΡΓΙΚΗ

Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ στιχουργικὴ ἐστηρίζετο εἰς τὴν καθ' ὠρισμένους νόμους ἐκμετάλλευσιν τῆς συλλαβικῆς ποσότητος· μακρὰ καὶ βραχεῖαι συλλαβαὶ ἐχρησιμοποιοῦντο κατὰ ποικίλους τρόπους, ὥστε νὰ σχηματίζουσι εἰδικὰ στιχουργικὰ μέτρα. Ἡ ποσότης τῶν συλλαβῶν ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν στίχων, εἴτε ἐπρόκειτο περὶ ἀπαγγελλομένων ποιημάτων συνοδείᾳ ὀργάνων μουσικῶν, ὅπως τὰ ἔπη, εἴτε ἐπρόκειτο περὶ ῥυθμιζομένων ποιημάτων, ὅπως τὰ χορικά. Τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς στιχουργίας ὠνομάσθη *προσοφδία*. Τοιοῦτον δὲ εἶδος ἐκαλλιέργησαν καὶ μερικοὶ χριστιανοὶ ποιητὰὶ μέχρι καὶ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων. Περὶ τῶν ποιημάτων τῆς ἀρχαϊκῆς χριστιανικῆς περιόδου, πού συνετάχθησαν βάσει προσφδιακῶν μέτρων, ἐλέχθησαν τὰ δέοντα εἰς τὸ δεῦτερον κεφάλαιον.

Τὸ μέγα πάντως πλῆθος τῶν χριστιανικῶν ποιημάτων, πού δὲν εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἔργα λογίων, στερεῖται τῶν τεχνικῶν γνωρισμάτων τῆς προσφδίας. Τὸ εἶδος τῆς τεχνικῆς πού ἀκολουθοῦν ἔχει ἄλλα στοιχεῖα, πρὸ πάντων δὲ ἔχει ρυθμόν, διὸ καὶ ἡ ποίησις αὐτὴ καλεῖται ρυθμικὴ. Εἶναι δύσκολον νὰ εὗρωμεν ἄλλα τεχνικὰ γνωρίσματα εἰς ποιήματα τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου, ὡς ἡ ὁμοιοκαταληξία, ἡ ἰσοσυλλαβία, ἡ ὁμοτονία, εὐρίσκομεν ὅμως ὅπωςδήποτε στίχους ἀποτελουμένους ἀπὸ συντόμους καὶ ἀποφθεγματικὰς φράσεις, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν ἀπαγγελίαν λαμβάνουν ἔντονον ἔννοιαν ρυθμοῦ.

Τέτοια ἔννοια ρυθμοῦ ὑπῆρχεν εἰς τὴν ρητορείαν καὶ τῆς κλασσικῆς ἀκόμη ἐποχῆς, ἰδίως εἰς τοὺς λόγους τῶν σοφιστῶν, τοῦ Ἰσοκράτους κ. ἄ. Ὁ Διονύσιος δ' Ἀλικαρνασσεύς¹ λέγει ὅτι καὶ ἡ πολιτικὴ ρητορεία εἶναι μουσικὴ πού διαφέρει ἀπὸ τὴν μελωδίαν καὶ τὴν ἐνόργανον μουσικὴν μόνον κατὰ ποσὸν καὶ ὄχι κατὰ ποιόν· διότι εἰς τὴν ρητορείαν αὐτὴν αἱ λέξεις ἔχουσι καὶ μέλος καὶ ρυθμόν καὶ μεταβολὴν καὶ ἁρμονίαν, ὥστε ἡ ἀκοὴ νὰ τέρπεται ἀπὸ τὸ μέλος τῆς καὶ νὰ ἄγεται ἀπὸ τὸν ρυθμόν τῆς.

Ρυθμόν εἶναι δυνατὸν νὰ διίδωμεν καὶ εἰς τοὺς λόγους τοῦ Χριστοῦ πού διετηρήθησαν εἰς τὰ Εὐαγγέλια, παρ' ὅλον ὅτι ἤδη σώζονται εἰς μετὰφρασιν ἐκ τοῦ ἀραμαϊκοῦ. Πολυάριθμα ἐξ ἄλλου τεμάχια τοῦ Παύλου

---

¹ *Περὶ συνθ. ὄνομ.* 11,57.

ἔχουν ἔντονον ρυθμόν, σημειώνομεν δὲ ἀπὸ αὐτὰ ἓνα ποὺ παρακολουθεῖται συγχρόνως ἀπὸ παρήχησιν, ἰσοσυλλαβίαν καὶ ὁμοτονίαν.²

Καὶ ἐγενόμην	υυυ—υ
τοῖς Ἰουδαίοις	υυυ—υ
ὡς Ἰουδαῖος,	υυυ—υ
ἵνα τοὺς Ἰουδαίους κερδήσω·	—υυυυ—υυ—υ
τοῖς ὑπὸ νόμον	υυυ—υ
ὡς ὑπὸ νόμον,	υυυ—υ
ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον κερδήσω.	—υυυυ—υυ—υ

Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ ρυθμὸς αὐτῶν εἶναι ἔντονώτερος ἀπὸ τῶν ὕμνων τοῦ Παύλου, γεγονός ποὺ ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι συνετίθεντο καθ' ὄν χρόνον ὁ ἀπόστολος ὑπηγόρευε τὰ κείμενα εἰς τὸν γραφέα, χρησιμοποιοῦν ἐνθουσιώδη ἀπαγγελίαν· τῶν ὕμνων ὁ ρυθμὸς ἐτονίζετο εἰδικῶς ἀπὸ τὸ μέλος.

Πρὸς ἐντοπισμὸν ρυθμικῶν τεμαχίων εἰς τοὺς μετέπειτα συγγραφεῖς ἀρκεῖ ν' ἀνοίξη κανεὶς τὰς Ἐπιστολάς τοῦ Ἰγνατίου τοῦ Θεοφόρου, τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Κλήμεντος Ρώμης, τὴν ὁμιλίαν *Εἰς τὸ Πάσχα* τοῦ Μελίτωνος Σάρδων, τὴν *Πρὸς Διόγνητον Ἐπιστολὴν*. Πλούσιος ἐμφανίζεται ὁ ρυθμὸς τῶν εὐχῶν.

Οἱ νεώτεροι γραμματολόγοι φρονοῦν ὅτι πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν τὰς ρίζας τῆς τονικῆς ρυθμοποιίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως εἰς τὴν θρησκευτικὴν ποίησιν τῶν Σύρων.³ Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἔπρεπε νὰ διαγράψωμεν ὅλην αὐτὴν τὴν παλαιὰν φιλολογίαν ποὺ παρουσιάζει τόσον ρυθμόν καὶ ν' ἀναζητήσωμεν νεώτερα συριακὰ πρότυπα ποὺ ἀσφαλῶς ἦντλησαν ἀπ' ἐκεῖνα.

Φυσικὰ οὔτε εἰς τὴν ἑβραϊκὴν ποίησιν εὐρίσκονται αἱ ἀρχαὶ τῆς τονικῆς ρυθμοποιίας. Ἦμπορεῖ ν' ἀνιχνεύθησαν τονικὰ μέτρα εἰς τὴν ἑβραϊκὴν ποίησιν, τὰ ὅποια μερικοὶ δέχονται ὄχι χωρὶς δισταγμόν, ἀλλὰ πῶς ἡδύνατο ἡ χριστιανικὴ ποίησις νὰ μιμηθῇ πρότυπα ποὺ ἐγνώριζε μόνον κατὰ μετάφρασιν, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ἔχει διατηρηθῆ οὔτε ἔχνος τονικοῦ ρυθμοῦ;

Ἡ ρυθμοποιία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως, ὀνομάζεται συνήθως

² *Α' Κορ.* 9,20. Βλ. τὸν ὕμνον τῆς ἀγάπης ἐν *Α' Κορ.* 13,1 κ. ἑ., τὰ *Ρωμ.* 11, 33. *Β' Τιμ.* 2,11-13 καὶ πολυάριθμα τεμάχια τῆς *Α' Ἰωάννου*.

³ W. Meyer, *Anfang und Ursprung der lateinischen und griechischen rhythmischen Dichtung*, München 1885. P. Maas, *Das Kontakion*, BZ 19 (1919) σ. 289 κ. ἑ. Mercati, *S. Efraim Syri opera*, Romae 1915. C. Emereau *S. Efraim le syrien*, Paris 1918. Ε. Παντελάκη, *Τὰ λειτουργικὰ βιβλία τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας* σ. 20.

τονική και είναι συχνὰ τονική, ἀλλ' ὄχι πάντοτε. Ὁ τονικός ρυθμός δημιουργεῖται διὰ τῆς κανονικῆς ἐναλλαγῆς τονιζομένων και ἀτόνων συλλαβῶν, οὕτω δὲ ἔχομεν ἐδῶ ρυθμὸν ὕψους, ἐνῶ εἰς τὴν ἀρχαίαν προσφῶδιαν μὲ τὴν ἐναλλαγὴν μακρῶν και βραχειῶν συλλαβῶν ὑπῆρχε ρυθμὸς πλάτους.

Πραγματικός τονικός ρυθμὸς ὑπάρχει ὁσάκις ἡ ἐναλλαγή γίνεται καθ' ὄρισμένους κανόνους. Τοῦτο συμβαίνει πρὸ πάντων εἰς τὰ μεταγενέστερα εἶδη χριστιανικῆς ποιήσεως, τὰ κοντάκια, τὰ προσόμοια, τοὺς κανόνους, εἰς τὰ ὅποια συναντᾶται ἰσοσυλλαβία και ὁμοτονία ὄχι βεβαίως κατὰ στίχους, ἀλλὰ κατὰ στροφάς. Εἰς τὰ παλαιότερα ποιήματα ὁ ρυθμὸς ὑποβοηθεῖται μὲ ἄλλα μέσα, τὴν ἀπαγγελίαν και τὴν μελωδίαν, ἐνῶ σπανίως ἐμφανίζονται παρήχησις, ὁμοτονία και ὁμοιοτέλετον.

Εἶναι εὐκόλον νὰ ἐπισημάνωμεν τὰ περιστατικά τῆς διαμορφώσεως τοῦ νέου αὐτοῦ εἶδους ποιητικῆς τέχνης. Κατὰ τὴν ἀλεξανδρινὴν ἐποχὴν, ὅποτε ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐφέρετο εἰς τὸ στόμα περισσοτέρων ξένων παρὰ Ἑλλήνων, μαζί μὲ πολλὰ ἄλλα στοιχεῖα εἶχε χαθῆ και ἡ ποσοτικὴ ἀξία τῶν συλλαβῶν· ἦτο πλέον δύσκολος ἡ διάκρισις μακροῦ και βραχείου. Δὲν εἶχε λοιπὸν παρὰ ἱστορικὴν ἔννοιαν τὸ νὰ ἐπιμένουν οἱ ποιηταὶ εἰς τὴν χρῆσιν τῆς συλλαβικῆς προσφῶδιαι, οἱ δὲ χριστιανοὶ ὕμνογράφοι ἐνδιεφέροντο κυρίως διὰ τὴν ζωὴν και ὄχι διὰ τὴν ἱστορίαν. Ἡ ἀχρήστευσις αὕτη ὠδήγησεν εἰς τὴν ἀνάγκην ἀνευρέσεως νέας ποιητικῆς τεχνικῆς. Τότε οἱ ὕμνογράφοι διεμόρφωσαν τὴν ρυθμικὴν τεχνικὴν διὰ τῆς χρήσεως παρηγήσεων και τὴν ἐπανάληψιν ὁμοιομόρφων συμπλεγμάτων, ἄφοῦ μερικοὶ πρὶν φθάσουν εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον ἐχρησιμοποίησαν ἀνάμικτον ὕψος.

Ἐπειτα ὁ χριστιανικός ὕμνος ἦτο προσκολλημένος εἰς πεζὰ γραφικὰ κείμενα ἢ εἰς εὐχάς. Ὁ ποιητὴς λαμβάνει τὰ θέματά του ἀπὸ τοιαῦτα κείμενα και δὲν ἐπιθυμεῖ ν' ἀπομακρυνθῆ πολὺ ἀπ' αὐτά, ἐνίστε μάλιστα εἶναι ἠναγκασμένος νὰ περιλάβῃ εἰς τοὺς ὕμνους του φράσεις ὀλοκλήρους και τότε τοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ τηρήσῃ τοὺς νόμους τῆς ποσοτικῆς συλλαβικῆς προσφῶδιαι. Τὸ τυποποιημένον ὕλικὸν δὲν εἶναι εὐκόλον οὔτε ἐπιτρεπτόν νὰ συμμορφωθῆ πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς στιχογραφικῆς. Βλέπομεν τὸ πρᾶγμα τοῦτο εἰς τὸν ὕμνον τῆς Ὁξυρρύγχου, ὅπου ὁ ποιητὴς ἀρχίζει μὲ ἀναπαίστους, μέχρις ὅτου προσθέσῃ τὴν τριαδικὴν δοξολογίαν, γνωστὴν και τυποποιημένην, ὅποτε κατέρχεται εἰς πεζὸν ρυθμὸν.

* Κ. Κρουμβάχερ ἔργ. μν. τ. 2 σ. 612 ἐξ. Α. Φυτράκη ἔργ. μν. σ. 43 κ. ξ.

10. Η ΜΟΥΣΙΚΗ ΤΩΝ ΥΜΝΩΝ

Όταν ὁμιλοῦμεν περὶ τῆς ὑμνογραφίας, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ διαλάβωμεν καὶ περὶ τῆς μουσικῆς τῶν ὑμνων, διότι τὴν παλαιὰν ἐποχὴν ποιήσις καὶ μελωδία ἦσαν πράγματα ἀχώριστα. Ὅπως τὰ κλασσικὰ ποιήματα καὶ οἱ ἑβραϊκοὶ ψαλμοί, οὕτω καὶ οἱ χριστιανικοὶ ὑμνοι συντείδεντο καὶ κατὰ τὸν λόγον καὶ κατὰ τὸ μέλος ἀπὸ ἑνα πρόσωπον, ποὺ ἐλέγετο ἀδιαφόρως ποιητής, μελωδός, ὑμνωδός. Αἱ ὀνομασίαι βέβαια ἐδόθησαν εἰς κάπως μεταγενεστέρους χρόνους, διότι κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν δὲν εἶχε ξεχωριστῆ ἰδιαιτέρα τάξις ὑμνογράφων.

Πρέπει ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ μουσικὴ τῶν ἀρχαϊκῶν ὑμνων εἶναι τὸ τελευταῖον θέμα διὰ τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ ὁμιλήσωμεν. Τοῦτο εἶναι εὐνόητον, ὅταν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἤδη συνηγητήσαμεν ἀρκετὰς δυσκολίας δι' ἄλλα πράγματα σταθερώτερα καὶ μονιμώτερα ἀπὸ τὸν ἦχον.

Ἡ σημερινὴ μουσικὴ ποὺ χρησιμοποιοῦμεν εἰς τοὺς ναοὺς μας λέγεται «βυζαντινὴ μουσικὴ», ἀλλ' εἶναι ἴσως ὀλιγώτερον βυζαντινὴ ἀπὸ ὅ,τι δῆποτε ἄλλο. Κατὰ τὴν τελευταίαν τεσσαρακονταετίαν ἐγίναν καρποφόροι ἐργασίαι ἀπὸ διαφόρους ξένους μουσικολόγους, ὥστε τώρα πλέον νὰ εὐρισκώμεθα ἐπὶ τὰ ἴχνη τῆς γνησίας βυζαντινῆς μουσικῆς. Ἐνας ἀπὸ τοὺς μουσικολόγους αὐτοῦς, ὁ E. Wellesz, ἠθέλησε, προχωρῶν πολὺ πρὸς τὰ ὀπίσω, νὰ καθορίσῃ καὶ τὴν ἀπωτέραν προέλευσιν αὐτῆς. Καὶ εὔρεν ὅτι αὕτη εἶναι ἑβραϊκῆς προελεύσεως. Τὴν ἑβραϊκὴν μουσικὴν παρέλαβαν πρῶτοι οἱ σῦροι καὶ ἔπειτα οἱ Ἕλληνες χριστιανοί. Ἀργότερα προσετέθησαν καὶ ἄλλα μελωδικὰ στοιχεῖα, ἀνατολικά καὶ εὐρωπαϊκά, ἀλλ' εἰς τὴν βάσιν τῆς παρέμεινεν ἑβραϊκῆ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς ἦτο ἀνάμικτος ἀπὸ διάφορα στοιχεῖα, κυρίως ἀνατολικά, ἡ μουσικὴ αὕτη ἀφωμοιώθη ἐνωρίς. Ἐκτίμη καὶ ἡ σερβικὴ μουσικὴ εἶναι σημιτικῆς καταγωγῆς.¹

Ὡς ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ταύτης φέρονται τὰ ἑξῆς. Τοὺς ὀκτὼ ἦχους εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν εἰσήγαγεν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ στ' αἰῶνος ὁ Σεβῆρος Ἀντιοχείας τῆς Συρίας.² Αἱ μελωδίαί τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἀριθμὸν μικρῶν μελικῶν φρά-

¹ E. Wellesz *ἔργ.* μν. σ. 35.

² Ἐνθα ἄνωτ. σελ. 268.

³ J. Jeannin and J. Puyade, L' octoechos syrien, Oriens Christianus 1913, σι82-104. 277 - 298.

σεων πού ἐπαναλαμβάνονται κατὰ διαστήματα, ὅπως καὶ αἱ τῆς σημιτικῆς μουσικῆς. Αἱ μελωδίαὶ αὐταί, ὅσον παλαιαὶ καὶ ἄν εἶναι, ἔχουν συχνὰ διανθίσματα, ἐνῶ τὰ σωζόμενα τεμάχια τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς δὲν ἔχουν διανθίσματα, τὰ δὲ νεώτερα ἑβραϊκὰ μέλη ἔχουν. Αἱ συγγένειαι αὐταὶ ἀπεδείχθησαν διὰ συγκρίσεως τῶν βυζαντινῶν μελωδιῶν μετὰ τὴν μουσικὴν τῶν συναγωγῶν τοῦ Μαρόκκου, τῆς Ἀραβίας, τῆς Περσίας.⁴

Θὰ ἦτο δυνατὸν χωρὶς πολὺν κόπον ν' ἀποδειχθῆ μετὰ τ' ἀνωτέρω ἐπιχειρήματα καὶ τὸ ἀντίθετον ὅτι δηλαδὴ ἡ σημιτικὴ μουσικὴ τῆς ὑπ' ὄψιν ἐποχῆς ἦτο ἑλληνικῆς καταγωγῆς. Εἶναι πράγματι πολὺ ἀσθενῆ, ὅπως δεικνύει σύντομος ἀνάκρισις των. Καὶ πρῶτον οἱ συριακοὶ ἤχοι παλαιότερα δὲν ἀνῆρχοντο εἰς ὀκτὼ μόνον, ἀλλ' εἰς ἑκατοντάδας· ἐπομένως ὁ Σεβῆρος εἰσάγων τὸ σύστημα τῶν ὀκτὼ ἤχων ἐδανείσθη τοῦτο ἀπὸ τὴν παλαιὰν ἑλληνικὴν μουσικὴν πού εἶχεν ὀκτὼ τρόπους, ὅχι δὲ ἀπὸ τὴν συριακὴν πού εἶχε περισσοτέρους. Ἄλλωστε ὁ Σεβῆρος δὲν ἦτο Σύρος, ἀλλ' Ἕλλην. Ἐπειτα αἱ μελωδίαὶ κάθε μουσικῆς παραδόσεως ἀποτελοῦνται ἀπὸ μικρὰς μουσικὰς φράσεις πού ἐπαναλαμβάνονται καθ' ὄρισμένα διαστήματα καὶ ὅχι μόνον τῆς βυζαντινῆς καὶ τῆς σημιτικῆς. Τὰ διανθίσματα δὲν εἶναι ἱκανὰ ν' ἀποδείξουν τὴν συγγένειαν, καθ' ὅσον εἰς μερικὰ ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα διασωθέντα ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἔξσματα παρατηροῦνται, ἔστω καὶ ἀραιά, διανθίσματα,⁵ ἐνῶ ἑβραϊκὰ ἔξσματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν διεσώθησαν διὰ τὸ νὰ κρίνωμεν ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς. Τὸ νὰ συγκρίνωμεν τὴν σημερινὴν ἑβραϊκὴν μουσικὴν, ὡς γνησίαν ἀπόγονον τῆς ἀρχαίας, μετὰ τὴν βυζαντινὴν καὶ νὰ λέγωμεν ὅτι αἱ ὁμοιότητες δεικνύουν ἐξάρτησιν τῆς βυζαντινῆς ἀπὸ τὴν κατ' ἀρχὴν ἄγνωστον ἀρχαίαν ἑβραϊκὴν ἢ σημιτικὴν εἶναι κάπως ἀστεῖον. Οἱ Ἑβραῖοι, λαὸς ἀπομονωμένος καὶ μισητός, δὲν προσέφεραν εἰς τὸν κόσμον ἄλλο στοιχεῖον πολιτισμοῦ πλὴν τῆς Π. Διαθήκης καὶ αὐτῆς δὲ μόνον ἐφ' ὅσον κατέστη πρῶτον βίβλος τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἀντιθέτως αὐτοὶ παρέλαβαν ἀπὸ τοὺς γύρω λαοὺς καὶ γλώσσαν καὶ τρόπον ζωῆς, ἀφοῦ ἐγκατέλειψαν τὰ ἰδικά των. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐγκατέλειψαν αὐτά, πράγματα μονιμώτερα, θὰ διετήρουν τὴν μουσικὴν πού ἀλλάσσει ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος καὶ ἐπηρεάζεται εὐκολώτερα ἀπὸ κάθε ἄλλο πολιτιστικὸν στοιχεῖον; Εἶναι κατὰ ταῦτα προβληματικόν, ἄν ὑπῆρχε τὴν ἐποχὴν πού ἰδρούθη ἡ Ἐκκλησία γνησία ἑβραϊκὴ μουσικὴ. Οἱ Ἑβραῖοι ἀφωμοίωσαν καὶ ἄλλα καλλιτεχνικὰ στοιχεῖα· εἶχαν παραλάβει ἀκόμη καὶ τὰς εἰκαστικὰς τέχνας, παρὰ τὰς γραφικὰς ἀπαγορεύσεις καὶ τοὺς παλαιούς

⁴ A. Z. Idelsohn, Parallelen zwischen gregorianischen und hebräisch — orientalischen Gesangsweisen, Zeitschrift f. Musikwissenschaft 4 (1921 - 1922).

⁵ Βλ. C. Janus, Musici Scriptores Graeci (Teubner) Λειψία 1899 ἀπὸ ἐν σελ. 7.13 κ. ἐ. 23 κ. ἐ. 39 κ.λ.π.

δισταγμούς, καὶ ἐκάλυψαν συναγωγὰς των, ὅπως εἰς Εὐρωπὸν τῆς Δεκαπόλεως, μὲ τοιχογραφίας· ἀσφαλῶς δὲ θὰ εἶχαν παραλάβει καὶ τὴν ἑλληνικὴν μουσικὴν, τὸ εὐληπτότερον καλλιτεχνικὸν εἶδος, καὶ αὐτοὶ καὶ οἱ Σύροι. Θεωρῶ ἀξιοπρόσεκτα ὅσα λέγει ὁ Πλούταρχος περὶ τῆς διαδόσεως τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς μαζὶ μὲ τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν ἐν γένει κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς χρόνους καὶ τὰ σημειῶνω. «Υῤακανοὺς γαμεῖν ἐπαίδευσε καὶ γεωργεῖν ἐδίδασκε, Ἄραχωσίους καὶ Σογδιανοὺς ἔπεισε πατέρα τρέφειν καὶ μὴ φονεύειν, καὶ Πέρσας σέβεσθαι μητέρας, ἀλλὰ μὴ γαμεῖν... Ἄλεξάνδρου τὴν Ἀσίαν ἐξημεροῦντος, Ὅμηρος ἦν ἀνάγνωσμα καὶ Γεδρωσίων παῖδες τὰς Εὐριπίδου καὶ Σοφοκλέους τραγωδίας ἤδον^ο».

Διὰ τὸ εἶδος τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους δὲν γνωρίζομεν τίποτε οὔτε ἤμποροῦμεν νὰ κρίνωμεν ἀπὸ τὸν μόνον ὕμνον ποῦ διεσώθη εἰς μουσικὴν παρασημαντικὴν. Παλαιότατα εἰς τὸ ἔπος ἐκυριάρχει ὁ λόγος καὶ συνώδευεν ἡ μουσικὴ, ἀλλ' ἔπειτα ἡ μουσικὴ κατέλαβε σημαντικωτέραν θέσιν καὶ εἰς τὴν λυρικὴν ποίησιν σχεδὸν ἐκυριάρχει τοῦ λόγου. Κατὰ τὸν Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασσέα ἡ μουσικὴ «τὰς λέξεις τοῖς μέλεσιν ὑποτάττειν ἀξιοῖ καὶ οὐ τὰ μέλη ταῖς λέξεσιν».¹

Φαίνεται ὅτι ἀρχικῶς καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν ὕμνογραφίαν ἡ μουσικὴ ἀπλῶς συνώδευεν. Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος ὁμιλεῖ περὶ ἐμμελοῦς ἀναγνώσεως, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ εἰκόνα τῆς ἀταραξίας τῶν λογισμῶν τῶν χριστιανῶν.^ο Ἴσως εἰς τὴν προτίμησιν τῆς ἀπλῆς αὐτῆς μελωδίας συνετέλεσαν καὶ λόγοι προφυλάξεως· οἱ πρῶτοι Χριστιανοὶ δὲν θὰ ἦσαν βέβαια διατεθειμένοι νὰ προκαλέσουν μὲ τὰς λαμπρὰς μελωδίας των τὴν προσοχὴν καὶ τὴν μῆνιν τῶν διωκτῶν των. Διὰ τοὺς ἰδίους λόγους αἱ χριστιανικαὶ μελωδίαὶ ποῦ ἐχρησιμοποιοῦντο κατὰ τὰς συναθροίσεις δὲν συνώδευοντο ὑπὸ ὀργάνων. Τὸν δ' ὅμως αἰῶνα ἡ μουσικὴ τῶν ὕμνων κατέστη τόσον πλουσία, ὥστε ἡ Ἐκκλησία νὰ ὑπερβαίνει κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο τὰς λατρείας τῶν ἄλλων θρησκευμάτων. Οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἔμειναν εἰς τοῦτο ἀδιάφοροι καὶ προσεπάθησαν νὰ καταπολεμήσουν τὴν ἐκκοσμίκευσιν τῆς μουσικῆς^ο δὲν ἐπέτυχαν πλήρως, ἀλλὰ πάντως κατώρθωσαν νὰ διατηρήσουν τὸ ἐκκλησιαστικὸν μέλος εἰς τὰ ὅρια τῆς σεμνότητος καὶ τῆς κατανύξεως.

Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἐξετελοῦντο οἱ ἀρχαῖοι χριστιανικοὶ ὕμνοι μᾶς εἶναι καὶ πάλιν ἄγνωστος. Γνωρίζομεν ἀπὸ θετικῆν μαρτυρίαν τοῦ Θεοδώρητου^ο ὅτι οἱ ἀντιοχεῖς μοναχοὶ Φλαβιανός, ἔπειτα Ἐπίσκοπος Ἄν-

^ο Περὶ Ἀλεξάνδρου τύχης καὶ ἀρετῆς (Ἡθ. 328).

¹ Περὶ συνθέσ. ὄνομ. 11,64,

^ο Ἐπιστ. εἰς Μαρκελλ. Ρ. Γ. 27,40 ἐξ.

^ο Βλ. ἰδίως Χρυσ. ὁμιλ. εἰς Ἡσ. Ρ. Γ. 56,99.

^ο Ἐκκλ. Ἰστ. 2,19.

τιοχείας, καὶ Διόδωρος, ἔπειτα ἐπίσκοπος Ταρσοῦ, διαιρέσαντες πρῶτοι τοὺς χοροὺς τῶν ψαλτῶν καθώρισαν εἰς αὐτοὺς νὰ ψάλλουν ἐκ διαδοχῆς τὴν δαβιδικὴν ψαλμωδίαν. Ἡ προᾶξις αὐτή, πού ἐπεξετάθη ταχέως ἀπὸ τὴν Ἀντιόχειαν εἰς ὀλόκληρον τὴν Ἐκκλησίαν, θεωρεῖται ὡς εἰσαγαγοῦσα διὰ πρῶτην φορὰν τὴν ἀντιφωνίαν. Δὲν φαίνεται ὡς ἀπολύτως δικαιολογημένη ἢ ὑπόθεσις αὐτή. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐγένετο πολλὴ ἐργασία ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν Γραφῶν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν καὶ οἱ δύο μοναχοί, καλῶς γνωρίζοντες περὶ τῆς παλαιᾶς ἀντιφωνικῆς πράξεως τῶν Ἑβραίων,¹¹ ἠθέλησαν νὰ τὴν ἐφαρμόσουν καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφύγη τὸ ὅτι τὸ κείμενον ὁμιλεῖ μόνον περὶ δαβιδικῆς μελωδίας καὶ ὄχι περὶ πάσης μελωδίας.

Δὲν εἶναι γνωστὴ ἡ προᾶξις τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν προηγουμένην ἐποχὴν πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἀμέσως. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Πλινίου ἀπαντᾷ ἡ λέξις *invicem*, ἐξ ὑπαμοιβῆς, ἡ δὲ παράδοσις ἀπέδωσε τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἀντιφωνίας εἰς τὸν Ἰγνάτιον τὸν Θεοφόρον.¹² Πιθανῶς ὑπ' αὐτοῦ ἐρρυθμίσθησαν τὰ τῆς ἀντιφωνίας ὑπὸ τὴν ἀπλουστέραν ἔννοιαν. Καθὼς προσετίθεντο εἰς τὸ ὑμνολόγιον ὕμνοι νέοι καὶ ἄγνωστοι εἰς τοὺς πολλούς, ἦτο ἀδύνατος ἡ συμμετοχὴ ὅλου τοῦ πληρώματος, εἰς τὴν ἐκτέλεσίν των· τότε οἱ γνωρίζοντες αὐτοὺς καλῶς, οἱ ἀργότερα ὀνομασθέντες ψάλται, ἤρχιζαν τὸ μέλος, οἱ δὲ λοιποὶ ὑπέψαλλαν, ὑπεψιθύριζαν μαζύ των, εἰς τὸ τέλος δὲ ἔψαλλαν αὐτοὶ τ' ἀκροτελεύτια καὶ τὰ ἐφύμνια.¹³

Τοὺς ὕμνους ἔψαλλεν ἀρχικῶς ὀλόκληρον τὸ πλήρωμα, ἀλλ' ὅπως ἐσημειώθη ἀμέσως ἀνωτέρω, καθὼς ἀνενεοῦντο, ἐπολλαπλασιάζοντο καὶ καθίσταντο ποικιλώτεροι, ὁ λαὸς ἦτο ἀδύνατον νὰ τοὺς γνωρίζη καλῶς ὅλους. Οὕτω κατ' ὀλίγον διεμορφώθη ἡ τάξις τῶν ψαλιῶν, περὶ τῶν ὁποίων ὀρίζουν τὰ δέοντα αἱ Διαταγαὶ Ἀποστόλων.¹⁴ Μνεῖαν περὶ αὐτῶν ἔχομεν καὶ προηγουμένως εἰς τὴν ἀναφερθεῖσαν ἡδη ἐπιγραφὴν ἐκ Βιθυνίας ἐπὶ τοῦ τάφου νεαροῦ ψάλτου πού ἐπαινεῖται ὡς συνηθίσας τοὺς πάντας μὲ τοὺς ἁγίους ψαλμοὺς καὶ τ' ἀναγνώσματα. Ἡ σύνοδος τῆς Λαοδικείας ἐξύψωσε τὴν θέσιν τῶν ψαλιῶν.

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι τὴν ἀρχαιοτάτην ἐκείνην ἐποχὴν, καθ' ὃν χρόνον ἐψάλλοντο οἱ ὕμνοι, οἱ πιστοὶ ἦσαν ὄρθιοι, ὅταν ἐλέγοντο τ' ἀναγνώσματα ἐκάθηντο καὶ ὅταν ἀνεπέμποντο αἱ εὐχαὶ ἦσαν γονατιστοί.

¹¹ Β. Βέλλα, *Ἐκλεκτοὶ ψαλμοί*, Ἀθήναι 1954 σ. 16.

¹² Σωζομ. *Ἐκκλ. Ἰστ.* 3,20.

¹³ Σωζομ. *Ἐκκλ. Ἰστ.* 5,19. Μ. Βασ. *Ἐπιστ.* 207. Βλ. καὶ Εὐσ. *Ἐκκλ. Ἰστ.* 2,17. Τὰ τῆς ἀντιφωνίας διεφώτισεν ἐπαρκῶς ὁ Ε. Ἀντωνιάδης ἔργ. μν. Θεολογία 20 σ. 720 κ. ἄ.

¹⁴ 2,28, 3,11. ἐλέγοντο καὶ ψόδοι καὶ ψαλιψόδοι.

11. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Συνοψίζω ἤδη δι' ὀλίγων τὰ πορίσματα τῆς παρούσης ἐργασίας. Ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἐχρησιμοποίει ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς της ἰδίους ὕμνους. Καὶ εἰς μὲν τὸ ἰουδαϊκὸν τμῆμά της συγγεγάσσοντο ὕμνοι κατὰ τὰ ἑβραϊκὰ πρότυπα, ὡς οἱ διατηρούμενοι εἰς τὸ *Ἐθαγγέλιον τοῦ Λουκᾶ*, τὰς *Διαταγὰς Ἀποστόλων* καὶ τὸν ἀλεξανδρινὸν κώδικα. Εἰς δὲ τὸ ἑλληνικὸν τμῆμά της συγγεγάσσοντο ὕμνοι, αἱ λεγόμεναι πνευματικαὶ ᾠδαί, κατὰ τὰς ἐμπνεύσεις τῶν ἐνθουσιῶντων χριστιανῶν ποιητῶν χωρὶς καμμίαν δέσμευσιν, ὡς οἱ διατηρούμενοι εἰς τὰς *Ἐπιστολὰς Παύλου καὶ Πέτρου*, τὴν *Ἀποκάλυψιν*, τὰς *Ἐπιστολὰς Ἰγνατίου Ἀντιοχείας* καὶ ἄλλοι. Ὅλοι οἱ ὕμνοι αὐτοὶ ἦσαν ἀπλοῖ καὶ ἐψάλλοντο μὲ ἀπλῆν μελωδίαν, σχεδὸν ἀπηγγέλλοντο ἐμμελῶς ἀκόμη καὶ διὰ λόγους προφυλάξεως ἀπὸ τοῦς διώκτας.

Οἱ βιβλικοὶ ψαλμοὶ εἰσῆχθησαν εἰς τὴν λατρείαν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ β' αἰῶνος ὄχι ὡς ὕμνοι, ἀλλ' ὡς προφητικὰ ἀναγνώσματα, πιθανῶς δὲ ἤρχισαν νὰ ψάλλωνται μόλις ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ γ' αἰῶνος.

Ἀπὸ τοῦ β' αἰῶνος ἐνεφανίσθησαν καὶ ὕμνοι τῶν Γνωστικῶν, καλλιεργησάντων μὲ ἰδιαίτερον ζῆλον τὸ φιλολογικὸν τοῦτο εἶδος· οὗτοι ἐπρόσεξαν τὰ μέτρα καὶ ἐποίκιλαν τὴν μελωδίαν. Κατ' ἀρνητικὴν ἐπίδρασιν τούτων οἱ ὀρθόδοξοι περιώρισαν κάπως τὴν ἐλευθερίαν συνθέσεως ὕμνων, εἰς μερικὰς δὲ περιοχὰς τὴν ἀπηγόρευσαν τελείως· οὕτως ἐδόθη εἰς τοὺς βιβλικοὺς ψαλμοὺς μεγαλυτέρα θέσις εἰς τὴν λατρείαν. Παραλλήλως κατὰ θετικὴν ἐπίδρασιν τῶν Γνωστικῶν ἐκαλλιέργησαν καὶ αὐτοὶ τὴν μουσικὴν ἐπιμελέστερον.

Ἐνῶ δὲ κατ' ἀρχὰς οἱ ὕμνοι συνετίθεντο ἄνευ προσοχῆς εἰς τὴν ἐξωτερικὴν των μορφήν, βραδύτερον ἐδόθη σημασία καὶ εἰς αὐτήν. Μάλιστα ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς καὶ ὁ Μεθόδιος Ὁλύμπου συνέταξαν ὕμνους μὲ μέτρα ποσοτικῆς προσφωδίας καὶ μὲ περιεχόμενον ὑψηλότερον καὶ ποικιλώτερον.

Οἱ πρῶτοι ὕμνοι ἀνεφέροντο εἰς τὸν Θεὸν Πατέρα· κατ' ὀλίγον συνετάχθησαν ὕμνοι ἀπευθυνόμενοι εἰς τὸν Χριστὸν καὶ εἰς τὰ πρόσωπα τῆς Τριάδος. Ἦσαν στενῶς συνδεδεμένοι μὲ τὰς εὐχὰς καὶ τὴν ὁμολογίαν, ἀπὸ ὅπου ἤντλουν τὴν ἐμπνευσιν καὶ τὰ ἐκφραστικὰ μέσα. Τοῦτο διέφυγε τελείως τῆς προσοχῆς τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὴν ὕμνογραφίαν.

Ἦδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ γ' αἰῶνος συνετάχθησαν καὶ ὕμνοι εἰς

τοὺς μάρτυρας ψαλλόμενοι κατὰ τὴν ἑορτὴν των. Οὕτω καὶ διὰ τὰς παλαιότερας δεσποτικὰς ἑορτὰς ὠρίσθησαν εἰδικοί ὕμνοι, ἐκ τῶν ὁποίων βραδύτερον προῆλθε τὸ *κοντάκιον*.

Ἐκ τῆς ἐν γένει διαπραγματεύσεως τοῦ θέματος ἀπεδείχθη ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ὕμνογραφία δὲν εἶναι προῖον οὔτε τῆς ψαλμικῆς στιχολογίας, ἢ ὁποία διεμορφώθη εἰς ὕμνολογικὸν εἶδος μόλις τὸν δ' αἰῶνα, οὔτε τῆς συριακῆς ποιήσεως, ἢ ὁποία ἐνεφανίσθη μεταγενεστέρως αὐτῆς.

Ἡ τεχνικὴ τῆς χριστιανικῆς ὕμνογραφίας ὀνομάζεται ρυθμική. Τὰ μέτρα τῆς ποιήσεως αὐτῆς κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ καὶ κατὰ τοὺς ἐπομένους, δὲν ἦσαν καθωρισμένα, ὃ δὲ ρυθμὸς προσεδίδετο κυρίως διὰ τῆς μελωδίας καὶ διὰ τῆς ἐπαναλήψεως ὁμοιομορφῶν φραστικῶν συμπλεγμάτων. Ἡ ρυθμικὴ αὐτῆ τεχνικὴ ὑπῆρξε προῖον δύο παραγόντων· πρῶτον ὅτι κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς χρόνους ἔπαυσε νὰ ἔχη ἀξίαν ἢ ποσότης τῶν συλλαβῶν καὶ δεύτερον ὅτι τὸ ὕλικόν τῶν χριστιανικῶν ὕμνων ἦτο πολὺ συχνὰ τυποποιημένον καὶ δὲν ἦτο ἐπιτρεπτόν νὰ μεταβληθῇ διὰ νὰ δαμασθῇ καὶ συμμορφωθῇ πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς στιχουργικῆς.

Ἀπεδείχθη ἐπίσης διὰ τῆς διαπραγματεύσεως ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἑβραϊκῆς καταγωγῆς, καθ' ὅσον τὸν α' μ. Χ. αἰῶνα δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι διεσώζοντο ἔστω καὶ ἴχνη γνησίας ἑβραϊκῆς μουσικῆς.

Ἐλάχιστοι μόνον ὕμνοι πλήρεις ἢ κατ' ἀποσπάσματα διεσώθησαν, τοῦτο δὲ συνέβη λόγῳ τοῦ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ὕμνοι δὲν κατεγράφοντο καὶ ἀντικαθίσταντο ταχέως ὑπὸ νεωτέρων κατὰ τὴν τότε ἐπικρατοῦσαν ἐλευθερίαν συνθέσεως. Στοιχεῖα αὐτῶν ἐνεσωματώθησαν εἰς μεταγενεστέρους ὕμνους.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1.	Προβλήματα ἀρχαϊκῆς χριστιανικῆς ὕμνογραφίας	Σελίς 3
2.	Ἀνάλυσις τῶν ἀρχαϊκῶν ὕμνων	» 5
	Ὑμνοι τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Λουκᾶ	» 5
	Ὑμνοι τῶν Κοινοτήτων τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου	» 7
	Αἱ ᾠδαὶ Σολομῶντος	» 10
	Ἄλλοι γνωστοὶ ὕμνοι	» 15
	Ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι τοῦ β' καὶ γ' αἰῶνος	» 17
	Ὁ ὕμνος Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως	» 19
	Ὁ ὕμνος τοῦ Μεθοδίου Ὀλύμπου	» 20
3.	Ἡ ἀρχαϊκὴ ὕμνοδιακὴ ὄρολογία	» 22
4.	Μαρτυρίαι περὶ τῆς ἀρχαϊκῆς χριστιανικῆς ὕμνογραφίας	» 26
5.	Ἡ θεωρία περὶ ψαλμικῆς καταγωγῆς τῶν ὕμνων	» 28
6.	Ἡ θεωρία περὶ συριακῆς καταγωγῆς τῶν ὕμνων	» 35
7.	Ἐλευθερία συνθέσεως ὕμνων καὶ βαθμιαῖος περιορισμὸς	» 39
8.	Ὁ χαρακτὴρ τῶν ὕμνων	» 41
9.	Ἡ ρυθμικὴ στιχογραφικὴ	» 45
10.	Ἡ μουσικὴ τῶν ὕμνων	» 48
11.	Συμπέρασμα	» 52